

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

KIRGIZCADA ZARF-FİLLER

Abdullah KARA

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2019

KIRGIZCADA ZARF-FİLLER

Abdullah KARA

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

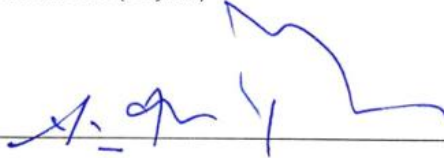
Ankara, 2019

KABUL VE ONAY

Abdullah KARA tarafından hazırlanan "Kırgızcada Zarf-fiiller" başlıklı bu çalışma, 25.01.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Mevlüt ERDEM (Başkan)

Doç. Dr. İbrahim Ahmet AYDEMİR (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Melike ÜZÜM

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

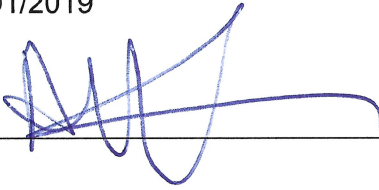
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun ...1... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

25/01/2019

Abdullah KARA

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

- Tezimin tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir. (Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etmeniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir.)
- Tezimin 25/01/2020 tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum. (Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.)
- Tezimin .../.../.... tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.
- Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi

25/01/2019

Abdullah KARA

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Doç. Dr. İbrahim Ahmet AYDEMİR danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

25/01/2019

Abdullah KARA

TEŞEKKÜR

Tez çalışmam ve yüksek lisans eğitimim boyunca bana yol gösteren tez danışmanım sayın Doç. Dr. İbrahim Ahmet AYDEMİR'e rehberliği, katkıları ve destekleri için teşekkür ederim.

Yüksek lisans eğitimim boyunca görüşlerinden ve tecrübelerinden istifade ettiğim, verdikleri derslerle alana bakış aımı değiştiren ve beni araştırmaya teővik eden değerli bölüm hocalarım Prof. Dr. Emine YILMAZ, Prof. Dr. Nurettin DEMİR, Doç. Dr. Mevlüt ERDEM, Doç. Dr. Sema ASLAN DEMİR'e emeklerinden ötürü teőekkürlerimi sunarım.

Ayrıca maddi ve manevi açıdan her daim destekçim olan sevgili aileme sabırları, hoşgrleri ve anlayışları için gönülden teşekkür ederim.

ÖZET

KARA, Abdullah. *Kırgızcada Zarf-Fiiller*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

Elinizdeki tez, Kırgızcada zarf-fiilleri sentaktik-tipolojik açıdan ele alan eşzamanlı betimsel bir çalışmadır. Zarf-fiiller, belli morfemlerce işaretlenen, sözdizimsel olarak bir üst yapıya altasıralı olarak bağlanan ve genelde belirteç işlevinde kullanılan bağımlı yapılardır. Bu yapılar, bağlı oldukları üst/temel cümleye zaman, sebep, amaç, tarz gibi açılardan bir belirteç oluştururlar. Kırgızca, Türk dilleri ailesinin Kuzeybatı (Kıpçak) grubuna dâhil olup Kazakça, Nogayca, Karakalpakça ile birlikte bu grubun Aral-Hazar alt kolunu oluşturmaktadır.

Diğer Türk dillerinde olduğu gibi Kırgızcada da belli zarf-fiil ekleri $-(X)p$, $-A/-O$; $-y$, $-mAyInčA/-mOyUnčA$, $-GAnčA/-GOnčO$, $-GIčA/-GUčO$, $-GAnDA/-GOnDO$, $-GAnDAY/-GOnDOy$, $-GAn/-GOn$ boydon, $-GAn/-GOn$ sayin, $-GAnDAn/-GOnDOn$ başka, $-GAndAn/-GOnDOn$ kiyin) ile oluşturulan zarf-fiil parçalarının, değişik sözdizimsel ve semantik görevleri vardır. Bu çalışmada, bu görevler Johanson'un (1995) modeli temelinde ayrıntılı olarak betimlenmiştir.

Johanson'un bu modeline göre, Kırgızca zarf-fiil ekleri 4 seviyede karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, Seviye 1 ve Seviye 2'de zarf-fiil parçası ile temel parçanın farklı veya aynı ilkeyleyen alıp almaması üzerinde durulmuştur. Seviye 3'de zarf-fiilli yapıların sözlükselleşmesi üzerinde durulurken Seviye 4'de belli zarf-fiilli yapıların zamanla gramerleşerek kılınış, *görünüş-zaman*, *kip* gibi gramatikal kategorilere (eklerine) dönüşmesine değinilmiştir.

Anahtar Sözcükler

Türk Dilleri, Kırgızca, Zarf-fiiller, Sözdizimi, Tipoloji, Zarf-fiil parçası, Temel parça

ABSTRACT

KARA, Abdullah, *Converbs in Kirghiz*, Ankara, 2019.

This thesis is a descriptive study discussing the converbs in Kirghiz syntactic-typological synchronically. Converbs, are marked by certain morphemes, syntactically connected to a main clause as a subordinate and are generally used as adverbial function. These structures undertake different syntactic tasks such as time, cause, manner, purpose in their basic sentences. Kirghiz is a Turkic language, which is a member of Northwest (Kipchak) group that forms the Aral-Caspian sub-group together with the Kazakh, Noghay, Karakalpak dialects as well.

As it is in other Turkic languages, converb segments in Kirghiz formed with certain converbs suffixes (*-(X)p*, *-A/-O;-y*, *-mAyInčA/-mOyUnčA*, *-GAnčA/-GOnčO*, *-GIčA/-GUčA*, *-GAnDA/-GOnDO*, *-GAnDAY/-GOnDOy*, *-GAn/-GOn boydon*, *-GAn/-GOn sayın*, *-GAnDAn/-GOnDON başqa*, *-GAndAn/-GOnDON kiyin*) have various syntactic and semantic tasks. In this study, these tasks are described in detail on the basis of Johanson's (1995) theoretical approach.

According to this model of Johanson, Kirghiz converb suffixes appear in 4 levels: in Level 1 and Level 2, focused on that the converb segment and base segment whether or not to take the different or same first actant. While focused on the lexicization of the converb structures In Level 3, in Level 4 the transformation of certain converb structures in time grammatical categories (suffixes) such as actionality, modality and aspect-tense has been discussed.

Keywords

Turkic Languages, Kirghiz, Converbs, Syntax, Typology, Converb segment, Base segment

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	iii
ETİK BEYAN	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ	xi
TABLolar DİZİNİ	xii
KIRGIZ ALFABESİ	xiii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: KIRGIZLAR VE KIRGIZCA	3
1.1. KIRGIZLAR VE KIRGIZ TARİHİ	3
1.2. KIRGIZCA	6
1.3. KIRGIZ EDEBİYATI	8
1.4. KIRGIZCA ZARF-FİİLLER ÜZERİNE YAPILAN	10
2. BÖLÜM: ÇALIŞMANIN TEORİK ARKAPLANI	13

2.1. ZARF-FİİL KAVRAMI	13
2.2.1. Zarf-fiillerin Sınıflandırılması	15
2.2. KULLANILAN TERMİNOLOJİYE DAİR	21
2.2.1. Zarf-fiil Parçası	21
2.2.2. Temel Parça	22
2.2.3. İlkeyleyen (first actant)	22
2.3. ZARF-FİİL PARÇALARININ TİPOLOJİSİ	25
2.3.1. Zarf-fiillerin Altasrlama İşlevi	28
2.3.2. Zarf-fiillerin Sıralama İşlevi	29
3. BÖLÜM: KIRGIZCADA ZARF-FİİLLERİN TİPOLOJİK ANALİZİ VE BETİMLENMESİ	32
3.1. SEVİYE 1	32
3.1.1. Zarf-fiil Parçası ile Temel Parçanın İlkeyleyenlerinin Açıkça Belirtilmesi	35
3.1.2. Temel Parçanın İlkeyleyeninin Açıkça Belirtilmesi	36
3.1.3. Zarf-fiil Parçasının İlkeyleyeninin Açıkça Belirtilmesi	38
3.1.4. Zarf-fiil Parçası ile Temel Parçanın İlkeyleyenlerinin Açıkça Belirtilmemesi	38
3.2. SEVİYE 2	40
3.2.1. Temel Parçanın İlkeyleyeninin Açıkça Belirtilmesi	46
3.2.2. Zarf-fiil Parçasının İlkeyleyeninin Açıkça Belirtilmesi	47

3.2.3. Zarf-fiil Parçası ile Temel Parçanın İlkeyleyenlerinin Açıkça Belirtilmemesi	48
3.3. SEVİYE 3	49
3.3.1. Fiil Leksemeleri	50
3.3.2. Leksikalleşen Zarf-fiiller	53
3.4. SEVİYE 4	56
3.5.2. Kılınış Kategorisi	59
3.5.2.1. Dönüşümsüz Fiiller	60
3.5.2.2. Başlangıç Dönüşümlü Fiiller.....	61
3.5.2.3. Bitiş Dönüşümlü Fiiller.....	62
3.5.3. Kipsel Yapılar	63
3.5.4. Zaman-Görünüş Kategorisi	66
3.5.4.1. Zaman	66
3.5.4.2. Görünüş.....	70
SONUÇ	75
KAYNAKÇA	79
EKLER	87
EK 1. TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU	87
EK 2. YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU	89

KISALTMALAR DİZİNİ

A¹ : İlkeyleyen (first actant)

Alm. : Almanca

Fran. : Fransızca

GZ : Geçmiş Zaman

İng. : İngilizce

İsp. : İspanyolca

İta. : İtalyanca

Kırg. : Kırgızca

Muğ. : Muğla

NogTü: Nogay Türkçesi

Rum. : Rumca

Rus. : Rusça

TŞ : Tekil Şahıs

Ttü : Türkiye Türkçesi

X : ı, i, u, ü

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. Kırgızcada Zarf-fiil Eklerin Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları.....	77
Tablo 2. Kırgızcada Zarf-Fiil Eklerin Seviyelere Göre Dağılımı.....	78

KIRGIZ ALFABESİ

Büyük		Küçük	
Kiril	Transkripsiyon Alfabeti	Kiril	Transkripsiyon Alfabeti
А	A	а	a
Б	B	б	b
В	V	в	v
Г	G/Ġ	г	g/ġ
Д	D	д	d
Е	E	e	e
Э	Ě	э	ě
Ж	J	ж	ĵ
З	Z	з	z
И	İ	и	i
Ы	Ï	ы	ï
Й	Y	й	y
К	K/Q	к	k/q
Л	L	л	l
М	M	м	m
Н	N	н	n
ң	Ŋ	ŋ	ŋ
О	O	о	o
Ө	Ö	ө	ö
П	P	п	p
Р	R	р	r
С	S	с	s
Т	T	т	t
У	U	у	u
Ү	Ü	ү	ü
Ф	F	ф	f
Х	X	х	x

Ц	С	ц	c
Ч	Č	ч	č
Ш	Š	ш	š
Щ	ŠČ	щ	šč
Ъ	Kesme İşareti	ъ	kesme işareti
Ю	Yu	ю	yu
Я	Ya	я	ya
Ё	Yo	ё	yo

GİRİŞ

Bu çalışmanın temel konusunu, Kırgızcadaki zarf-fiillerin sentaktik-tipolojik açıdan betimlemesi oluşturmaktadır. Bu eşzamanlı tipolojik betimleme, ağırlıklı olarak Johanson'un *On Turkic converbs clauses* (1995) adlı çalışması temel alınarak yapılacaktır. Böylece, Johanson'un bu modeline göre Kırgızcadaki zarf-fiil yüklemleştircilerinin nasıl bir tablo sergiledikleri ortaya konulmuş olacaktır.

Burada zarf-fiil kavramından belli morfemlerce $-(X)p$, $-A/-O;-y$, $-GAnDA/-GOnDO$ gibi) işaretlenen, sözdizimsel olarak bir üst yapıya bağlı olan ve genelde belirteç işlevinde kullanılan yapılar anlaşılmalıdır. Kırgızcada zarf-fiiller, $-(X)p$, $-A/-O;-y$ gibi basit eklerle kurulabildiği gibi, $-GAnčA/GOnčO$, $-GAndA/-GOnDO$, $-GAnI/-GOnU$, $-GIčA/-GUčO$, $-mAyInčA/-mOyUnčO$ gibi birleşik biçimlerle ya da $-GAn/-GOn boydon$, $-GAndAn/-GOnDon kiyin$, $-GAnI/-GOnU menen$ gibi ilgeçli yapılara dayalı olarak da oluşturulabilir. Ancak bu çalışma kapsamında, zarf-fiiller morfolojik özellikleri bağlamında değil, sadece sözdizimsel görevleri temelinde ele alınmıştır.

Geleneksel gramer çalışmalarında (Ergin 2002, Gabain 2003, Korkmaz 2003, Kasapoğlu Çengel 2005 vb.) zarf-fiiller, ağırlıklı olarak biçimbilimsel olarak ele alınmış ve incelenmiştir. Yani bunlar daha çok zarf-fiillerin morfolojik ve semantik işlevleri üzerinde duran çalışmalardır. Bu çalışmada ise zarf-fiiller, daha çok sentaktik tipolojileri ve işlevleri açısından betimlenecektir. Bu betimleme, ağırlıklı olarak Johanson'un çalışmaları (1971, 1975, 1998, 2007 vb.) temel alınarak yapılacaktır.

Türk dilleri ailesinin Kıpçak grubunun Aral-Hazar alt kolunda yer alan Kırgızca, diğer Türk dillerinde olduğu gibi zarf-fiiller açısından oldukça zengindir. Bu çalışmada Kırgızcada zarf-fiil yapılarının sentaktik yapıları tipolojik olarak ortaya konulmaya çalışacaktır. Bu inceleme, aynı zamanda diğer Türk dillerine de uygulanabilecek bir inceleme modeli oluşturacaktır. Çalışma, modern dilbilimsel yöntemlere dayalı bir araştırmayı hedeflemesi açısından da özgün bir nitelik taşımaktadır. Ayrıca burada Karşılaştırmalı Türkoloji açısından sadece Türkiye Türkçesi ile Kırgızcadaki zarf-fiiller mukayese edilecek olup yeri geldikçe diğer Türk dillerindeki zarf-fiil yüklemleştircileriyle de karşılaştırılacaktır.

Kırgızcadaki zarf-fiillerin sentaktik-tipolojik yapılarını ve özelliklerini eşzamanlı bakış açısıyla ele alan bu çalışmada betimleyici bir yöntem kullanılmıştır. Betimlemeli yöntem, daha çok bir dilin fonolojik, morfolojik, sentaktik ve semantik işlevleri üzerinde durup öğeler arasındaki ilişkiyi örneklerle analiz eden bir dilbilimsel yöntemdir. Bu çalışmada kullanılacak betimleyici yöntem, zarf-fiillerin sentaktik tipolojisini modern Kırgız yazı dili temelinde ortaya koyan bir araştırma yöntemidir. Bu anlamda Kırgızcadaki zarf-fiillerin sözdizimsel işlevleri tipolojik açıdan ayrıntılı bir betimlemeye tabi tutulmuştur.

Bu çalışmada Johanson'un *On Turkic converbs clauses* adlı incelemesi bize önemli ölçüde yol gösterici olmuştur. Ayrıca Johanson'un zarf-fiiller ile ilgili diğer çalışmaları (1971, 1975, 1998, 2007 vb.) da bu araştırmanın teorik alt yapısında temel alınmıştır. Bunun yanı sıra, teorik çerçevenin oluşturulmasında bazı betimsel çalışmalar (Aydemir 1997, 2010, 2015, Uğurlu 1999, 2003) da dikkate alınmıştır. Bu dilbilimsel Türkoloji temelinde yapılan çalışmaların yanında, Haspelmath (1995) ve Nedjalkov (1995) gibi dilbilimcilerin çalışmalarından da yararlanılmıştır.

Bu çalışma, art zamanlı bir çalışma olmayıp sadece çağdaş Kırgızcadaki zarf-fiillerin sentaktik tipolojisini ortaya koymaya yöneliktir. Dolayısıyla kullanılan örnekler ağırlıklı olarak modern edebi metinlerinden (masal, öykü, roman, destan gibi) seçilmiştir. Bunun yanı sıra, Kırgızca gazetelerden, dergilerden ve internetteki metinlerden (web¹) de örnekler alınmış ve değerlendirilmiştir. Ayrıca Kırgızca üzerine yapılan akademik çalışmalarda örnekler de bu çalışmada kullanılmıştır.

Kırgızca örneklerin transkripsiyonunda, Uluslararası Fonetik Alfabetini (IPA)² temel alan evrensel Türkoloji işaretleri kullanılmıştır. Parantez içinde künyeleri verilen bu örneklerin Türkiye Türkçesine çevirisi de verilmiştir. Ayrıca çalışmada kullanılan örneklerin daha iyi anlaşılması için bazı özel işaretler [...] ve kısaltmalar (ZP, TP) da kullanılmıştır. İlgili örneklerdeki zarf-fiil parçasını vurgulamak için zarf-fiil eki kalın ve koyu şekilde yazılmıştır.

¹ Bu çalışmada, internetteki metinlerden seçilen örnekler veya bilgiler internet adresi yerine *Web* kullanılmıştır. Bunlar da kendi arasında web 1, web 2, web 3 vb. şeklinde olacaktır.

² Ayrıntılı bilgi için bk. <http://www.omniglot.com/writing/kirghiz.htm>

1. BÖLÜM

KIRGIZLAR VE KIRGIZCA

1.1. KIRGIZLAR VE KIRGIZ TARİHİ

Asya'nın en eski Türk boylarından biri olan Kırgızların ilk olarak Hun imparatorluğu döneminde tarih sahnesine çıktığı bilinmektedir (Gömeç 2002: 9). Kırgızlarla ilgili bilgilere başta Çin kaynakları olmak üzere Türkçe, Arapça, Farsça belgelerde de rastlanmaktadır. Kırgız Türkleri ile ilgili ilk tarihi bilgiler, *Şi Tzi* (Tarihi Yazılar) adlı ilk Çin belgesinde yer verilmiştir (Akayev 2002: 737). Kırgız adı Çin kaynaklarında *Kien-kun*, *K'i-ku*, *Kie-kou*, *Hsia-chia-ssu*, Köktürk yazıtlarında *Kırkız*, Tibet kaynaklarında ise *Gir-kis* şeklinde geçmektedir (Gömeç 2002: 13)

Bazı kaynaklar ise Kırgız adının *kır Oguz*, yani *kır Oğuzları* sözcüğünden geldiği, efsaneler göre Kırgızların *Kırk Kız*'dan türeyip bir millet haline geldiği belirtilmektedir (Kasapoğlu Çengel 2005: 28). Bu kaynakların yanı sıra Yunan, Arap, Çağatay, Acem ve Moğol yazılı belgelerinde de Kırgız isminin geçtiği bilinmektedir. Ayrıca Çin kaynaklarında Kırgız adının *Hakas* olarak da geçtiği bilinmektedir (Gömeç 2002: 17). Yani anlaşılacağı üzere Kırgızlar çoğu kaynaktan farklı biçimlerde adlandırılmıştır. Ancak Kırgızlar, her ne kadar farklı isimlerle adlandırılrsa da en eski Türk boylarından biridir ve onların tarihi bize Türk kimliği hakkında çok değerli bilgiler sunmaktadır.

Çin kaynaklarında, Hun devleti yıkıldıktan sonra Kırgızların, M.Ö. 2. ve 1. yüzyıllarda Tanrı Dağları'nın doğusu ile Tannu-Ola arasındaki bölgede *Kien-Kun* (Ge-kun, ki-kun) adında bir devlet kurdukları yer almaktadır (Kasapoğlu Çengel 2005: 28-29). Kırgızlar, 560'da Mo-kon Kağan döneminde Kök Türklerin hâkimiyetine girerler. Kök Türk Devleti döneminde Kırgızlar kendi bağımsızlıkları için birçok isyan çıkartmalarına rağmen bir türlü başarılı olmamışlardır. Fakat daha sonra Kök Türk Devletinin zayıflamasında ve yıkılmasında Kırgızlar önemli bir rol üstlendiler (Gömeç 2002: 19-24). 758'de ise Uygur Kağanlığının hâkimiyeti altına giren Kırgızlar, 840'da Uygur

Kağanlığını yenerek Ötüken’de devlet kurarlar. Ancak bu devlet, 924 yılında Kara Hıtaylar tarafında yıkılır (Kasapoğlu Çengel 2005: 29).

Kırgızlar, bir süre Kara Hıtaylar’ın hâkimiyetinde yaşadıkdan sonra Moğol İmparatorluğunu kuran Cengiz Han 1199’da onları kendi hâkimiyeti altına alır. Cengiz Han’ın ölümünden sonra ise, daha önce dört oğlu arasında paylaştırdığı İmparatorluk toprakları içindeki Kırgızları, Yenisey ve Tanrı Dağı bölgesi Kırgızları diye ikiye ayırıp yönetilmişlerdir. Bir süre iki parça halinde yaşayan Kırgızlar, daha sonra çeşitli hanlıklar kurup birçok savaşta önemli rol üstlenmişlerdir. 1678-1684 yılları arasındaki Kalmuk ve Kırgız savaşlarının etkileri ünlü Manas Destanına da yansımıştır (Gömeç 2002: 29-46). Bilindiği üzere bu kahramanlık destanı hem Türk edebiyatı hem de Türk tarihi açısından büyük öneme arz etmektedir.

Kırgızlar, 1700’de kurulan Hokand Hanlığının hâkimiyetini gönüllü olarak kabul etmişler, ancak Hokand Hanedanlığı zamanla Kırgızların eline geçmiştir. Daha sonra Hokand Hanlığı, Osmanlı Devletine biat etmek istemiştir, fakat Osmanlı bazı siyasi sebeplerden dolayı onların biatlerini kabul etmemiştir (Kasapoğlu Çengel 2005: 29-30). Bu siyasi sebeplerden en önemlisi, bilindiği üzere Rus-Osmanlı arasında yapılan savaşlar ve anlaşmalardır. Zamanla Hokand Hanlığı içerisinde bazı siyasi krizlerin çıkmasına sebep olan Kırgız, Kazak ve Özbeklerin bir türlü aralarındaki krizleri aşamamalarından dolayı 1846’dan itibaren Rus Çarlığının Hokand Hanlığı topraklarını işgal etmesine sebep olmuştur (Gömeç 2002: 45-48). Bu tarihten itibaren Rusların Orta Asya’ya hakim olmaya başladığını söyleyebiliriz.

Rus Çarlığı işgal ettiği Hokand topraklarını *Türkistan Bölgesi* adı altında Orenburg’a bağlayıp daha sonra Rusların Taşkent’i işgal etmesiyle Türkistan Bölgesinin merkezini buraya taşımışlardır (Kasapoğlu Çengel 2005: 30). Ancak 17 Şubat 1876’da Çar, Hokand Hanlığını *Fergana Bölgesi* adı altında Türkistan valiliğine bağladığını ilan eder. Hokand, 1876’da Rusların eline tamamen geçmiştir ve böylece Hokand Hanlığı yıkılmıştır. Bu tarihten sonra Sovyet Rusya döneminin başladığı bilinmektedir. Rus etkisini her alanda hisseden Kırgızlar özellikle Sovyet Rusya döneminde hem sosyolojik olarak hem kültürel olarak çok büyük değişimler geçirmeye başlamışlardır. Bu değişimler sonucunda Kırgız halkının yeni bir sosyolojik evreye girdiği bilinmektedir (Gömeç 2002: 49 -53).

Ruslar, 1 Mayıs 1918'de bütün Türkistan'ı *Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti* adıyla yeni bir bölge haline getirmiştir. Kırgızlara ise 1926'da *Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti* ismi verilmiştir (Kasapoğlu Çengel 2005: 31). Ancak Gorbaçov döneminde Kırgızlar Sovyet dönemindeki ismini *Kırgızistan Cumhuriyeti* olarak değiştirip 31 Ağustos 1991'de bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Her ne kadar Kırgızistan Cumhuriyeti bağımsız olsa da Sovyet Rusya'nın etkileri bugün hala birçok alanda görmek mümkündür.

Günümüzde küçük coğrafi bir alana sahip olan Kırgızistan Cumhuriyeti, İç Asya'nın en büyük iki dağ silsilesi olan *Tanrı Dağı* (Tiyen-şan) ve Pamira ortasında yer almaktadır. Ayrıca Kırgızlar, bu bölgeyi Ala-too olarak da isimlendirmişlerdir (Çorotekin 2002: 740). Kırgızların günümüzde yaşadıkları coğrafi alana baktığımızda, eski yurtlarından çok da uzaklaşmadıkları görülür.

Orta Asya'nın en küçük ülkelerinden biri olan Kırgızistan'ın dört ülkeyle sınırı vardır: güneyde ve güneydoğuda Çin, kuzeyde Kazakistan, batıda Özbekistan ve güneybatıda Tacikistan. Başkenti Bişkek olan Kırgızistan Cumhuriyeti 7 vilayetten oluşmaktadır: Bunlar, *Batken, Celal-Abad, Narın, Oş, Talas, Çu, Isık-Göl* vilayetleridir.

2009 nüfus sayımına göre 4.568.480 milyon nüfusa sahip bir ülke olan Kırgızistan Cumhuriyetinde bu nüfusun sadece 3.8 milyonunun Kırgızca konuştuğu bilinmektedir (web 1).

Kırgızlar, Özbekistan, Çin Halk Cumhuriyeti, Tacikistan, Kazakistan, Rusya Federasyonu gibi farklı ülkelerde yaşamaktadırlar. Ayrıca Afganistan Pamir'de yaşayan Kırgızlar, 1982'de Türkiye'ye göç ederek Van-Erciş'e yerleşmişlerdir. Kırgızistan Cumhuriyetinde de çok sayıda etnik topluluk yaşamaktadır. Bunların çoğunu Ruslar oluşturmaktadır. Ayrıca Kırgızistan, Özbek, Ukraynalı, Tatar, Alman, Kazak, Dungan, Tacik, Uygur ve Koreli gibi çok sayıda etnik topluluğu bünyesinde barındıran bir ülkedir (Kasapoğlu Çengel 2005: 32-33). Kırgızistan Cumhuriyeti çeşitli etnik ve kültürel yapıya sahip olmasına rağmen son zamanlarda Kırgızistan'da yaşayan Özbekler ile Kırgızlar arasında bazı sorunların olduğu ve bu sorunların çatışmalara dönüştüğü görülmektedir (web 2).

1.2. KIRGIZCA

Kırgızca, tıpkı Kazakça, Tatarca, Başkurtça, Karakalpakça, Nogayca, Kumukça, Karaçay-Balkarca gibi modern Türk dillerinin Kıpçak (Kuzeybatı) grubunun bir üyesidir. Kıpçak Türkçesini Karadeniz-Hazar, İdil-Ural ve Aral-Hazar şeklinde üç gruba ayıran Öner, Kırgızcanın Aral-Hazar grubunda yer aldığını belirtir (1998: 23). Kırgızca, Türkoloji ile ilgili yapılan çalışmalarda, Eski Türkçedeki çok sayıda gramer şekillerini bünyesinde barındırmasından dolayı Türkolojinin temel taşlarından biri olarak görülmektedir (Cumakunova 2002: 946). Türkoloji ile ilgili çalışmalarda, özellikle Yenisey Yazıtları başvuru kaynakların başında gelmektedir.

Türk dili ile ilgili yapılan tasniflerde Kırgızca farklı gruplara dahil edilmiştir. Bunun sebebi, Kırgızcanın sahip olduğu tarihi, coğrafi ve dil özellikleridir. Kırgızcayla ilgili yapılan tasniflere kısaca bakacak olursak karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Türk dilinin tasnifi ile ilgilenen ilk kişi olan Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eserinde Türkçeyi doğu ve batı olmak üzere iki gruba ayırmıştır. Kırgızca, bu tasnifte Peçenek, Kıpçak ve Bulgar dillerinin de yer aldığı batı grubuna dâhil edilmiştir. Radloff'un tasnifinde Kırgızca, Kazak, Karakalpak ve Başkurtça ile birlikte Batı grubunda yer almıştır. Aynı şekilde Ramstedt tasnifinde Kırgızca'yı Batı grubuna dâhil etmiştir (Ceritoğlu 1998: 49, Bolat 2018: 7).

Johanson'a göre modern Türk dilleri hem coğrafyaya hem de genetik ölçütlere göre farklılık gösterir. O, modern Türk dillerini Oğuz (Güney-Batı), Kıpçak (Kuzey-Batı), Uygur (Güney-Doğu), Sibiryâ (Kuzey-Doğu), Çuvaşça (Ogur veya Bolgarca) ve Halaçça (Argu) şeklinde sınıflandırmıştır. Kırgızca'yı ise Kuzeybatı grubuna dahil etmiştir. Başka bir deyişle Kıpçak Türkçesi başlığı altında sınıflandırmıştır. Ayrıca Johanson, Modern Kırgızcanın Kazakçaya çok yakın olduğunu belirtir (1998: 82). Ancak farklı sınıflandırma biçimi kullanan Tekin, Kırgızca'yı müstakil bir grup olarak göstermekle birlikte Kırgızca'yı *ayak/ tölü grubu* altında değerlendirip Kırgızcanın Türk dilleri içinde daha çok Altaycaya yakın olduğunu belirtir (Tekin & Ölmez 2003: 93-96). Benzing, Menges, ve Samoyloviç gibi önemli Türkologların tasniflerinde ise Kırgızca, Kıpçak grubunda gösterilmiştir (Akalin 1979:1-14). Türkologlar tarafından yapılan tasniflerde Kırgızcanın farklı gruplarda gösterilmesinin sebebi, Kırgızcanın tarihi arka

planı ile ilgilidir. Kırgızcanın tarihi üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Yunusaliyev, bu tarihi arka plana göre Kırgızca'yı üç döneme ayırıp incelemiştir:

- a. Kırgızcanın en eski devri (IX-X yüzyıllar arası)
- b. Kırgız ortaçağ devri (XV-XVI yüzyıllar arası)
- c. Yeni Kırgız devri (XVI ve günümüze kadar olan dönem).

Yunusaliyev'in Kırgızca için ortaya koyduğu sınıflandırma, birçok Türkolog tarafından kabul görmektedir (Cumakunova 2002: 947).

Modern Kırgızcanın üç diyalekti vardır: *Kuzey*, *Güneybatı* (içkilik) ve *Güneydoğu* (Kasapoğlu Çengel 2005: 34, Tan 2017: 16). Kuzey diyalekti, coğrafi alan olarak Kuzey Kırgızistan'ın tamamını ve bu bölgenin batısındaki *Talas*, güney sınırındaki *Ketmen-Töbö* ve *Toguz-Toro* bölgeleri içine alır. Bu diyalekt de kendi içerisinde dört altağza ayrılır: *Talas Ağzı*, *Çüy-Tyan-Şan Ağzı*, *Isık-Köl Ağzı* ve karışık (sınır) ağzıdır. Bu Kuzey ağzıları arasında bazı fonetik ve gramatikal farklılıklar mevcuttur (Yunusaliyev 2016: 262-263). Güneybatı (içkilik) Kırgızistan'ın güneybatısındaki *Batken*, *Kadamcay*, *Leylek rayonları*, *Oş* vilayetine bağlı *Nookat* rayonundaki bölgelerindeki alanları kapsamaktadır. Ayrıca bu ağzın konuşurları Özbekistan (Fergana, Hokand, Cizzak, Semerkand ve Taşkent) ve Tacikistan gibi (Hocent, Cergetal ve Murgab bölgeleri) Kırgızistan'a komşu bölgelerde yaşamlarını sürdürmektedir. Bu bölgeler dışında Pamir Kırgızları ve onların Türkiye'ye göç eden bir kolu olan Van'ın Erciş ilçesinde yerleşik Kırgızlar da İçkilik Kırgızlarındandır. Aynı şekilde bu diyalekt grubunun içinde yer alan bölgesel ağzılar arasında fonetik ve gramatikal farklılıklar mevcuttur (Baytok 2015: 41-43). Güneydoğu diyalekti ise *Leylek*, *Batken*, *Frunze* ve *Nookat* dışında (İçkilik boylarının olmadığı) bütün güney Kırgızistan'ı kapsamaktadır (Yunusaliyev 2016: 264). Kırgızcanın bu üç diyalekti arasında fonetik, biçimbilimsel, sözcük varlığı ve semantik açıdan önemli farklılıklar mevcuttur. Örneğin, Kırgızcanın Kuzey diyalektinde ek-fiil *ele/ede* ve yardımcı fiil *jiber/jügör* şekillerinin kullanılışı mevcutken Güneybatı diyalektinde ise *ele* ek-fiilin yerine *ede*; *jiber* yardımcı fiilin yerine ise *jügör* biçimleri kullanılmaktadır (Baytok 2015: 44-46, Yunusaliyev 2016: 262-65). Kırgızcanın yazı dili, her ne kadar Kırgız diyalektlerinin ortak ses ve söz varlığı dikkate alınarak oluşturulsa da, daha çok *Kuzey* diyalekti ağırlıklı olarak kullanılmıştır (Kasapoğlu

Çengel 2005: 34). Ayrıca Kırgızcanın diyalektlerinin bulunduğu bölgelere göre bazı dillerin etkisi altında olduğu bilinmektedir. Örneğin, genellikle Fergana bölgesinde konuşulan Güneybatı ağzı Özbekçenin tesri altındadır (Baytok 2015: 50).

Kırgızca, Kırgızistan Cumhuriyeti'nde resmî dilidir. Çarlık ve Sovyet dönemlerinde zorunlu olan Rusçanın Kırgızca üzerindeki etkisi hala sürmektedir. Bundan dolayı Rusça, 2000'de Kırgızistan'ın ikinci resmî dili olarak kabul edilmiştir. Ancak Kırgızistan Cumhuriyeti, Rusçanın etkisini kırmak adına 2004 yılında alınan bir kararla tüm resmî yazışmalarda Kırgızca ve Rusça kullanmayı kararlaştırmıştır. Böylece resmî kurumlarda çalışan herkesin Kırgızca bilmesi kararlaştırılmıştır (Bolat 20018: 8).

Diğer Türk halklarında olduğu gibi Kırgızlar da çeşitli alfabeler kullanmışlardır. Kırgızlar, 1924 yılında Arap alfabesini kullanmaya başlamış, fakat 1928 yılında Kırgızcanın seslerini tam olarak yansıtmadığından dolayı tedavülden kaldırılmış, yerine Latin alfabesine geçilmiştir. Daha sonra 1941'de Kırgız dilinin ses özelliklerine daha uygun hale getirilen Kiril alfabesine geçilmiş ve bu alfabenin kullanımı günümüzde hala devam etmektedir (Kirchner 1998: 344).

1.3. KIRGIZ EDEBİYATI

20. yüzyıla kadar yazılı bir edebiyatı olmayan daha çok sözlü edebiyata sahip olan Kırgız edebiyatı, geçmişte olduğu gibi günümüzde de önem arz etmektedir. Çünkü Kırgız edebiyatı, Türk dili için son derece mühim olan en eski yazıtlardan Yenisey yazıtlarını, dünyanın en uzun destanı *Manas Destanı* ve günümüzün en ön önemli yazarlarından olan Cengiz Aytmatov gibi otoriter değerleri bünyesinde barındırmaktadır.

Kırgızların ilk yazılı eseri olan Yenisey yazıtlarından Kırgızların çok erken dönemlerden itibaren yazıyı kullandıklarını görmek mümkündür. M.S. 942 yılında yazılmış olan Ebu Dulaf'ın "Risalesinde" de Kırgızların kendi yazı sistemleri olduğundan ve özel olarak yetiştirdikleri kamışlarla yazdıklarından bahsedilmektedir (Cumakunova 2002: 948). Kırgız edebiyatı denildiğinde ilk akla gelen eser hiç şüphesiz

dünyanın en uzun destanı olma özelliğini taşıyan Manas Destanı'dır. Manas Destanı, 1856 yılında Çokan Velihanov tarafından keşfedilmiş, Batı dünyasına tanıtılmış ve 1922-1926 yılları arasında yazılı hale getirilmiştir. Manas Destanı toplam beş yüz bin beyitten oluşan bir destan olmasının yanı sıra, Kırgızların tarihi, örf ve adetleri, gelenek-görenekleri, yaşam tarzları hakkında bize çok değerli bilgiler sunmaktadır. Manas Destanı'nı bilip anlatan kişilere daha önceleri *comokçu* diye hitap edilirken Sovyet döneminden itibaren *Manasçı* denilmeye başlanmıştır (Bolat 2018: 8).

Ercilasun'a göre Kırgız edebiyatı (2012: 485):

‘‘Kırgızlar, yazılı edebiyat dönemine kadar büyük bir sözlü gelenek oluşturmuşlardır. Manas, Er Töştük, Kococaş; Cañıl Mirza, Kurmanbek, Er Tabıldı, Canış-Bayış, Olcobay menen Kişimcan gibi destanlar bu gelenek içinde önemli bir yer tutar. Masallar, mit ve efsaneler, bulmacalar, atasözleri, dualar, beddualar, Kırgız folklorunun diğer örnekleridir.’’

Ercilasun'un bu açıklamasından hareketle Kırgız edebiyatının köklerinin çok sağlam olduğunu görmekle birlikte, ayrıca Kırgızların sözlü geleneğinin önemli bir ürünü olan destanlar konusunda da çok yetenekli oldukları anlaşılabilir.

Sovyet Öncesi Dönem Kırgız Edebiyatı Sözlü ve Halk edebiyatını kapsamaktadır. Sovyet öncesi Kırgız edebiyatı, nazım ve nesir türünde eserler yazıldığı ve bunlardan bazılarının da basıldığı bilinmektedir. Kırgızca yazılan ilk eser olma özelliğine sahip olan ve 1911'de yayımlanan *Moldo Kılıç*'nin *Zilzala* adlı kitabı bu dönemde yazılmıştır. Sovyet dönemi öncesi Kırgız şairleri, *Kalem Şairleri* olarak isimlendirilmektedir. Bu şairler medrese eğitimi alan ve okuma yazma bilen kişiler oldukları için Molla da denilmiştir. 1920-1930'lu yıllardan itibaren Sovyet rejimi Kırgız edebiyatına yön vermeye başlamıştır. Bu dönemde öne çıkan Kırgız yazarlar *Aldaş Moldo*, *Moldo Niyazi*, *Togolok Molda* ve *Toktogul Satılganov* gibi bu dönemin en önemli şairleridir (Kasapoğlu Çengel 2005: 32, Özgen 2014: 43).

Kırgız edebiyatının en parlak olduğu dönem ise hiç şüphesiz Sovyet dönemidir. Yani Modern Kırgız Edebiyatı 1920'li yıllardan itibaren gelişmeye başlamıştır. 1917-1930 yılları arasında Modern Kırgız edebiyatının teşekkül dönemidir. Bu dönem kendi

içerisinde 1919-1924 yılları arasındaki dönem ve 1924-1930 yılları arasındaki dönem olarak ayrılmaktadır. Modern dönem Kırgız edebiyatının en önemli eserleri ve ilklerin olduğu dönemdir. Bu dönemde Kırgız edebiyatının nazım, nesir, tiyatro, şiir, gazete, dergi ve tercüme gibi türlerle ilgili önemli çalışmalar yapılmıştır (Özgen 2014: 55-56). Kırgızların ilk süreli yayını olan *Erkin Too* (daha sonraki adı *Kızıl Kırgızistan*) 7 Kasım 1924 yılında Taşkent'te çıkmıştır. Daha sonra 1927'de *Kızıl Kırgızistan*, 1928'de *Cañı Madaniyat Colunda* gibi dergi ve gazeteler çıkmaya başlamıştır (Kasapoğlu Çengel 2005: 32, Ercilasun 2012: 486, Özgen 2014: 56).

Günümüz Kırgız Edebiyatı hiç şüphesiz dünyanın en önemli yazarlarından Cengiz Aytmatov ile uluslar arası düzeye taşınmıştır. Aytmatov, yazar kimliği yanında aynı zamanda çevirmen, gazeteci ve diplomat olarak da çalışmıştır. Aytmatov'un *Dişi Kurdun Rüyaları*, *Elveda Gülsarı*, *Gün Olur Asra Bedel*, *Beyaz Gemi*, *Selvi Boylum Al Yazmalım*, *Cemile* gibi önemli eserleri birçok dile çevrilmiştir.

1.4. KIRGIZCA ZARF-FİİLLER ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Şimdiye kadar Kırgızca zarf-fiil kategorisi üzerine çok az sayıda çalışmanın yapıldığını ve bunların çoğunun geleneksel dilbilim yöntemleriyle yapılan çalışmalar olduğunu belirtmemiz gerekiyor. Kırgızcada zarf-fiil terimi için genelde *çaqçıl* kavramı kullanılmıştır (bk. Tursunov 1960: 3). Ayrıca Kırgızca dilbilim sözlüklerinde zarf-fiil için Rusça *deepriçastie* terimi de kullanılmıştır (Tursunov 1960: 3, Akunova vd 2009: 66, Gültekin 2011: 101).

Kırgızcadaki zarf-fiilleri ele alan Tursunov, *Azırqı Kirgiz Tilindeki Çaqçillar* (1960) adlı çalışmasında zarf-fiillerin morfolojik ve semantik işlevleri üzerinde durmuştur. O, zarf-fiilleri morfolojik olarak basit ve birleşik zarf-fiiller şeklinde iki başlıkta incelemiştir. Zarf-fiillerin sentaktik işlevleri üzerinde de duran Tursunov, bu yapıların temel cümleye bağlı olduğunu ve temel cümleye sebep, durum, zaman, amaç gibi açılardan bir arkaplan oluşturduğunu dile getirmiştir (1960: 66 vd). Ayrıca Tursunov, zarf-fiillere dayalı olarak kurulan ekleşik fiil yapılarından ve bu yapıların üstlendikleri işlevlerden de bahsetmiştir. Tursunov'a göre, Kırgızcada zarf-fiiller genelde zaman, kişi

ve sayı göstermezler, belli durumlarda öncelik, sonralık ve eş zamanlılık gibi işlevler üstlenebilirler (1960: 67-68, Gültekin 2011: 103-104).

Akunova da hazırlamış olduğu *Azırqı Kırğız Tili-Sintaqsis* (2009) adlı çalışmasında zarf-fiil yapılarını, cümle sözdizimine yardımcı olan unsurlar şeklinde tanımlar ve bu yapıları altı bölüme ayırıp inceler: Durum işlevli zarf-fiil ekleri (*Sıpat çaqçıl türmök*), sebep zarf-fiil ekleri (*Sebep çaqçıl türmök*), zaman zarf-fiil ekleri (*Mezgil çaqçıl türmök*), amaç zarf-fiil ekleri (*Maqsat çaqçıl türmök*), sıralamalı zarf-fiil ekleri (*Kayçılaş çakçıl türmök*) ve sınırsallık zarf-fiil ekleri (*Salıştırma çaqçıl türmök*) (2010: 59-64).

Bu iki çalışmada da görüldüğü üzere, Kırgızcada zarf-fiiller ile ilgili yapılan incelemelerin geleneksel gramere dayalı çalışmalar olduğunu görmek mümkündür. Ayrıca Türkiye Türkolojisinde Kırgızca üzerine yapılan dilbilgisel çalışmalar da aynı şekilde geleneksel gramere dayalı çalışmalardır ve bu çalışmalarda genellikle zarf-fiillerin sadece morfolojik yapıları ve sentaktik özellikleri üzerinde durulmuştur.

Gültekin Kırgızcadaki zarf-fiiller üzerine yaptığı incelemesinde (2011), zarf-fiilleri *basit zarf-fiiller*, *türemiş zarf-fiiller* ve *edat grubu yapısındaki zarf-fiiller* şeklinde üç gruba ayırmış ve kısmen bu yapıların sözdizimsel işlevlerine ve sözlükselleşmesine değinmiştir. Bu inceleme de Kırgızcadaki zarf-fiiller söz dizimsel temelde değil, daha çok morfolojik açıdan ele alınmıştır. Ceritoğlu'nun çalışmasında (2012) ise, Kırgızcadaki zarf-fiillerin sentaktik işlevlerinden kısaca bahsedilmiş, özellikle zarf cümlesi ile temel cümle arasındaki yönetme yöntemine değinilmiştir (71-75).

Her ne kadar zarf-fiiller üzerine monografik çalışmalar yoksa da belli gramer çalışmaları içinde bu yapılar sadece morfolojik olarak ele alınmıştır. Daha önce bahsettiğimiz çalışmaların yanı sıra Uluslararası Türkoloji literatüründe Kırgızcadaki zarf-fiillerle ilgili yapılan çalışmaların neredeyse yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. Reymond ve Poppe, *Kirghiz Manual* (1963) adlı çalışmasında zarf-fiilleri ayrı bir başlık altında değil, sıfat-fiil ve isim-fiillerle birlikte aynı kategoride değerlendirmiştir. Kirchner, *Kirghiz* (1998) adlı çalışmanın zarf-fiiller ile ilgili bölümünde Kırgızcadaki zarf-fiillerin morfolojik, semantik ve sentaktik işlevlerinden çok kısaca bahsetmiş ve zarf-fiilleri diğer *bitimsiz* (nonfinite) yapılarla birlikte

incelemiştir. Fakat bu çalışmalarda ele alınan zarf-fiiller oldukça azdır. Tan 2005'deki doktora çalışmasında ise Kırgızcadaki tasviri fiilleri oluşturan zarf-fiiller üzerinde durmuştur. Yapılan araştırmalardan yola çıkarak, Kırgızcadaki zarf-fiiller ile ilgili tamamlanmış çok az sayıda çalışma olduğunu ve bu çalışmalarda Kırgızca zarf-fiillerin her yönüyle incelenmediğini söylemek mümkündür.

Bu tez çalışmasında ise, Kırgızcada zarf-fiiller ilk defa sentaktik-tipolojik işlevleri açısından detaylıca betimlenecektir. Dolayısıyla bu inceleme, daha önceki araştırmalara nazaran tipolojik ve betimsel bir çalışmadır. Zira bu çalışmada, hem zarf-fiil yapıları tipolojik olarak betimlenmekte hem de bu yapılara dayalı olarak oluşan sözlükselleşmeler ve diğer gramatikal kategoriler (*kılınış, kip, görünüş-zaman* gibi) ele alınmaktadır. Burada temel alınan Johanson'un (1995) modeli hakkında detaylı bilgi 2. Bölümde verilmiştir. Ayrıca bu inceleme, Johanson'un modelini diğer Türk dillerine uygulamada da örnek teşkil edecektir.

2. BÖLÜM

ÇALIŞMANIN TEORİK ARKAPLANI

2.2. ZARF-FİİL KAVRAMI

Burada zarf-fiil kavramı “belli morfemlerce $(-(X)p, -A/-O;-y, -ArdO/-OrdO;-rdA, -BAstAn/-BOstOn, -GAnčA/-GOnčO, -GAn/-GOn sayın$ gibi) işaretlenen, sözdizimsel olarak bir üst yapıya/cümleye bağlı olan ve genelde zarf işlevinde kullanılan yapılar” anlamında kullanılmaktadır (Aydemir 2015a: 91). Zarf-fiillerin oluşturduğu yapılar, bağlı olduğu cümlenin yükleminden farklı olarak kendi yüklemine sahiptir (Aydemir 2010a: 59, Gökçe 2013: 45). Bağımlı yüklem olarak adlandırdığımız zarf-fiilli yapı, temel cümlenin arka planı konumundadır. Bu anlamda zarf-fiilli yapı, asgari bir fiil kökü ile bir yüklemleştirciden (zarf-fil eki) meydana gelmektedir.

Dilbilim temelinde yapılan evrensel tipolojik çalışmalara baktığımızda, *zarf-fiil* için çeşitli terimler (Ing. *converb/gerund*, Rus. *deepričastie*, Alm. *Gerundium/Konverbium* vb.) kullanılmıştır (bk. Haspelmath (1995), Nedjalkov (1995), Johanson (1995)). Bu araştırmacıların zarf-fiiller konusundaki ortak noktası ise, zarf-fiillerin bir gramer kategorisi oluşturmasıdır.

Bir gramer kategorisi olarak zarf-fiiller, Avrupa, Güney Asya, Orta Asya, Uzak Doğu Asya, Etiyopya ve Güney Amerika’da konuşulan birçok dilde mevcuttur. Batı Avrupa dillerinde çok az zarf-fiil eki kullanılmaktadır; diğer taraftan Korece gibi geniş bir zarf-fiil sistemine sahip diller de vardır (Coupe 2005: 145). Korece gibi zarf-fiil sistemine sahip diller, daha sınırlı sayıda ve daha kullanışlı bağlantıları oluşturmak amacıyla geniş bir zarf-fiil yelpazesine sahiptir (Johanson 1995: 316, Nedjalkov 1995: 100, Coup 2005: 145). Buradan da anlaşılacağı üzere zarf-fiiller bazı dillerde çok sayıdaiken bazı dillerde ise çok sınırlı sayıdadır. Fakat sayıları ve biçimleri her ne kadar farklı olsa da, zarf-fiiller, dünyada konuşulan pek çok dilde mevcuttur.

Zarf-fiil teriminin Batı literatüründeki karşılığı olan *converb*, ilk defa Ramstedt tarafından Türkçe tipi zarf-fiilleri ifade etmek için kullanılmıştır (Bickel 1998: 389, Tikkanen 2001: 1112, Coup 2005: 145, Gökçe 2013: 46). Ayrıca Avrupa dillerinde zarf-fiiller için *converb* terimi yanında *gerund*, *adverbial participle*, *absolute construction* (Avrupa, özellikle Romen dillerinde), *gérondif* (Fran.), *conjunctive participle*, *absolute participle* (Güney Asya dilleri) ve *deepričastie* (Rusça, Kafkas, Güney ve Orta Asya dilleri) (Coup 2005: 145) ve *Konverbium* (Alm.) (Gabain 1959: 37 akt. Uğurlu 1999: 20) gibi terimler de kullanılmıştır. Ancak bu terimler ile *converb* terimi arasında önemli farklılıklar görülmektedir. Bu duruma örnek verecek olursak, Romen dillerinde (İsp. ve İt. *gerundio*, Rum. *gerunziu*. Fran. *gerondif* vb.) kullanılan *gerund* kavramı *converb* kavramını karşılmasına rağmen Latin ve İngiliz dillerindeki gibi bir fiil adını karşılması kavram karmaşasına sebep olmuştur (Gökçe 2013: 46). Avrupa dillerinde *gerund* terimi genellikle ana işlevi altasıralı zarf olan bir bitimsiz fiil biçimi şeklinde tanımlanmıştır (Haspelmath 1995: 3). Ancak günümüzde *gerund* terimi Batı dilbiliminde hem zarf-fiili hem de Latince edilgen yönelimli bir kipsel sıfat-fiil karşılması dolayısıyla kavram karmaşasına yol açmaktadır; bu nedenle *converb* terimi daha yaygın kullanılmaya başlanmıştır (Haspelmath 1995: 45-46, Gökçe 2013: 46).

En genel ifadeyle zarf-fiiller, bağımlı yapılar olarak bağlı olduğu temel cümlelerin arka planını oluştururlar (bk. Coupe 2005: 145). Burada bağımlı cümle, tek başına kullanılmayan, sentaktik olarak bir üst cümleye bağımlı cümleciktir. Türkçede³ bağımlı cümleler, *isim-fiil cümleleri*, *sıfat-fiil cümleleri* ve *zarf-fiil cümleleri* olmak üzere üç temel kategoriye ayrılmaktadır (Aydemir 2010a: 59). Türkçedeki bu bitimsizleştirmeler, işlevsel açıdan Avrupa dillerindeki yancümle yapılarına tekabül etmektedir.

Türkiye Türkolojisinde zarf-fiil için çeşitli terim ve kavramlar karşılanmıştır, örn. *zarf-fiil*, *ulaç*, *bağ eylem*, *zarffil* vb. (bk. Gültekin: 2011: 101, Gürkan 2016: 17-18). Kırgızcada ise zarf-fiil kavramı için genellikle *çaqçil* terimi kullanılmıştır (Kasapoğlu Çengel 2005: 304). Buna ek olarak Kırgızcada zarf-fiil kavramı için Rusça *deepričastie* terimi de kullanılmaktadır.

³ Bu çalışmada Türkçe, Genel Türkçe (Turkic) anlamında kullanılmıştır.

Türkçede zarf-fiiller, değişik açılardan tanımlanmıştır. Örneğin Johanson'a göre zarf-fiiller, tek başına kullanılmayan, sentaktik olarak alta sıralılığı işaret eden bir zarf-fiil parçasının (ZP) yapısal olarak bir üst parçaya (TP) bağlı bulunduğu bitimsiz fiil biçimleridir (1995: 313). Bu anlamda zarf-fiiller, isim-fiil ve sıfat-fiiller gibi bağımlı cümleler meydana getiren yapılardır (Demir & Yılmaz 2016: 214-215, Aydemir 2010a: 59).

2.1.1. Zarf-fiillerin Sınıflandırılması

Zarf-fiil kavramı için kullanılan tanım ve terim çeşitliğinin yanında zarf-fiil kategorisi hakkında yapılan sınıflandırmalar da çeşitlilik göstermektedir. Bazı araştırmacılar zarf-fiil kategorisine semantik, bazıları morfolojik, bazıları ise sözdizimsel açıdan yaklaşmaktadır. Bundan dolayı bu çalışma için önem arz eden Nedjalkov ve Haspelmath gibi dilbilimcilerin zarf-fiiller hakkındaki görüşlerine kısaca değinilecektir. Johanson'un Türk dillerindeki zarf-fiiller ile ilgili görüşleri daha geniş bir perspektifte ele alınacaktır.

Bickel'e göre Nedjalkov'un zarf-fiil kategorisi ile ilgili yaptığı çalışmalar; 1990 yılında zarf-fiil ulamı üzerine Rusya'da yapılan çalışmaların çevirisi ve söz konusu konu ile ilgili yaptığı ilk tipolojik çalışmalardan ibarettir (1998: 382). Nedjalkov, zarf-fiillerin bağımlı fiil biçimleri olduğunu söyler ve sözdizimsel olarak başka fiil biçimlerine bağlı olan yapılar şeklinde tanımlar. Bunun yanı sıra Nedjalkov, zarf-fiillerinin herhangi bir eklenti cümlesinde serbest bağlayıcılardan çok, bir fiilimsi takı işaretleyicisi görevini üstlendiğini belirtir (1995: 97)

Nedjalkov zarf-fiilleri sentaktik işlevleri bakımından *gerçek zarf-fiil* (converbs proper), *sıralama işlevi olan zarf-fiiller* (coordinative converbs) ve *bağlama işlevli zarf-fiiller* (conjunctive converbs) şeklinde üç gruba ayırarak incelemiştir (1995: 98-99). Bu sınıflandırmaya göre Türk dillerindeki zarf-fiiller genellikle birinci kategori içerisinde değerlendirilebilir.

Ayrıca Nedjalkov, zarf-fiilleri semantik fonksiyonları açısından da üç gruba ayırıp değerlendirmiştir: Sebep, durum ve zaman gösteren *özel zarf-fiiller* (specialized

converbs), bağlam önermeleri oluşturan *bağlamsal zarf-fiiller* (contextual converbs) ve olay örgüsünün ilerlemesi için bir dizi ardışık olayı bildiren *anlatı zarf-fiilleri* (narrative converbs) (1995: 111-112). Nedjalkov'un zarf-fiiller ile ilgili yaklaşımı daha çok geleneksel Rus tipolojisini doğrudan dilbilime uygulama yönündedir. Bundan dolayı onun bakış açısı açıklayıcı olmayıp daha çok sınıflandırmacı bir dilbilim bakış açısını yansıtır (Bickel 1998: 383).

Zarf-fiillerin sentaktik işlevleri üzerinde duran Haspelmath'a göre ise zarf-fiiller, bitimsiz fiil yapıları olup ana işlevi belirteç olan bir altasıralamadır. Başka bir ifadeyle, zarf-fiiller fiilimsi belirteçler olup eylemsi sıfat olan sıfat-fiiller gibidir (Haspelmath 1995: 3, Tikkanen 2001: 1112). Ayrıca Haspelmath, zarf-fiillerin fiilden türetilmiş üç sözcük grubundan birisi olduğunu belirtir (1995: 3-4).

Zarf-fiiller, karakteristik olarak belli özelliklere sahiptir: a) zarf-fiiller *bitimsiz* (nonfinite) biçimlerdir, b) zarf-fiillerin *zarf* (adverbial) işlevi sadece fiili niteler ve c) zarf-fiiller altasıralı yapılardır (Haspelmath 1995: 3).

Türk dilleri üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Johanson, zarf-fiillerin tipolojik olarak hem *içeriksel belirteç* (adverbial-modifying) işlevleri hem de *sıralama* (chaining-nonmodifying) işlevleri olduğunu belirtirken, Haspelmath ise genellikle bu kavramların yerine *altasıralama* (subordination) ve *eş-altasıralama* (cosubordination) terimlerini kullanmıştır (Bickel 1998: 383-389).

Johanson, Türk dillerindeki zarf-fiiller üzerine yaptığı çalışmalarla (1971, 1998, 2007, 2012) adından söz ettirmiştir. Johanson (1995) Türkçedeki zarf-fiil eklerinin farklı sentaktik-tipolojik kullanım seviyeleri üzerinde durarak bu seviyeleri 4 ana gruba ayırarak incelemiştir. Ayrıca Csató & Johanson da (1997), Türkçedeki zarf-fiilleri değişik sentaktik seviyelere ayırıp incelemiştir. Ancak bu çalışma, genel hatları itibarıyla Johanson'un *On Turkic converbs clauses* (1995) adlı çalışmasında ileri sürdüğü görüşlere dayanmaktadır.

Johanson'a göre zarf-fiillerin oluşturduğu *zarf-fiil parçacığı* (ZP), *temel parçacığa* (TP) *altasıralı* (subordination) olarak bağlanan bağımlı yapıdır (1995: 313). Altasıralı bu zarf-fiil parçası, temel parçaya belirteç görevinde hizmet eder ve onunla birlikte birleşik

(complex) bir cümle oluşturur (Csató & Johanson 1997: 53). Johanson bu parçaları *XY* şeklinde sembolleştirmiştir. Buna göre, *X* altasıralı zarf-fiil parçasını, *Y* ise temel parçayı (temel cümle) temsil etmektedir. *X* unsuru, yüklem olarak *Y*'den bağımsızdır (1991: 98-99).

Aşağıda göstereceğimiz örnekte Johanson (1991)'de zarf-fiilli parça ile temel parça arasındaki ilişkiyi şöyle betimlemiştir:

Ali gel-ince

Osman şaşır-dı.

Ali gel-ZF

Osman şaşır- GCZ- 3.TŞ

ZP=alt bağlayıcı/yüklem (yüklemleştirici) =(X)

TP=üst cümle/yüklem =(Y)

'Ali gelince Osman şaşırdı.'

Johanson (1995) zarf-fiilleri sentaktik ve semantik açıdan 4 ayrı seviyede betimlemiştir:

a. Seviye 1: Temel parça ile zarf fiil parçasının ilkeyleyenleri (first-actant A¹) ayrıdır ve bu ilkeyleyenler açıkça ya da örtük olarak cümlede belirtilir (Johanson 1995: 314). Seviye 1'i Johanson şu örnekle somutlaştırmıştır:

Yüklemler 1 ([özne] yüklem) + yüklemler 2 ([özne] yüklem)

ZP

TP

Türkiye Türkçesi

'Ali gelince Osman şaşırdı.'

Ali gel-ZF

Osman şaşır- GCZ- 3.TŞ

b. Seviye 2: Zarf-fiil parçası ile temel parça ortak ilkeyleyenlere sahiptir. Yani her ikisinin de ilkeyleyenleri aynıdır ve bu ilkeyleyenler açıkça ya da örtük olarak cümlede belirtilir. Temel parça sadece ikinci bir yüklemi kapsar (Johanson 1995: 14):

Yüklemler ([özne] yüklem 1 + yüklem 2)

ZP

TP

Türkiye Türkçe

Ali gel-ince (Ali) şaşır-d-ı.

Ali gel-ZF şaşır- GÇZ- 3.TŞ

Bir cümlede ilkeyleyen (özne) aynı olursa, seviye 1 ve seviye 2'yi birbirinden ayırmak oldukça zor bir durumdur. Yani zarf-fiil parçası ve temel parça fiil tabanlarının farklı özneyi işaret ettiği durumlarda, bazen temel parçanın öznesi yüzey yapıda olabilirken, bazen de zarf-fiil parçasının öznesi olmayabilir. Bu gibi durumlarda öznenin zarf-fiil parçasına mı yoksa temel parçaya mı ait olduğunu, bağlamdan vb. çıkarabiliriz (Bacanlı 2013: 47, Gürkan 2016: 73).

c. Seviye 3: Bu seviyede, zarf-fiil parçası ile temel parça birleşik bir yüklem oluştururlar. Burada temel parça, birleşik yüklem ikinci çekirdeğini oluşturur. Dolayısıyla bu tip zarf-fiiller, *ana fiil + zarf-fiil eki + yardımcı fiil* şeklinde sözlükselleşmiş farklı yapılar oluştururlar:

Yüklem ([özne] yüklem (yüklem çekirdeği 1+ yüklem çekirdeği 2))

ZP

TP

Türkiye Türkçesi

al-ıp gel-

al-ZF gel-

'getir-'

Bu seviyede zarf fiil parçası ile temel parça tek bir *ilkeyleyene* (first actant) sahip fiil birlikleridir. Bu parçaların arasına herhangi bir öge giremez. Her iki parçacık da leksikal olarak anlamlarını yitirerek sözlükselleşir ve sadece bir olayı ifade etmek için kullanılır. Yani bu seviyede *kaynaşma* (fusion) meydana gelir (Johanson 1995: 314-315).

e. Seviye 4: Johanson'a göre bu seviyede, temel parça, yüklem çekirdeğinin bir parçası durumundadır. Yani temel parça, gramatikal bir işaretleyici olarak zarf fiil ekli parçanın niteleyicisi işlevindedir. Zarf fiil ekli parça ile temel parçadaki fiil tabanı, birlikte kılımlı

bildiren bir *ekleşik fiil* (postverb) oluşturur. Örneğin süreklilik bildiren *-(X)p gel-* gibi. Ayrıca bu seviyede ekleşik fiiller, tipik olarak kılınış, kip, aspekt (görünüş)-zaman kategorilerini de oluştururlar:

Yüklem ([özne] yüklem (yüklem çekirdeği (leksem + ekleşik fiil))

ZP TP

Eğer seviye 4’de parçacıklar arasında yeterli bağlam yoksa yani okuma bulanıklığı varsa bürünsel araçlar (tonlama farklılıkları, bağlam, duraklamalar vb.) çoğunlukla çok anlamlılığı önler:

Kırgızca

Oqu-p tur-du

oqu-ZF tur-GÇZ-3.TŞ

‘O (sürekli) okudu.’ (seviye 4)

‘O okudu ve [sonra] durdu’. (seviye 2)

Seviye 4’teki ekleşik fiil yapıları, zamanla gramerleşerek görünüş-zaman kategorilerine de gelişebilir. Bitiş sınırlı bir zarf-fiil eki ve yardımcı fiil *turur* ‘durur’ biçimindeki kombinasyonlar postterminal yüklemleştiricilere gelişirken, süreçli kılınış değerine sahip bileşik unsur (*-A turur*) ise intraterminal yapılara dönüşmüştür. Böylece Türkiye Türkçesinde *yaz-ıyor* ‘yazıyor’ şimdiki zaman biçimi aşağıdaki örnekte olduğu gibi gramerleşmiş bir yapıdır:

Türkiye Türkçesi

**yaz-a yori-r*

yaz-ZF yürü-GZ.3TŞ

Bir başka yaygın bir gelişim ise belli fiillerin zarf-fiil biçimlerinin yeniden çözümleme yoluyla bağlaç, zarf, edat vb. gramer birliklerine dönüşmesidir. Bu tür bir

gramerleşmeye, Türkiye Türkçesindeki *gör-e* (gör-), *ol-arak* (ol-) ve amaç, durum ve başka anlamlar ifade eden *diye* (de-) örnekleri verilebilir (Johanson 1995: 315-316).

Seviye 1 ve Seviye 2'deki zarf-fiil biçimleri, sınırlı bir cümle içerisinde çok yüklemli yapılar yardımıyla basit metinler oluşturabilir. Türkçede ilkeyleyenlerine göre iki tür zarf-fiil cümlesi bulunmaktadır. Birincisi zarf-fiil parçası ile temel parçanın ilkeyleyenlerinin eşgönderimsel, yani ilkeyleyenlerinin ortak olduğu cümle türü; ikincisi ise zarf-fiil parçası ile temel parçanın ilkeyleyenlerinin farklı olduğu cümle tipidir. Bu seviyelerdeki zarf-fiil cümleleri, temel cümledeki bitimli yapılar gibi kişi eki, zaman ve çokluk yönünden işaretlenmiş değildir. Bundan dolayı zarf-fiil cümlelerinde özne ile zarf-fiil arasında bir uyumdan da bahsedilmez. Eğer zarf-fiilli yapıda özne belirtilmemişse, ilkeyleyen sadece temel cümlenin yüklemine anlaşılabilir.

Ayrıca temel parçanın ile zarf-fiilli parçasının ilkeyleyenleri farklı kişileri gösteriyorsa, cümlenin tamamının yanlış anlaşılmasına sebep olabilir. Ancak eğer bu iki parçanın fiil tabanları farklı kişileri karşılıyorsa özneler belirtilmeyebilir. Bu tür cümleler, bağlama dikkat edilmezse zor anlaşılabilir (Uğurlu 1999: 66-68).

Johanson'un Türkçe zarf-fiilleri semantik ve sentaktik işlevlerine göre 4 seviyeye ayırıp incelendiği çalışmasında (1995) da açıkça vurguladığı gibi, *seviye 3* ve *seviye 4*'ün fiil dizilişi sabittir. Seviye 3'te yalnızca iki fiil art arda dizilebilirken seviye 4'de ise bazı Türk dillerinde ve ağızlarda ikiden fazla fiil art arda dizilebilir, örn. NogTü. *Kün tuwıp keleyatır edi* 'gün doğuyordu'. Seviye 3'te gramerleşmiş yardımcı fiillerin asli sözlüksel anlamları korunmasına rağmen seviye 4'deki gramerleşmiş yardımcı fiillerin asli sözlüksel anlamları kaybolmaktadır. Seviye 3'te birleşme neticesinde ses kayıpları olmaz, ancak seviye 4'de ise birleşme sonucunda genellikle ses aşınımı olabilir, örn. Kır. *sat-ıp al* 'satin al-'(seviye 3), Ttü. (Muğ.) *su aqıp-batı* < *aq-ıp yatır* 'su akıyor'(seviye 4). Seviye 3'te ön-fiil birleşmeleri neticesinde meydana gelen yapılarda sıklıkla sözlükleşmeye doğru bir yöneliş söz konusuyken seviye 4'deki ekleşik fiil birleşmeleri neticesinde çoğunlukla görünüş-zaman, kılınış gibi yeni tür gramer kategorileri oluşur, örn. Kır. *jiber* < *id + u + ber* 'gönder-' (seviye 3), *-(X)ptXr* < *(X)p + tur + ur* (seviye 4) (Gökçe 2013: 49-50).

2. 2. KULLANILAN TERMİNOLOJİYE DAİR

2.2.1. Zarf–fiil Parçası

Türkçedeki zarf-fiil yapılarını tipolojik olarak ifade etmek için *zarf-fiil parçası*⁴ terimini Johanson (1995) kullanmıştır. Johanson, modern Türk dillerinde çok sayıda zarf-fiilli parçacıkları oluşturan zarf-fiil eklerinin, bilinen en eski Türk metinlerinde de bulunduğunu belirtmektedir. Zarf-fiil parçacıkları en az bir fiil ile bir zarf-fiil yüklemleştiricisinden oluşmaktadır. Ancak zarf-fiil parçasığı tek başına bir anlam ifade etmez ve bu yüzden temel parçaya bağlanarak kullanılır. Bu anlamda zarf-fiiller, işlevsel olarak Avrupa dillerindeki yan tümce bağlayıcıları gibidirler (1995: 313):

Türkiye Türkçesi

Ali gelince Osman şaşırıldı.

Ali gel-ZF Osman şaşır-GÇZ- 3.TŞ

ZF=altsıralı (altsıralıyaıcı) TP= üstsıralı

Zarf-fiilli parçalar, bitimli cümleler gibi hareket edip yüklem olabilme özelliğine sahip yapılardır. Bitimli cümle, çekimli fiilken zarf-fiilli parça zarf-fiil ekleri alır. Bundan dolayı zarf-fiiller de yüklem olma özelliğine sahiptir (Uğurlu 1999: 20-21). Başka bir ifadeyle, Csató ve Johanson, altasıralı zarf-fiilli parçanın, temel parçaya bir belirteç işlevi gördüğünü, zarf-fiil ile temel parçanın beraber birleşik (complex) bir yapı meydana getirdiğini belirtmektedirler (1997: 52). Bu anlamda zarf-fiil parçasığının temel parçayla birlikte üç temel işlevi vardır: a) iki yüklemelinin her biri ayrı bir ilkeyleyene sahiptir, yani karma yapıdaki bu yüklemeler, (altasıralı) yüklem + (temel) yüklem şeklindedir. b) ilkeyleyenleri aynı olan karma yapıdaki yüklemeler [ilkeyleyen] altasıralı (yüklem) + temel (yüklem) biçiminde karşımıza çıkarlar. c) karma yapıdaki yüklemeler tek bir yüklem çekirdeğine sahip olup (altasıralı) yüklem çekirdek + (temel) yüklem çekirdek biçimindedirler. İkinci tip geniş bir geçerliliğe sahipken, 1. ve 3. tip kullanımı belli şekillerle sınırlıdır (Csató & Johanson 1997: 52-53).

⁴ Bu tür cümleler için literatürde *belirteç cümlesi*, *zarf cümlesi*, *ulaç cümlesi*, *zarf işlevli yan cümle*, *fiilimsi* gibi değişik terimler de kullanılmaktadır.

2.2.2. Temel Parça

Burada temel parça (TP) bitimli bir yapı olup çekimli fiile sahip temel cümle anlamında kullanılmaktadır. Zarf-fiil parçası sentaktik olarak bitimli cümleye bağlıdır. Çekimli fiille kurulan temel cümleye birden çok zarf-fiil parçası bağlanabilir (Uğurlu 1999: 22-23). Dolayısıyla bu çalışmada tipolojik olarak temel cümle yerine temel parça kavramı kullanılacaktır. Sentaktik olarak bağımsız olan temel parça, zarf-fiiller yardımıyla çok sayıda cümlecığı kendisine bağlayabilir ve bu cümlecikler temel cümlenin arka planı hakkında bize çeşitli fikirler sunar (Johanson 1995: 313).

2.2.3. İlkeyleyen (first actant)

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Türkçede ilkeyleyenlerine göre iki tür zarf-fiil cümlesi vardır. İlki zarf-fiil cümlesi ve temel cümlenin ilkeyleyenleri ortak (same A¹) olan cümle tipi, ikincisi ise zarf-fiil cümlesi ve temel cümlenin ilkeyleyenlerinin farklı (different A¹) olduğu cümlelerdir. Bu çalışmada yüklemde ifade edilen olayı yapan/üstlenen eyleyeni (actant) karşılamak üzere *özne* ya da Uğurlu'nun (1999) kullandığı gibi *birinci tamamlayıcı* değil Aydemir'in (1997) tercih ettiği *ilkeyleyen* terimi kullanılacaktır.

Johanson'a göre merkezi bir ilkeyleyen tipik olarak kılıcı olup hareketin kaynağıdır. İlkeyleyen olayın gerçekleşmesi için gereklidir. İlkeyleyen açık bir biçimde bir özne olarak veya bir kişi işaretleyicisi (özne temsilcisi) aracılığıyla realize edilebilir, *Ali* (özne) *asker*, *uyudu-m* (kişi işaretleyicisi) gibi (1998: 52). Aydemir ise *ilkeyleyen* (first actant) terimini, yüklemde ifade edilen hareketi veya durumu üstlenen ve yüzey yapıda ifade edilen cümle ögesi şeklinde açıklamıştır (2010b: 8).

Haspelmath zarf-fiilleri ilkeyleyenleri açısından, yani özne göndermeleri bakımından üç gruba ayırmıştır: *örtük özneli zarf-fiiller* (implicit-subject converbs), *açık özneli zarf-fiiller* (explicit-subject converbs) ve *değişken özneli zarf-fiiller* (free-subject converbs) (1995: 9-10). Aynı biçimde Nedjalkov da zarf-fiillerin ilkeyleyenlerini üç grupta değerlendirmiştir: *ortak özneli* (same-subject), *farklı özneli* (different-subject) ve her iki

yapının da görüldüğü *değişken özneli* (varying-subject) (1995: 109-110). Johanson ise, zarf-fiil parçalarını *ortak ilkeyleyenli* olanlar ve *farklı ilkeyleyenli* olanlar diye iki grupta değerlendirmiştir:

a. Ortak İlkeyleyenli (same A¹) Parçalar: Zarf-fiilleri 4 farklı seviyede inceleyen Johanson, zarf-fiil parçası ile temel parçanın ilkeyleyenlerine göre ortak ilkeyleyenli parçaları *seviye 2*'de ele alıp değerlendirmiştir. Bu seviyede zarf-fiil parçası ile temel parça arasında anlamsal bir birliktelik, yani kaynaşma söz konusudur.

Zarf-fiil parçası ile temel parça arasındaki ilişkide ilkeyleyen farklı biçimlerde görülebilir: a) ne temel parça ne de zarf-fiilli parçanın ilkeyleyeni sözlüksel olarak açık bir şekilde gösterilmemiştir. Bu durumda, ilkeyleyen bağlamdan anlaşılır. b) zarf-fiil parçasının ilkeyleyeni sözlüksel olarak açık bir şekilde belirtilmemiştir. Bu durumda zarf-fiil parçası ilkeyleyen açısından temel parçaya bağlıdır. c) burada yalnızca zarf-fiil parçasının ilkeyleyeni üst yapıda görülebilir. d) zarf-fiil parçası ve temel parçanın ilkeyleyenleri üst yapıda görülebilir. Bu durumda ise ilkeyleyenler farklı sözcükler yardımıyla belirtilmektedir (Johanson 1995: 318-319, Uğurlu 1999: 68-70, Gürkan 2016: 69-70). Nedjalkov bu tip ortak ilkeyleyenli zarf-fiiller için *like subject adverb clauses* (ortak özneli zarf-fiil cümleleri) terimini kullanmıştır (1995: 112).

Johanson'a göre seviye 2'de incelenen zarf-fiillerle kurulu *periyodik zincirleme cümleler* (periodic chaining segments) günümüz modern Türk dillerinde daha çok - (y)Xp zarf-fiil ekiyle yapılır (1995: 330-331):

(1) Türkiye Türkçesi

Sabah olduğunda Gülsen Hanım uyanıp kahvaltı hazırlayıp kocası Ihsan Beyi uyandırmaya gitti (<http://www.cumhuriyet.com.tr>).

(2) Kazakça

*[Men berin kör*ip*, bil*ip*, t*üsinip*], bayıptap otırmın.* (Öner 1999: 230)

ZP

TP

'Ben hepsini görüp, bilip, anlayıp seziyorum.'

(3) Kırgızca

[*Albarstı ekenin bile qoyup, bıçağın alıp, çaçını kesip*], *tamanığa salıp alıptır.* (web 3)

ZP

TP

‘Albastı olduğunu anlayıp, bıçağını alıp, saçını kesip, altına koymuş.’

b. Farklı İlkeyleyenli (different A¹) Parçalar: Bu gruptaki zarf-fiil cümleleri sentaktik olarak temel cümleye bağlı olmasına rağmen anlamsal olarak temel parçanın bir parçası değildir. Johanson (1995) bu tip zarf-fiil cümlelerini *seviye 1* altında değerlendirmiştir. Johanson’a göre zarf-fiil parçası ile temel parça ayrı ilkeyleyenlere sahip olmalarına rağmen bunlar *tam yüklemli* (full predication) oluştururlar (1995: 314).

Seviye 1’de zarf-fiil parçası ile temel parçanın ilkeyleyenleri farklıdır ve bunlar farklı şekillerde belirtilmiş olabilir: a) zarf-fiil parçası ve temel parçanın ilkeyleyenleri sözlüksel olarak açıkça işaretlenmiştir. b) zarf-fiil parçasının ilkeyleyeni sözlüksel olarak açıkça işaretlenmemiştir. Bu durumda zarf-fiil parçası ilkeyleyeni ya bağlamdan ya da göndergelerden anlaşılabilir. c) temel parçanın ilkeyleyeni açıkça işaret edilmemiştir, burada yalnızca zarf-fiil parçasının ilkeyleyeni üst yapıda görülebilir. Bu tür temel cümleler daha çok edilgen yapıdadırlar. d) her iki fiil tabanının ilkeylenleri farklı olabilir. Ancak zarf-fiil parçası ve temel parçasının bazen ilkeyleyenleri üst yapıda görülmeyebilir. Burada ilkeyleyenler genellikle bağlamdan anlaşılabilir (Uğurlu 1999: 70-74, Gürkan 2016: 71-74). Ayrıca Nedjalkov bu seviyedeki ilkeyleyen için *different-subject* terimi kullanmıştır (1995: 110). Örnekler:

(4) Türkiye Türkçesi

[*Babam beygirin gemini çekip onu durdurmaya çalışırken*] *babamın beline sarılan*

ZP

TP

ellerim gevşedi. (Gürkan 2015: 73)

(5) Kırgızca

[*Atam ustaqanadan qaytqanča*] *Sadiq aqemdin qatına jöp jazdim.* (Gültekin 2011: 115)

ZP

TP

‘Babam atölyeden dönünceye dek Sadık ağabeyimin mektubuna cevap yazdım.’

2.3. ZARF-FİİL PARÇALARININ TİPOLOJİSİ

Dilbilim tipolojisi, diller arasındaki ses, biçim, dizim farklılıklarını ortaya koyarak dilleri tipolojik olarak sınıflandırmaya çalışan bir yaklaşımdır (Yılmaz 2016: 8). Sentaks, dilbilim tipolojisinde ve dil evrenselliklerinde çok önemli bir yere sahiptir. Dillerin farklılıkları veya ortak yanlarını ortaya koyan karşılaştırmalı dilbilimde, zarf-fiiller, dillerin bu özelliklerini belirlenmesinde ayrı bir kategori olarak değerlendirilmektedir. Bugüne kadar yapılan bilimsel çalışmalar göstermiştir ki, Türk dillerinin tipolojik olarak en fazla karşılaştırıldığı dil grubu Hint-Avrupa dilleridir. Bu nedenle bu bölümde Türk dillerindeki zarf-fiiller ile Hint-Avrupa dillerindeki zarf-fiillerinin tipolojik özelliklerine değineceğiz. Türkçedeki zarf-fiilli parçalar tipolojik olarak bazı karakteristik özelliklere sahiptir:

a. Belli Eklerle Kurulması: Türk dillerinin en önemli karakteristik özelliklerinden bir bilindiği üzere sondan eklemeli bir dil oluşudur. Bu açıdan bakıldığında Türk dillerinde zarf-fiiller de morfolojik olarak belli eklerce kurulmaktadır. Zarf-fiil ekleri basit yapıda (Ttü. *-(y)Xp*, *-(y)XncA*, gibi) olduğu gibi birleşik yapıda (Ttü. *-DXkça*, *-DXğXnda*, Kırg. *-GAndA/-GOnDO*, *-BAstAn/-BOstOn* gibi) olabilir: hatta bazı zarf-fiiller edat gruplarını da içine alan daha karmaşık yapıda (Ttü. *-DXktan sonra*, *-mAdAn önce*, Kırg. *-GAN/-GOn boydan*, *-GAndAn/-GOnDOn başka* gibi) olabilir.

b. Bağımlı Cümle Sentaksı: Türkçede cümle bağımlılaştırıcıları çoğunlukla isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil gibi fiilimsi ekleriyle yapılırken Hint-Avrupa dillerinde ise bağımlı cümleler sözlüksel yani serbest ögelerle yapılır. Türkçede içe yerleşik cümleler, morfoloji ve söz dizim açısından temel cümleden farklı hareket edebilirler (Johanson 2014: 43). Türkçede zarf-fiil parçaları sentaks olarak bağımlı olup semantik açıdan bağımlı buldukları temel parçalar hakkında bilgi verirler. Bundan dolayı zarf-fiil

parçaları genellikle bağımlı oldukları temel parçanın önünde bulunur ve temel parçanın belirteci konumundadır.

Türkçedeki zarf-fiil parçaları, tipolojik açıdan genelde üst cümleden önce gelir; ancak belli durumlarda üst cümleden sonra ya da üst cümlenin içinde şeklinde konumlanabilir (Aydemir 2012: 230). Bundan dolayı Türkçedeki zarf-fiil parçaları genellikle *karişik* (mixed) cümle tipine sahiptir (Gürkan 2016: 38). Diğer bir ifadeyle Türkçedeki bağımlılaştırıcılar konum olarak kesin bir kurala sahip değildir. Ancak Hint-Avrupa tipi dillerde bağımlı cümle sentaksı genellikle üst cümleden önce gelir. Bu dillerdeki zarf-fiil parçaları cümle başı bağımlılaştırıcılarıdır:

(6) İngilizce

[*When you come*], *I will go.*

ZP TP

‘Sen gelince ben gideceğim.’

(7) Kırgızca

[*Kelerde*] *Jemilyanı kördüm.* (Tan 2017: 84)

ZP TP

‘Gelirken Cemile’yi gördüm.’

c. Sola Dallanan Cümle Sentaksı: Türkçenin tipik normlarından biri sola dallanan cümle sentaksıdır. Bu özellik yönetilen-yöneten ile ilgili bir kuraldır. Bu kurala göre sözdizimsel bakımdan *bağımlı olan üye* (yönetilen) *temel üyenin* (yöneten) önüne gelir. Bu özellik Altay dilleri sentaksının temel kuralı olup Japonca, Korece, Dravitçe vb. gibi dillerde de mevcuttur (Johanson 2014: 42).

Türkçede çoğunlukla yüklem cümlenin sonunda bulunur, diğer öğeler ise yüklem soluna doğru dizilir. Yani Türkçe tipik bir ÖNY dilidir. Ancak Hint-Avrupa tipi dillerde yüklem ortada (ikinci konumda) bulunmaktadır, yani Hint-Avrupa dilleri bu anlamda bir ÖYN dilidir. Bu ana dizilim bağımlı cümleleri oluşturan yapılardan biri olan zarf-fiil

parçacıklar için de geçerlidir. Sentaktik tipolojisi gereği Türkçedeki zarf-fiilli yapılar temel cümlenin önünde yer alır:

(8) Türkiye Türkçesi

[*Ben okuldan eve gelirken*] onu gördüm.

O S V

Türkçedeki zarf-fiil parçaları öge sıralaması bakımında tıpkı temel parçalar gibidir. Diğer bir ifadeyle bu tip yapılarda genelde özne-nesne-yüklem (ÖNY) sözcük sıralaması mevcuttur. Türkçede zarf-fiil parçaları minimum bir fiil kökü ve bir yüklemleştirciden meydana gelen *nonfinite/bitimsiz* yapılardır, örn. *yaparak* < (*yap-* [eylem kök] + *arak* [zarf-fiil eki]).

d. Ekleşik Fiilli Yapılar Oluşturma: Türkçede zarf-fiil eklerin en önemli işlevlerinden biri de *ekleşik fiil* (postverb) oluşturmalarıdır. Ekleşik fiiller, ‘fiil + zarf fiil eki + yardımcı fiil’ biçimde kurulan ve sadece tek bir anlam ifade eden yapılardır (Johanson 1995: 315). Burada kullanılan ekleşik fiil Hint-Avrupa ‘postverb’ ve Slav dillerinde ise kullanılan ‘präverb’ kavramına karşılık gelmektedir (Johanson 2014: 45). Ekleşik fiilli yapılar, dillerin tipolojik sınıflandırmasında önemli bir ölçüt olduğu için burada da kısaca değerlendirilecektir. Ekleşik fiiller ile ilgili detaylı bilgi için (bk. 3.4.).

Türkçede zarf-fiilleri sentaktik-tipolojik açıdan dört ayrı düzeyde değerlendiren Johanson ekleşik fiilli yapıları 4. seviye (*level*) başlığı altında toplamıştır, örn. (*kız yaz*) – (*ıp dur*) - *du* (Johanson 1995: 315). Johanson *ekleşik fiil* yapılarının esasen karakteristik bir Türkçe yapı olduğunu, ancak bu yapıların aynı zamanda Hint-Arice (Urduca gibi), Dravitçe ve Rusça gibi dillerde de mevcut olduğunu belirtir (2014: 129-130). Şimdi bu ekleşik fiil yapılarına bazı örnekler verelim:

(9) Kırgızca

Al bugün meymandardı [alip barat] (Kasapoğlu Çengel 2008: 285)

TP + ZP

‘Bugün misafirleri alıp götürecektir.’

(10) Türkmençe

Men [iýip boldum] (Aslan Demir 2013: 77)

TP + ZP

‘Ben yemeği bitirdim.

2.3.1. Zarf-fiillerin Altasıralama İşlevi

Altasıralılık (subordination), bir cümle içinde eylemin yapısal açıdan bağımlı yapıp dizimlenmesidir. Burada altasıralılık, üst cümleye bağımlı unsuru ifade etmek için kullanılmaktadır. Haspelmath altasıralı kavramını üst cümleye *bağımlı* yani içe yerleşik ya da *birleştirilmiş* şeklinde kullanmıştır (1995: 8). Zarf-fiiller de yapıları gereği, sentaktik olarak bir üst yapıya bağlıdır, yani hiyerarşik olarak ona bağlanmıştır.

Altasıralı zarf-fiil cümlelerinin en önemli özelliği, belirteç işlevine sahip olmasıdır. Bu anlamda, zarf-fiil cümlesi [+mod] temel cümleyi belirtir, karakterize eder, niteler, açıklar, yorumlar, aynı zamanda temel cümledeki olayı ve onun durumunu belirginleştirir, onun için referans çerçevesi oluşturur ve temel cümle için sebep, amaç, sonuç ve koşul bildirir (Johanson 1995: 321).

Bu içeriksel niteleme zarf-fiil parçasından temel parçaya doğrudur. Seviye 1, 2 ve 3'teki niteleme yönü her zaman ZP → TP biçiminde olmasına rağmen seviye 4'de ise zarf-fiilin niteleme yönü ZP ← TP'ye doğrudur (Gökçe 2013: 50, Bacanlı 2014: 33). Ancak seviye 4'deki nitelemenin yönü Türkçedeki soldan → sağa doğru niteleme özelliğine ters bir durum oluşturur:

(11) Türkiye Türkçesi

Ali gülerek girdi. (Johanson 1995: 322)

ZP

TP

(11)'de ‘gülerek’, ‘girmek’ olayına “nasıllık” anlamında bir belirteç oluşturur. Bu tür cümlelerde zarf-fiil parçası ve temel parça ilkeyleyenleri ortak olmasından dolayı aralarında bir kaynaşma söz konusudur. Johanson genellikle belirteç işlevine sahip olan zarf-fiil biçimlerini seviye 2 altında değerlendirmiştir:

(12) Kırgızca

[*Ar dayim čigarmačiliqta toqtoboston*] emgekteneli... (Gültekin 2011: 114).

ZP

TP

‘Her zaman üretimde durmadan çalışalım...’

(13) Türkiye Türkçesi

[*Eve yaklaşınca*] yüreği hızlı atmaya başladı. (Gürkan 2016: 32)

ZP

TP

(14) Memlük Türkçesi

[*Sen atini tartarak*] yürürsün. (Uğurlu 1999: 70)

‘Sen atını çekerek yürürsün.’

Bu örneklerden de görüleceği üzere zarf-fiil parçası ve temel parçanın ilkeylenleri ortaktır ve bu iki parça sentaktik-semantik açıdan kaynaşmış durumdadır: (14)’teki cümleyi, *sen**tartarak* (ZP) (*sen*)..... (TP) şeklinde betimleyebiliriz.

2.3.2. Zarf-fiillerin Sıralama İşlevi

Türk dillerinde zarf-fiilli yapılar, genelde temel cümleye belirteç oluştururlar. Ancak bazı zarf-fiil eklerinin (ör. -(X)p) belirteç değil de sıralama işlevi vardır. Türkçede bu tür zarf-fiil biçimleri temel cümleyi nitelemez sadece bağımlı yapıyı sentaktik olarak üst cümleye bağlar. Yani bunlar, üst cümleye bağlı zarf-fiil cümleleri kurma özelliğine sahiptirler. Bunların sıralama işlevleri yanında başkaca birçoğ fonksiyonu da vardır. Örnekler:

(15) Kırgızca

[*Qaraçaçti körüp, anin sulūluğuna mas boluşıp, aq şumqardı qamçılanğan boydon*]

ZP

čāp qanğa barišat. (web 3)

TP

‘...Karaçaç’ı görüp, onun güzelliğine sarhoş olup, beyaz sungur kuşunu kamçılıyarak, hana varır.’

(16) Türkiye Türkçesi

[*Mehpare açık bıraktığı kapıyı kapatıp*] *masanın başına döndü.* (Aydemir 2010a: 62)

ZP

TP

Johanson Türkçede $-(y)Xp$ biçimiyle oluşturulan zarf-fiil cümleleri, diğer zarf-fiillerle kurulan cümlelerin aksine üst cümle içeriğini nitelemeyen yani herhangi bir belirteç oluşturmayan yalnızca bir ‘sırlama (Alm. Reihenfolge)’ işlevi olduğunu belirtir. Johanson $-(y)Xp$ ’ın bu işlevi için şu örneği verir: *Hasan, Ankara’ya gidip orada bir otele yerleşti* (1999: 36):

(17) Kırgızca

[*Asankaygı özünö qaraštū jaqındarın alıp*] *İtürböş degen jerge köçüp ketken.* (web 3)

ZP

TP

‘Asankaygı kendisine ait yakınlarını alıp İtürböş denilen bir yere taşınmış.’

Yukarıdaki örneklerde de açıkça görüleceği üzere, $-Xp$ zarf-fiil biçimi bağlı olduğu üst cümleye belirteç oluşturmaz, üst cümle hakkında her hangi bir arka plan bilgisi vermez. Aydemir $-(y)Xp$ ile kurulan zarf-fiil cümlesinin oluş süreci ile üst cümlenin oluş süreci eş zamanlı olmadığını, zarf-fiil cümlesinin olayı olup bittikten sonra üst cümle olayının

başladığını bundan dolayı iki olay arasında bir nevi *öncekilik* ilişkisi olduğunu belirtir (2010a: 62).

-Xp biçiminin Türkiye Türkçesinde yüklemelerin bir cümle içerisinde ‘yan yana sırlanması’ için kullanılmaktadır. Bu ekin diğer Türk dillerinde de aynı fonksiyona sahiptir; ancak Kaşkayca’da *-Xp*’ın bu işlevinin tamamen ortadan kalkmıştır. Fakat Türkçede *-Xp*’ın fiil sıralama özelliğinin zayıflamış, bunun yerine daha çok *koordinatif* (sıralı) yapılar kullanılmaktadır (Johanson 2014: 113).

3. BÖLÜM

KIRGIZCADA ZARF-FİLLERİN TİPOLOJİK ANALİZİ VE BETİMLENMESİ

Kırgızcadaki zarf-fiillerin sentaktik-tipolojik betimlemesini konu edinen bu çalışmada, zarf-fiillerin morfolojik özelliklerinden kısaca bahsetmekte yarar vardır. Kırgızcadaki zarf-fiiller, morfolojik olarak *basit zarf-fiiller* (cönököy çaqçil formalar); *-A/-O;-y, -(X)p, -sA/-sO⁵*; *birleşik zarf-fiiller* (tatāl çaqçil formalar); *-ArdA/-OrdO;-rdA, -BAstAn/-BOstOn, -mAyIn/-mOyUn, -mAyInčA/-mOyUnčA, -GAnčA/-GOnčO, -GIčA/-GUčO, -GAnDA/-GONDOn, -GAndAn/-GONDOn, -A/-O;-y AlAqtA ve edat grubu yapısındaki zarf-fiiller* (candöç çaqçil formalar); *-GAN/-GOn boydon, -GAN/-GOn sayin, -GAN/-GOn soñ, -GAnDAn/-GONDOn başqa, -GAndAn/-GONDOn kiyin, -GANI/-GOnU menen* gibi biçimler vardır. Bu zarf-fiillerin morfolojik yapıları ne olursa olsun, bu tür bağımlı cümle kuran morfemlerin hepsi, bu çalışmada zar-fiil yüklemleştiricisi olarak ele alınacaktır.

Bu çalışmada, Kırgızcadaki zarf-fiillerle kurulan sentaktik yapıların, Johanson'un modeline göre tipolojik bir sınıflandırma ve betimlemesi yapılacaktır. Johanson, zarf-fiil parçası ile temel parça arasındaki ilişkiyi sözdizimsel açıdan ilkeyleyenlerinin ortak (same A¹) veya farklı (different A¹) olmasına göre ayırmıştır. Biz de bu çalışmada, Kırgızca zarf-fiilleri bu temelde betimlemek istedik.

3.1. SEVİYE 1

Daha önce belirttiğimiz gibi Johanson, zarf-fiilleri ilkeyleyenlerine göre iki grupta ele almıştır: *ortak ilkeyelenli* (same A¹) ve *farklı ilkeyelenli* (different A¹). Farklı ilkeyelenli zarf-fiilleri seviye 1 altında değerlendirmiştir. Bu modele göre seviye

⁵ Kırgızca zarf-fiiller ile ilgili yaptığımız araştırmalar neticesinde Kırgızca zarf-fiil ekleri arasında *-sA/-sO* eki de gösterilmektedir.

1'deki cümle tipi ilkeyleyenleri farklı olan zarf-fiil parçası ile temel parça tam yüklemli (full predication) durumundadırlar. Bu seviyede zarf-fiil parçası ve temel parça birbirlerinden bağımsız gibi görünürler, ancak bunlar her ne kadar bağımsız gibi görünseler de temelde birbirlerine bağlıdırlar. Çünkü zarf-fiil cümleleri bitimli bir yapıya sahip olmayan bitimsiz yapılardır. Başka bir deyişle bitimsiz yapılar bağımlı öge olup altasıralı olarak üst cümleye bağlıdır.

Kırgızcada *-mAyınčA/-mOyUnčA*, *-GAnčA/-GOnčO*, *-GIčA/-GUčO*, *-GAnDA/-GOnDO* gibi zarf-fiil ekleri zarf-fiil parçası ve temel parçanın farklı ilkeyleyenler almasına izin veririler:

a. -mAyInčA/-mOyUnčA:

Kırgızcada birleşik yapıda olan bu yüklemleştirici olumsuzluk bildiren zarf-fiil özelliği taşımaktadır. Bu biçimin semantik işlevi, hem zamansal olarak öncekilik hem de temel parça olayının gerçekleşmesinin bir şarta bağlı olduğunu bildirmektedir. Yani Kırgızcada bu yapı bir tür zaman-şart ilişkisi bildirmektedir. Kırgızcadaki bu yüklemleştirici Türkiye Türkçesinde *-mAyInčA* yapısını karışılmaktadır:

(1) [*Aytmayınča*] kim bilet, [*açmayınča*] kim köröt. (Kasapoğlu Çengel 2005: 317)

ZP TP ZP TP

‘Söylemeyince kim bilir, açmayınca kim görür.’

Bu örnekte de görüleceği üzere zarf-fiil parçası olayı temel parça olayından önce gerçekleşmesi gerektiğini görebiliriz.

b. -GAnčA/-GOnčO ve -GIčA/-GUčO:

Kırgızcada seviye 1 yapısı kuran zarf-fiil eklerinden birisi de *-GAnčA/-GOnčO*'dir. Kırgızcada bu yüklemleştirici çok yaygın kullanılmamaktadır. Bu biçimin sözdizimsel işlevi, zamansal olarak temel parça olayının sınırını bildirmektedir. Kırgızcadaki bu yüklemleştirici Türkiye Türkçesinde *-e dek/-IncAyA kadar* yapısını karışılmaktadır:

(2) [*Bir jolu tüz efirge çoğū çigip qalip, efir ayaqtağanča*] külgönbüz. (Gültekin 2011:

116)

ZP

TP

‘Bir keresinde canlı yayına birlikte çıkıp yayını bitinceye kadar güldük’

(2)’de görüldüğü üzere zarf-fiil parçası ile temel parça olayı örtüşmektedir.

Kırgızcada -*GIčA/-GUčO* yüklemleştircisi tıpkı -*GAnčA/-GOnčO* zarf-fiili gibi Türkiye Türkçesinde -*IncAyA kadar* yapısını karşılığıdır. -*GIčA/-GUčO* yapısı yukarıda bahsettiğimiz -*GAnčA/-GOnčO* zarf-fiil yüklemleştircisiyle aynı işlevi görmektedir. Bu yapı da bağlı olduğu üst cümle/temel parçaya zamansal olarak temel parça olayının sınırını bildirmektedir (Kasapoğlu Çengel 2005: 316-317, Gültekin 2011: 115, Aydemir 2010a: 65-66). Örnekler:

(3) [*Alar čonoyguča*]...*saqtansam bolobu?* (Gültekin 2011: 116)

ZP

TP

‘Onlar büyüyünceye kadar...korunsam olur mu?’

(3)’te de görüldüğü üzere zarf-fiil parçası ile temel parça olayı örtüşmektedir.

d. -*GAnDA/-GOnDO*:

Bu zar-fiil yüklemleştircisi seviye 1 yapısı kuran eklerden biridir. Kırgızcada zarf-fiil parçasını oluşturan bu yapı, temel parça olayının ne zaman gerçekleştiğini belirterek, ona zamansal açıdan arka plan oluşturmaktadır. Kırgızcada -*GAnDA/-GOnDO* yüklemleştircisi Türkiye Türkçesine zamansal olarak öncekilik, görünüşsel olarak postterminal özelliği taşıyan -*DXğXnda* yapısına denktir. Bu noktadan hareketle üst cümleye olayını zamansal olarak karakterize etmektedir. Bu açıdan, zarf-fiil parçası olayı ile temel parça olayı arasında değişik zaman ilişkileri olabilir. Bu yapı zamansal olarak hem öncekilik hem de eşzamanlılık bildirmektedir. Ayrıca Kırgızcada -*GAnDA/-GOnDO* yüklemleştircisi yardımıyla zarf-fiil parçası olayı ile temel parça olayı eş zamanlı olarak gerçekleşmektedir (Kasapoğlu Çengel 2005: 313, Aydemir 2010a: 75). Örnekler:

(4) [*Jetip kelip, ũlu ekenin t̄aniğanda*] *Nayman-Ene t̄ödön qanday uçup t̄üškönün bilbey*
ZP

qaldı. (Ceritoğlu 2012: 74)

TP

‘Ulaşıp oğlu olduğunu anladığında, Nayman Ana deveden uçar gibi nasıl indiğini bilmedi.’

(5) [*İrdap jatqanda*] *biri-biri-bizdi qarap irdaşıp kerek bolçu.* (Gültekin 2011: 117)

ZP

TP

‘Türkü söylerken birbirimize bakıp söylememiz gerekti.’

(4)’e baktığımızda üst cümle olayının gerçekleşmesi için zarf-fiil parçasındaki olayının kritik noktaya ulaşması gerekmektedir. Yani burada zamansal anlamda öncelik mevcuttur. Ancak (5)’ e baktığımızda ise zarf-fiil parçası üst cümleye zamansal arka plan olarak eş zamanlılık bildirmektedir.

Kırgızcada, zarf-fiil parçası ile temel parça arasındaki ilişkiyi ilkeyleyenlerine göre seviye 1’de nasıl bir tablo oluşturduğunu aşağıda detaylı bir biçimde betimleyelim.

3.1.1. Zarf-fiil Parçası ile Temel Parçanın İlkeyleyenlerinin Açıkça Belirtilmesi

Bilindiği üzere seviye 1’de zarf-fiil parçası ve temel parçanın ilkeyleyenleri farklıdır. Ancak bazen temel parça ile zarf-fiil parçasının ilkeyleyenleri açıkça gösterilmektedir. Yukarda Johanson’un verdiği *Ali gelince Osman şaşırdı* örneğinde olduğu gibi hem zarf-fiil hem de temel parçanın ilkeyleyenleri açıkça ifade edilmiştir. Şimdi örnekler verelim:

(6) [*Sen kelmeyinče*] *men* *bütürö* *albaym*. (Kasapoğlu Çengel 2005: 317)

ZP TP

‘Sen gelmeden ben bitiremem.’

(7) [*Ajel jetip kün bütsö*], *kimdi* *sorboyt* *qara* *jer*. (Çelik Şavk 2002: 1)

ZP TP

‘Ecel gelip gün bitince, kimi emmez kara yer.’

(8) [*Men antip-mintip arabani qayirganča*] *qarasam* *Jamilya* *nari* *jaqta* *istep* *jatqan*

ZP

kelinderge jügürüp ketip, alar menen bir nerselerdi tamalasa aytişip, qubalaşip da ketiptir. (Gültekin 2011: 116)

TP

‘Ben şöyle böyle arabayı çevirene dek Cemile öte tarafta çalışmakta olan kadınların yanına gidip onlarla bir şeyler şakalaşarak konuşuyor, kovalaşmıştı.’

(9) [*Biz buyerde grajdandiq soğuşubuzdu bütönçö*], *siz* *munogo* *qat* *menen* *tānişip*

ZP

TP

turuşuz. (Ceritoğlu 2012: 73)

‘Biz burada iç savaşı bitirinceye kadar, siz bu mektupla haberleşiniz.’

(10) [*Sabaq bütö*] *men* *üygö* *keldim*. (Öner 1995: 228)

ZP

TP

‘Ders bitince ben eve geldim.’

Örneğin (8)’e bakıldığında zarf-fiil parçasının ilkeyleyeninin *I. tekil kişi* olduğunu, temel parçanın ilkeyleyeninin ise *Cemile* olduğunu görmek mümkündür.

3.1.2. Temel Parçanın İlkeyleyeninin Açıkça Belirtilmesi

Zarf-fiil parçası ile temel parçanın fiil tabanlarının ilkeyleyenleri farklı varlığı işaret eder. Bazen sadece temel parçanın ilkeyleyeni açıkça belirtilmiştir. Ancak zarf-fiil

parçasının ilkeyleyeni üst yapıda açık bir şekilde işaret edilmemiştir. Bu durumda zarf-fiil parçası ilkeyleyeni ya bağlamdan ya da göndergelerden anlaşılabilir. Şimdi örnekler verelim:

(11) [*Ar künü tañ zārīnan turup bağımdat namazın oqup, aq olpoqtun üstündö oturup naništösün içerde*] *salam aytıp ešender menen moldolor kirčü.* (Kasapoğlu Çengel

ZP

TP

2005: 310)

‘Her sabah erkende kalkıp sabah namazını kılıp, ak şiltenin üzerinde oturup sabah kahvaltısını yaparken selam verip Şeyhler ve Mollalar gelirdiler.’

(12) [*...Qaşāsın bekem dep bütküč*] *janı jil kirip keldi.* (Ceritoğlu 2012: 72)

ZP

TP

‘...ağılını sağlamaştırıncaya kadar yeni yıl geldi.’

(13) [*Bir künü toqoygo tuzaqtartıp qoysa*], *bir tülkü tüšüp qalat.* (Karadavut 2006: 147)

ZP

TP

‘Bir gün ormanda tuzak kurarken tilki tuzağa düşer.’

(14) [*Tömöngö kire barganda*], *"Alöke" degen qan čiqti.* (Radloff 1995: 127)

ZP

TP

‘Bir gün aşıya giderken, Karşıma Alooke denen han çıktı.’

Örneğin (11)’e baktığımızda zarf-fiil parçasının ilkeyleyenin 3. *tekil kişi* olduğu bağlamdan anlaşılabilirken temel parçanın ilkeyleyeni olan ‘*Şeyhler ve Mollalar*’ın ise açıkça işaretlendiği görülmektedir. Aynı şekilde (14)’e bakıldığında zarf-fiil parçasının ilkeyleyenin 1. *tekil kişi* olduğu bağlamdan anlaşılabilirken temel parçanın ilkeyleyeni olan *han* ise sözlüksel olarak açık bir şekilde işaretlenmiştir. Bu tarz cümlelerde zarf-fiil parçasının ilkeyleyeni açıkça belirtilmemişse bağlamdan çıkartılabilir.

3.1.3. Zarf-fiil Parçasının İlkeyleyenin Açıkça Belirtilmesi

Seviye 1’de bazen temel parçanın ilkeyleyeni açıkça gösterilmez, yalnızca zarf-fiil parçasının ilkeyleyeni açıkça üst yapıda görülebilir. Bu tür temel cümleler daha çok edilgen yapıdadır. Şimdi örnekler verelim:

(15) [*Al kelgenče*] *kütüp tur!* (Kasapoğlu Çengel 2005: 312)

ZP TP

‘O gelinceye kadar bekle.’

(16) [*Natal’ya Smirnova qayra-qayra küyösü jönündö aytip, andan da interv’yi algıla degeninen*] *4-qabatqa çiqtiq.* (Gültekin 2011: 118)

ZP TP

‘*Natalya Smirnova* sürekli eşi hakkında konuşup eşiyle de söyleşi yapmak için 4. kata çıktık.’

(17) [*Küçütör közün aşmayin*] *tiybegile.* (Ceritoğlu 2012: 74)

ZP TP

‘*Köpek* yavruları gözlerini açmadan dokunmayınız.’

Örneğin (17)’ye baktığımızda zarf-fiil parçasının ilkeyleyeni olan ‘*köpek*’ açıkça işaretlenmişken temel parçanın ilkeyleyeni olan ‘*siz*’ ise açıkça işaretlenmemiştir. Temel parçanın ilkeyleyeni muhtemelen bağlama dayalı olarak cümlenin öncesinde veya zarf-fiil parçasının sonrasında saklıdır.

3.1.4. Zarf-fiil Parçası ile Temel Parçanın İlkeyleyenlerinin Açıkça Belirtilmemesi

Zarf-fiil parçası ile temel parçanın fiil tabanlarının ilkeylenleri farklıdır. Ancak bazen zarf-fiil parçası ile temel parçasının ilkeyleyenleri üst yapıda açıkça görülmeyebilir. Burada ilkeyleyenler genellikle cümlenin öncesinde veya sonrasındaki bağlamdan

anlaşılabilir. Ayrıca temel parçanın bitimli fiiline gelen *kişi* ekinden de ilkeyleyen anlaşılabilir. Şimdi örnekler verelim:

(18) [*Söylöy ekte*] *küldük*. (Kasapoğlu Çengel 2005: 310)

ZP TP

‘Henüz söylemeden güldük.’

(19) [*Bir jolu urğanda*] *köz aynegim tüşüp ketti*. (Gültekin 2011: 117)

ZP TP

‘Bir defasında vurduğunda gözlüğüm düştü.’

(20) [*Oşu jerdı qarasan*], *mas bolup uruştu!* (Radloff 1995: 199)

ZP TP

‘Ne yaptılar dersin, sarhoş olup vuruştular!’

(21) [*İrdamayınča*] *körgözböym da berbeym*. (Öner 1998: 235)

ZP TP

‘Türkü söylemeden göstermem, vermem.’

Yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere hem zarf-fiil parçasının ilkeyleyeni hem de temel parçanın ilkeyleyeni üst yapıda açıkça işaretlenmemiştir. Örneğin (20)’ye bakıldığında zarf-fiil parçasının ilkeyleyeni 2. *tekil kişi* iken, temel parçanın ilkeyleyenin ise 3. *tekil kişi* olduğunu şahıs eklerinden veya bağlamdan anlaşılmaktadır.

İncelediğimiz Kırgızca metinlerde bu tür zarf-fiilli yüklemleştircilerinin kullanımlarının çok az olduğunu gördük. Ayrıca tespit ettiğimiz diğer bir konu ise Kırgızcada ortak ilkeyleyenli olan zarf-fiil parçası ile temel parçayla kurulan cümlelerin kullanımının daha çok sık olduğudur.

3.2. SEVİYE 2

Zarf-fiilleri 4 ayrı seviyede inceleyen Johanson, ortak ilkeyleyenli parçaları *Seviye 2*'de ele alıp betimlemiştir. Seviye 2'de zarf-fiil parçası ile temel parça arasında anlamsal bir birliktelik vardır. Yani zarf-fiil parçası ile temel parça semantik olarak kaynaşmıştır. Eğer bu cümlelerde zarf-fiil parçası ve temel parça ilkeyleyenleri farklılaşırsa cümlenin dilbilgiselliği bozular. Nedjalkov, zarf-fiil parçası ile temel parçanın ortak ilkeyleyenleri için *same subject converbs* (ortak özneli zarf-fiil cümleleri) kavramı kullanmıştır (1995: 110).

Seviye 2'deki $-(X)p$ biçimi daha çok *ve, sonra* gibi bir işleve sahiptir. Aynı şekilde bu biçim için Haspelmath Kumukça'dan örnek vererek *ve, sonra* işlevi olduğunu belirtir. Fakat $-(X)p$ 'ın *ve, sonra* işlevi belirteç altasıralama (adverbial subordination) ile bağımlı cümle dizilimi (clause-chainig) ayrımı açısından kapalı olduğunu ifade eder (1995: 7-8). Johanson ise zarf-fiil parçacığının bu şekilde bir kullanıma sahip olması İngilizcedeki serbest seçimli yapı olan *free adjunct*, Fransızca *gerondif* veya Slavca zarf-fiiller ile karşılaştırılabilir olduğunu ifade eder.

Seviye 2 ile ilgili incelediğimiz metinlerde dikkatimizi çeken daha çok $-A/-O;-y$, $-(X)p$ ve $-GAN/-GON$ *boydon* zarf-fiil biçimleriyle kurulan cümleler oldu. Bunlardan çok fonksiyonlu olan $-A/-O;-y$ ve $-(X)p$ zarf-fiil yüklemleştiricileri Kırgızcada sıkça tercih edilmektedir. Aynı zamanda bu iki biçimin, Türkçede de çok sık ve çok fonksiyonlu olarak kullanıldığı görülmektedir. Kırgızcada sadece ortak ilkeyleyenli parçalarda kullanılan $-A/-O;-y$, $-(X)p$ ve $-GAN$ *boydan* yüklemleştiricilerinin yanı sıra $-BAstAn/-BOstOn$, $-GANI/-GOnU$, $-ArdA/-Ord;-rdA$ $-GANDAy/-GOnDoy$, $-GAN/-GOn$ *soñ* gibi biçimler zarf-fiil parçası ve temel parçanın ortak ilkeyleyenler almasına izin veririler.

a. $-A/-O;-y$:

Kırgızcada seviye 2 kuran zarf-fiil eklerinden biri $-A/-O;-y$ 'dir. Bu zarf-fiil biçimi fiil kök ve gövdelerine getirilmesiyle kurulan bağımlı cümle tipi, Kırgızcada çok yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu zarf-fiil yüklemleştiricisi temel parçaya *tarz, zaman* gibi işlevlerle arka plan oluşturmaktadır. $-A/-O;-y$ zarf-fiil biçimi zamansal olarak

eşzamanlılık bildirmektedir. Yani zarf-fiil parçasının işaret ettiği olay temel parça olayından *eş zamanlı* gerçekleşir. Şimdi örnekler verelim:

(22) [*Atamdin öruğanin uğa*] üygö kettim. (Kasapoğlu Çengel 2005: 306)

ZP TP

‘Babamın hastalandığını duyarak eve gittim.’

(23) [*Dos küydürö, duşman küldürö*] ayta. (Öner 1998: 228)

ZP ZP TP

‘Dost acıtarak, düşman güldürerek söyler.’

(22)’ye bakıldığında ortak ilkeyleyenli zarf-fiil parçası ile temel parçayı birbirine bağlayan *-A/-O;-y* yüklemeleştiricinin işlevi zamansal olarak *eş zamanlılık* bildirmektedir. Ancak (23)’te ise bu zarf-fiil ekinin işlevi daha çok tarz bildirmektedir.

b. -(X)p:

Kırgızcada seviye 2 kuran zarf-fiil eklerinden biri de *-(X)p*’dir. Diğer zarf-fiillerden farklı olarak niteleme değil de daha çok sıralama (coordination) işlevi olan bu zarf-fiil biçimi, ek tekrarını önleyerek uzun metinlerin kurulmasında önemli bir görev üstlenmektedir. *-(X)p*’li cümle, bağlı olduğu üst cümleye herhangi bir arka plan oluşturmamaktadır, başka bir deyişle üst cümlede belirteç işlevi üstlenmez.

-(X)p ile kurulan zarf-fiil parçası ile bitimli olan temel parça arasında *kronolojik sıralama* (chronological order) vardır. Ayrıca zarf-fiil parçası olayı (O₁) temel parçadaki olaydan (O₂) önce gelir (Johanson 1995: 328). Yani *-(X)p* biçimiyle kurulan zarf-fiil parçası ile temel parça arasında öncelik-sonralık ilişkisi vardır. Ayrıca Nedjalkov, bu tarz zarf-fiil biçimlerini *sıralama zarf-fiilleri* (coordinative converbs)

şeklinde tanımlamıştır (1995: 98). $-(X)p$ 'ın bu işlevini aşağıdaki Kırgızca örneklerde görebiliriz:

(24) [*Qay bir işterimdi estep*], *özüm de uyalçï boldum*. (Karadavut 2006: 102)

ZP

TP

'Bazı eski işlerimi hatırlayıp utandım.'

(25) [*Ak oylop*], *adal işte!* (Çelik Şavk 2002: 14)

ZP

TP

'Doğru düşünüp, helal çalış!'

(26) [*Qızınin atı Zulayqa, el tandap*] *erge tiymekiçi*. (Akmataliyev & Kırbaşev 2007: 29)

ZP

TP

'Kızın adı Zulayka, halkını tanıyıp öyle evlenecek.'

Ayrıca Kırgızcadaki $-(X)p$ zarf-fiil biçiminin periyodik zincirleme cümleler kurma fonksiyonu dikkat çekici bir özelliktir. Kırgızcadaki $-(X)p$ 'ın oluşturduğu periyodik zincirlemeli cümleler üst cümlenin arka planını oluşturmaz. Johanson bu tarz cümleleri $\langle B \rangle / \langle B \rangle / \langle B \rangle / \langle B \rangle$ şeklinde sembolleştirmiştir. Aşağıda verilen Kırgızca örneklerde olduğu gibi bütün olaylar birbirleriyle çok yakın bir ilişki içerisindedir, fakat B zarf-fiilli yüklemlilerin hiç biri bir sonraki ya da en sondaki için bir koşul değildir. Johanson, bu cümle tipini Yüklemliler (ilkeyleyen [ZP +(ve) ZP +(ve) ZP +(ve) ZP] +(ve) TP) şeklinde sembolleştirmiştir (1995: 329-330). Şimdi bu duruma örnekler verelim:

(27) [*Jetinen qālšiniča jep, qālšinča uqtap, erikkende etke kirip, sūsağanda sūga tüšüp*]

ZP

ZP

ZP

ZP

jirğalda jürüdü. (Karadavut 2006: 88)

TP

‘Canı isteyene kadar yiyip, istediği kadar uyuyup, et yiyip, susayınca suya girip neşeli bir şekilde yaşadı.’

(28) [*Talā da iylap sōrongon balday jilmayip, qoynun açip, qujağın açip*], *Ajarğa jol*

ZP

ZP

ZP

ZP

berdi. (Özgen 2014: 405)

TP

‘Ova da ağlayıp, teselli edilen bir çocuk gibi tebessüm edip, koynunu açıp, kucağını açıp, Acar’a yol verdi.’

İncelediğimiz Kırgızca metinlerde $-(X)p$ biçiminin periyodik zincirleme cümleler oluşturma sıklığı Türkiye Türkçesine oranla daha fazladır. Zarf-fiil biçimlerinin periyodik zincirleme cümleler meydana getirme işlevi modern Türkiye Türkçesinde çok sık kullanılmamaktadır (Johanson 1995: 333).

c. -BAstAn/-BOstOn:

Kırgızcada *-Ar/-Or;-r*’ın olumsuzu olan *-BAstAn/-BOstOn*, birleşik yapılı zarf-fiil yüklemleştircilerden biridir. Bu zarf-fiil eki çok işlek olmamakla birlikte *tarz* bildirmekte ve Seviye 2’yi oluşturmaktadır. Bu ek Türkiye Türkçesindeki *-mAdAn* biçimini karşılamaktadır. Ayrıca *-BAstAn/-BOstOn* zarf-fiil yüklemleştircisinin temel parça olayının *nasıl* gerçekleştiğini bildirmektedir. Şimdi örnekler verelim:

(29) *Al emneñ? [-dedi da, sözün ayaqtabastan] unčuqpay qaldı.* (Kasapoğlu Çengel 2005: 311).

ZP

TP

‘O neyin, dedi ve sözünü bitirmeden sustu’

d. -GAnI/-GOnU:

Kırgızcada Seviye 2’yi oluşturan birleşik zarf-fiilden biri olan *-GAnI/-GOnU*, Türkiye Türkçesinde *-AlI* ve *-dAn beri*’ye denk olup Kırgızcada temel parçaya amaçsal arka plan oluşturmaktadır Yani temel parça olayının yapılış amacını göstermektedir. Ayrıca Kırgızcada bu ekin işlevi zamansal açıdan zarf-fiil parçasının olayının bittiğini ardından

temel parça olayının gerçekleştiğini göstermektedir. Yani iki olay arasında öncelik-sonralık durumu mevcuttur. Şimdi örnekler verelim:

(30) [*Butubuzdu jūdurgāni*] *keldiñ bi?* (Ceritoğlu 2012: 72)

ZP TP

‘Ayaklarımızı yıkamak için mi geldin?’

(31) [*Alar ketip qalgāni*] *üç jil boldu.* (Kasapoğlu Çengel 2005: 315)

ZP TP

‘Onlar gittiğinden beri üç yıl oldu.’

e. -ArdA/-OrdO;-rdA:

Kırgızcada çok yaygın kullanılmayan -ArdA/-OrdO;-rdA zarf-fiil yüklemleştiricisi de Seviye 2’yi oluşturmaktadır. Bu zarf-fiil ekin Türkiye Türkçesi karşılığı -(X)rken, -DXğX zaman ve -DXğXnda’dır. Kırgızcada -ArdA/-OrdO;-rdA yüklemleştiricisi sözdizimsel olarak temel parçanın içeriğine zamansal bir arka plan oluşturmaktadır. Bu yüklemleştirici genelde zamansal olarak eş zamanlılık bildirmektedir. Yani zarf-fiil parçası olayı temel parça olayı ile eş zamanlı olarak gerçekleşmektedir. Şimdi örnekler verelim:

(32) [*Al ubaqta bir roldu oynōrdo*] *körkōm keneške körsötü.* (Gültekin 2011: 113)

ZP TP

‘O zaman bir rolü oynarken jüriye gösterir.’

f. -GAnDAy/-GOnDoy:

Kırgızcada seviye 2’yi oluşturan birleşik zarf-fiillerden biri de -GAnDAy/-GOnDoy (GAn + dAy)’dir. Kırgızcada bu zarf-fiil yüklemleştiricisi olayın tarzını (nasıl) bildirmektedir. Yani zarf-fiil parçası olayı temel parça olayının nasıl gerçekleştiğini bildirir. Bu zarf-fiil yüklemleştiricinin Türkiye Türkçesinde karşılığı -mXş gibi’dır. Şimdi örnekler verelim:

(33) [*Mahač öküngōndōy*] *bašin çayqadi.* (Kasapoğlu Çengel 2005: 313)

ZP

TP

‘Mahaç, pişman olmuş gibi başını salladı.’

1. -GAn/-GOn boydon:

Kırgızcada seviye 2’yi oluşturan -GAn/-GOn boydon ekiyle kurulan zarf-fiil parçası ile temel parça ortak ilkeyleyene sahiptir. Bu zarf-fiil yüklemleştiricisinin oluşturduğu zarf-fiil parçası, bağlı olduğu temel parçayı olayının oluş ‘tarzı/biçimi’ açısından belirtir ve böylece temel parçaya arka plan oluşturur. Yani bu zarf-fiil eki temel parçanın içeriğine bir belirteç oluşturmaktadır. Kırgızcada bu yüklemleştirici zamansal olarak eş zamanlılık bildirmektedir, yani zarf-fiil parçası olayı ile temel parça olayı aynı eş zamanlı olarak gerçekleşir. Bu yüklemleştiricinin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı -(y)ArAK zarf-fiil ekidir. Şimdi örnekler verelim:

(34) [Men alarğa bolusayin dep berkilerge qoynumdağı bıçaqtı çigara qoysom, bayquştar tırpırağan boydon] kaçıp cüröştü. (Gültekin 2011: 121)

ZP

TP

‘Ben onlara yardım edeyim diye diğerlerine koynumdaki bıçağı çıkarıversem, zavallılar tabanları yağlayarak kaçıp gittiler.’

1. -GAn/-GOn soñ:

Seviye 2’yi oluşturan zarf-fiil morfeplerinden biri -GAn/-GOn soñ’dır. Kırgızcada çok yaygın kullanılmayan eklerden biri olan bu zarf-fiil yüklemleştiricisi, bağlı olduğu temel parçaya zamansal olarak arka plan oluşturmaktadır. Buna göre zarf-fiil parçası olayı bittikten sonra, temel parça olayı başlamaktadır. Yani zarf-fiil parçası olayı temel parça olayından önce gerçekleşir. Kırgızcadaki bu ek, Türkiye Türkçesinde yaklaşık olarak -DxkDAn sonra’yı karşılamaktadır. Şimdi örnekler verelim:

(35) [Adaşqandın ayibi joq, aylanıp üyürün tapqan soñ]; açilğandın ayibi joq, özü körüp japqan soñ. (Gültekin 2013: 1507)

“Yanılanın suçu yok, dönüp sürüsünü bulduktan sonra; açanın suçu yok, kendisi görüp örttükten sonra.”

(35)’e bakıldığında zarf-fiil parçasının olayı temel parçadan sonra vuku bulmuştur.

Buraya kadar Kırgızcada Seviye 2’yi oluşturan zarf-fiil eklerinin işlevlerinden kısaca bahsettik. Ayrıca Seviye 2’de zarf-fiil parçası ile temel parça arasındaki ortak ilkeyleyen ilişkisi de farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Şimdi bu seviyede, Kırgızca zarf-fiil parçası ile temel parça ilkeyleyenlerinin ortaklığının nasıl bir tablo sergilediğini irdeleyelim.

3.2.1. Temel Parçanın İlkeyleyeninin Açıkça Belirtilmesi

Zarf-fiil parçası ile temel parçanın ilkeyleyenleri ortaktır. Ancak temel parçasının ilkeyleyeni açıkça gösterilmiştir. Bu durumda zarf-fiil parçası ilkeyleyen açısından temel parçaya bağlıdır. Şimdi örnekler verelim:

(36) [*Ar dayim yolgo čiqarda*] *men* uşul alqađi řönököy řiđaçtan řasalđan süröttün

ZP

aldında gelip turam. (Gültekin 2011: 113)

TP

‘Her yola çıktığımda ben bu çerçevesi basit bir tahtadan yapılmış resmin önüne gelip dururum.’

(37) [*Unčuqpastan*] *men* řogoloyun. (Kasapođlu Çengel 2005: 311)

ZP

TP

‘Ses çıkarmadan ben kaybolayım’

Örneğin (36)’ya baktığımızda ortak ilkeyleyen olan *ben* (*men*) zarf-fiil parçasında açık bir şekilde işaretlenmezken temel parçada açık olarak işaretlendiği görülmektedir.

Aynı şekilde (37)'ye baktığımızda ilkeyleyenlerinin ortak olmasına rağmen sadece temel parçada açıkça belirtilmiştir.

3.2.2. Zarf-fiil Parçasının İlkeyleyeninin Açıkça Belirtilmesi

Zarf-fiil parçası ile temel parçanın ilkeyleyenleri ortaktır. Ancak zarf-fiil parçası ilkeyleyeni açıkça gösterilmiştir. Yani temel parçanın ilkeyleyeni açıkça işaret edilmemiştir, burada yalnızca zarf-fiil parçasının ilkeyleyeni üst yapıda görülebilir. Şimdi örnekler verelim:

(38) [*Asan küzün açqanda*] *töşöktö jatqanday sezdi.* (Kirchner 1998: 354)

ZP

TP

'Hasan gözlerini açtığında yatakta yatıyormuş gibi hissetti'

(39) [*Men erteñ menen turup, zaryadqa jasap, kiyinip, jünup, çay içip*], *mektepke bara*

ZP

ZP

ZP

ZP

ZP

jatam. (Johanson 1995: 329)

TP

'Ben sabah erken kalkıp, jimnastik yapıp, giyinip, yıkanıp, çay içip, okula giderim.'

(40) [*Töçü qaröl kelip*] *Janibek Xandın suraq üyünün aldında Xanga kiralbay qorqup arı-beri basıp*] *surdañip turat.* (web 3)

ZP

TP

'Deveci bekçi gelip Canıbek Han'ın soruşturma evinin önünde Han'a giremeden korkarak sağa sola dolanıp benzi soldu.'

Örnek (39)'a bakıldığında *Töçü qaröl* hem zarf-fiil parçası hem de temel parçanın ortak ilkeyleyeni olup zarf-fiil parçasında açıkça gösterilmiştir.

3.2.3. Zarf-fiil Parçası ile Temel Parçanın İlkeyleyenlerinin Açıkça Belirtilmemesi

Zarf-fiil parçası ile temel parça ilkeyleyenleri ortak olabilir. Ancak ne temel parça ne de zarf-fiil parçasının ilkeyleyenleri açıkça (yani üst yapıda) gösterilmemiştir. Bu durumda ilkeyleyen bağlamdan anlaşılır. Şimdi örnekler verelim:

(41) [*Jatıp ölgüçö*], *atıp öl*. (Öner 1998: 232)

ZP TP

‘Yatıp öleceğine, vuruşup öl.’

(42) [*Altı jıldan kiyin siler siyaqtū ele qalq arasinda erkin basip*] *jürgüm kelet*.

ZP TP

(www.erkintoo.kg 08.03.2018)

‘Altı yıldan sonra, sizin kadar, halk arasında özgürce adım atıp yürümek istiyorum.’

(43) [*Ketmenge küç menen kelip*] *tiyip ölot*. (web 3)

ZP TP

‘Çapaya zorla gelip ona değdiğinde ölür.’

(44) [*İylap-iy lap turğanda*], *baş çinina araq quydu*. (Radloff 1995: 218)

ZP TP

‘Bir taraftan ağlarken çini çanağa rakı koydu.’

(45) [*Qoştu oşol jerge tüşürüp*] *ar qaysi šektü jerlerge qarölçular çiqardıq*.

ZP TP

(Özgen 2014:392)

‘Oraya yerleşerek, önemli yerlere gözcüler yerleştirdik.’

Örneğin (42)’ye bakıldığında zarf-fiil parçası ve temel parçanın ilkeyleyenleri ortak olup açıkça işaretlenmemiştir. Yani bu iki parçanın ortak olan ilkeyleyenleri yüzey yapıda görülmemektedir. Bu gibi parçaların ortak ilkeyleyenleri hem bağlamdan hem de her iki parçanın aldığı kişi ekinden anlaşılabilir. Ancak yaptığımız incelemelere göre Kırgızcadaki ortak ilkeyleyenli bu tarz cümle kullanımlarının çok az olduğu görülmektedir.

3.3. SEVİYE 3

Johanson’un modeline göre Seviye 3’te sözlükselleşmiş zarf-fiilli yapılar, aralarına herhangi bir öge kabul etmeyen, bir birleriyle semantik olarak *kaynaşmış* (fusion), sadece tek bir olayı ifade eden yapılar yer almaktadır (Johanson 1995: 314-315). Burada zarf-fiillerin sözlükselleşmesi (lexicalization) söz konusudur. Aydemir sözlükselleşmeyi, eşzamanlı bakış açısına göre öğelerin olağan bir oluşum sonucunda dilin sözvarlığına girmesi şeklinde tarif etmiştir (2015b: 223). Bacanlı ise dinamik bir değişimin sonucu olan sözlükselleşmenin, morfemlerle (ekler ve analitik yapılar) meydana geldiğini, fakat bu değişimin sonucunda dilbilgisel biçim türetme rollerinin ortadan kalkabildiğini ifade eder (2014: 33-34). Bacanlı’nın *analitik yapılardan* kastı hem ekleşik fililer (Kırg. *oqur tur* ‘(sürekli) oku-’) hem de serbest iki fiilin (*ciber-* <ida ber- ‘gönder-‘) birleşip kaynaşarak yeni bir anlam ifade eden sözlükselleşmiş unsurlardır. Bu eşzamanlı tanımların yanı sıra sözlükselleşme artzamanlı bakış açısına göre de değerlendirilmelidir. Art zamanlı bakış açısına göre sözlükselleşme, ‘sözlüğe girme’ ya da ‘gramerin üretken kurallarının dışına çıkma’ anlamında kullanılmaktadır (Aydemir 2015b: 224). Fakat biz bu çalışmada, sadece Kırgızcada sözlükselleşmiş zarf-fiilli yapıları eşzamanlı bakış açısına ve Seviye 3’e göre ele alıp betimleyeceğiz.

Daha çok gramerleşmenin ön aşaması olarak kabul gören sözlükselleşme (lexicalization) ile gramerleşme (grammaticalisation) birbirleriyle bağlantılı olmasına rağmen bu iki kategori farklı dilsel değişim sürecine sahiptir. Yani gramerleşme, dilbilgisi ile ilgiliyken sözlükselleşme ise sözlük ile alakalıdır. Aynı zamanda bu iki kategori dinamik bir sürece sahip olmakla birlikte bir unsur gramerleşmeden önce sözlükselleşme sürecinden geçmesi gerekir⁶ (Lehmann 2002a: 1, Bacanlı 2014: 33, Aydemir 2015b: 223-224). Kısacası her gramerleşme bir sözlükselleşmeye dayanmaktadır. Burada anlaşılacağı üzere gramerleşmiş bir zarf-fiil biçiminin gramer fonksiyonuna sahip olmadan önce sözlükselleşme aşamasını tamamlaması gerekiyor. Örneğin, Kırgızca *körö* 'göre', sözcüğü ilk başlarda sözlükselleştikten sonra gramatikal bir birime dönüşmüştür.

Çalışmanın bu bölümünde, Kırgızcada sözlükselleşmiş zarf-fiilli yapılar ele alınıp eşzamanlı bakış açısıyla betimlenecektir, yani seviye 3 yapısı oluşturan zarf-fiiller incelenecektir. Kırgızcada sözlükselleşen ve zamanla farklı dilbilgisel roller üstlenen çok miktarda zarf-fiil kökenli yapılar mevcuttur. Aşağıda bu yapıların dilbilgisel işlevleri dikkate alınarak işlevlerinden kısaca bahsedilmiştir.

3.3.1. Fiil Leksemeleri

Sözlükselleşmeyi daha çok *fiil + zarf-fiil + fiil* yapısıyla oluşan fiil leksemeleri açısından ele alan Johanson, sözlükselleşmiş bu gibi yapılarda temel parçanın daha sınırlı olmakla birlikte bu yapıların fiil öbek biçiminde olduğunu ifade eder. Bu durumda zarf-fiilli biçim, ekleşik fiil yapısının bir bileşeni olarak bu yapı içinde leksikalleşmekte ve böylece yeni fiil leksemelerinin oluşumuna yardımcı olmaktadır. Johanson sözlükselleşen bu tür yapılarda, temel parçanın sadece yüklem ikinci çekirdeğini oluşturduğunu ve zarf-fiil parçası ile temel parçanın sadece bir *eyleyene* (actant) sahip olduğunu belirtir. Johanson bu yapıları şu şekilde sembolleştirmiştir (1995: 314-315):

Yüklem ([özne] yüklem (yüklem çekirdek 1+ yüklem çekirdek 2))

ZP

TP

⁶ Gramer ve sözlük veya gramerleşme ve sözlükselleşme arasındaki temel farklar için bkz. Lehmann 2002a ve 2002b.

Türkiye Türkçesi

al-ıp gel-

al-ZF gel-TP

‘getirmek’

Johanson’un verdiği bu örnek doğrultusunda, birbirleriyle bütünleşip bir olayı ifade eden bu fiil leksemeleri arasında herhangi bir öge kabul etmeyen yeni fiil oluşumları olduğunu görebiliriz. Bu açıdan bakıldığında, diğer Türk dillerinde olduğu gibi Kırgızcada da bazı fiillerin zamanla zarf-fiilli yapılarla leksikalleşmesi neticesinde yeni fiil leksemelerinin oluştuğu söylenebilir. Kırgızcadaki bu tip leksikalleşmiş yapılara baktığımızda, içeriksel olarak zarf-fiil ekli ana fiilin semantik değeri oldukça kaybolmuş, bunun aksine yardımcı fiil içeriğinin anlamı ise daha belirginleşmiştir. Bundan dolayı Kırgızcada bu biçimde oluşan fiil leksemeleri ayrı fiil leksemi olarak sözlükte yer edinmiştir. Bu zarf-fiilli leksemelerde, ikinci fiil semantik olarak esas alınır. Bu durumda zarf-fiilli birinci fiil ise leksikal anlamını kaybederek leksikalleşir ve böylece ikinci fiilin içeriğini niteler. Başka bir deyişle bu tür yapılarda, zıt bir içeriksel nitelene ilişkisi var olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Türkçede ekleşik fiillerde semantik nitelene ilişkisi genellikle yardımcı fiilden asıl fiile doğru iken, sözlükselleşen fiil leksemelerde bu semantik nitelene yönü birinci fiilden ikinci fiille doğrudur (Aydemir 2015b: 225-226). Ayrıca sözlükselleşen bu yapılar, öbikleşme (phraseologism) olarak da adlandırılmaktadır (Bacanlı 2014: 35). Kırgızcada sözlükselleşen fiil leksemeleri *-A, -O; -y ve -(X)p* zarf-fiil biçimleriyle yapılıdır. Kırgızcada *ĵiber-* (<*id-* ‘gönder-’ + *u* + *ber-* ‘ver-’) ‘gönder-’, *alıp kel-* (<*al-* ‘al-’ + *ıp* + *kel* ‘gel-’) ‘getir-’, *satıp al-* (*sat-* ‘sat-’ + *ıp* + *al-* ‘al-’) ‘satın al-’, *tosup çiq-* (*tos-* ‘rastlan-’ + *ıp* + *çiq-* ‘çık-’) ‘karşılaş-’ gibi sözlükselleşen zarf-fiilli yapılar mevcuttur. Yukarıda verilen bilgiler ışığında, bu tür yapılara bazı örnekler verelim:

(46) *Bārın satıp alasıñ.* (Tan 2017: 192)

ZP+TP

‘Hepsini satın alırsın.’

(47) *Qabilan tūğan Almambet, bir adamsat körünsö tegi-ǵayın suratıp bir čorunu jibersej!* (Radloff 1995: 159)

ZP+TP

‘Kaplın doğan Er Almambet, orada bir adam gördüysen, kim olduğunu anlamaya bir delikanlıyı göndersen!’

(48) *Bala menen sodalaşıp on dildege bir eşekke satıp alat.* (Karadavut 2006: 180)

ZP+TP

‘Çocukla pazarlık yaparak onu on altın ve bir eşeğe satın alır.’

(49) *Sirttanım, men bul etti buzup, qazanğa salǵıça, kiçipeyildik qılıp sū alıp kele qoyuñuz?* (Tan 2005: 159)

ZP+TP

‘Kaplının, ben bu eti parçalayıp kazana koyana kadar bir zahmet suyu (hemen) getirir misin?’

Öreğin (46)’ya bakıldığında (<ida ber-) fiili aslında id (gönder-) + a (ZF) + ber (ver-) birleşmesi sonucunda sözlükselleşmiştir. Bacanlı *jiber-* (ida ber-) ‘gönder-’ gibi öbek fiillerin daha sonra fonetik büzüşmeye maruz kaldığını ifade eder (2013: 29). Bu duruma ileri bir sözlükselleşme de denilebilir.

Yukarıda verdiğimiz örneklerdeki fiil leksemeleri Gökçek’e göre bazı sentaktik özelliklere sahiptir (2013: 50):

- Zarf-fiil parçası ve temel parçadaki fiillerin dizilişi sabittir.
- Yalnızca iki fiil art arda dizilebilir.
- Gramerleşmiş yardımcı fiillerin esas sözlüksel anlamları korumuştur.

- d. Ana fiil ve yardımcı fiil güçlü bir biçimde bitişik olma mecburiyeti yoktur.
- e. Birleşme neticesinde ses kayıpları olmaz.
- f. Ön-fiil birleşmeleri neticesinde oluşan yapılar çoğunlukla sözlükleşmeye doğru bir eğilim söz konusudur.

3.3.2. Sözlükselleşen Zarf-fiiller

Kırgızcada bazı zarf-fiilli biçimler, zamanla sözlükselleşerek bazı gramer birimlerine dönüşebilir. Aynı şekilde Eski Türkçeden beri zarf-fiillerin çok sayıda fiili edatlaştırdığı veya zarflaştırdığı, oluşan bu yeni sözcük biçimlerinin daha sonra sentaktik olarak daha esnek ve serbest bir ilişkiye geçerek sıfat, isim ve bağlaca dönüştüğü bilinmektedir (Bacanlı 2013: 30). Kırgızcada edatlaştırma, zarflaştırma ve bağlaçlaştırmada *-A, -O; -y* en çok kullanılan zarf-fiil eki olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca nadiren *-(X)p* zarf-fiil eki de bu tür oluşumlarda görülebilir.

a. Edatlaşan Zarf-fiilli Yapılar: Bugün Kırgızcada edat olarak işlev gören pek çok öge, belli zarf-fiilli yapıların sözlükselleşmesi sonucunda oluşmuştur. Örneğin, Kırgızcada *de-* ‘de-’ fiilinin zarf-fiil biçimi olan *dep* ‘diye, için’ (<*de-p*) sebep edatı, dilsel gelişim sonucunda sözlükselleşerek oluşmuş bir ögedir. Aynı şekilde Kırgızcada *körö* (<*kör-ö*) ‘göre’, *közdöp* (<*közdö-p*) ‘doğru’, *qaray* (<*qara-y*) ‘doğru’, *baştap* (<*başta-p*) ‘itibaren’, *tartip* (*tart-ip*) ‘itibaren’, *bolso* (<*bol-so*) ‘ise’ gibi edat işlevi gören sözcüklerin zarf-fiilli yapıların sözlükselleşmesi sonucunda oluşmuştur. Şimdi bazı örnekler verelim:

(50) ‘*Emi bürgönün azabınan qutulayın’ dep kiyizdin önün tiştep alip sūga keldi.*
(Karadavut 2006: 98)

‘Pirenin azabından kurtulayım’, diye keçenin kırpıntılarını dişlerinin arasına alıp suya gelmiş.’

(51) *Oşol kündön tartip iştey albadım.* (Kasapoğlu Çengel 2005: 343)

‘O günden beri çalışmadım.’

(52) *Ar bir qızmatkerdin aylığı iş tajriybasına qarap kötörülöt.* (Gültekin 2011: 111)

‘Her bir çalışanın aylığı iş tecrübesine göre yükseltilir.’

b. Zarflaşan Zarf-fiilli Yapılar: Kırgızcada belli zarf-fiilli yapıların sözlükselleşmesi neticesinde ortaya çıkan gramer birimlerinden biri de zarflardır. Çağdaş Kırgızcada zarf olarak işlev gören pek çok öge, belli zarf-fiilli yapıların sözlükselleşmesi sonucunda meydana gelmiştir. Örneğin, *aydap* (< *ayda-p*) ‘ay boyu’ zaman zarfı, bu şekilde oluşmuş bir ögedir. Kırgızcada *aylap* (< *ayla-p*) ‘ay boyunca’, *jildap* (< *jilda-p*) ‘yıl boyu’, *ertelep* (< *erte-le-p*) ‘erkenden’ gibi zaman zarfları, *anday* (< *anda-y*) ‘öyle’, *münday* (< *minda-y*) ‘böyle’, *uşunday* (< *uşunda-y*) ‘şöyle’, *jaqşilap* (< *jaqşila-p*) ‘iyice’ gibi tarz zarfları, *dalay* (< *dala-y*) ‘pek çok’, *ötö* (< *öt-ö*) ‘çok, aşırı’ gibi miktar zarfları ve *qanday* (< *qanda-y*) ‘nasıl’ *qantip* (< *qanti-p*) ‘nasıl’, *qançalap* (< *qançala-p*) ‘ne kadar’, *neçelep* (< *neçele-p*) ‘ne süreyle’ gibi soru zarfları, zarf-fiilli yapıların sözlükselleşmesi neticesinde oluşmuş ögelerdir.

Aşağıda verdiğimiz örneklere bakıldığında (55)’deki *ertelep* ‘erkenden’ zaman zarfı, (56)’daki *jaqşilap* ‘iyice’ tarz zarfı, (57)’deki *ötö* ‘çok fazla’ miktar zarfı ve (58)’daki *qanday* ‘nasıl’ ise soru zarfı olarak işlev gören zarf-fiilli yapıların sözlükselleşmesi sonucunda oluşmuş ögelerdir:

(53) *Qül-Çoro tiru-de bolso, ertelep barsam men alam!* (Radloff 1995: 234)

‘Kül-Çoro eğer hayattaysa, erkenden ben gidip elinden alayım!’ zaman

(54) *Olturğan jerimde miltiğimda jaqşilap dağı bir siyra tazalap çiqtim.* (Kasapoğlu Çengel 2005: 201)

‘Oturduğum yerde tüfeğimi iyice bir kez daha temizledim.’

(55) *Çapandın jaman sapatı ötü ele köp da qaysi birin aytayın.* (Gültekin 2011: 108)

‘Çapan’ın kötü yönü o kadar çok ki, hangi birini söyleyeyim.’

d. Bağlayıcılara Dönüşen Zarf-fiilli Yapılar: Kırgızcadada belli zarf-fiilli yapıların sözlükselleşmesi neticesinde oluşan gramer birliklerinden biri de bağlaçlar/bağlayıcılardır. Bağlayıcılar üç grupta ele alınabilir; *sıralama bağlayıcısı* (Konjunktur), yüklemli sözdizimsel açıdan eşit bileşenler olarak birbirine bağlayan öge demektir. *Müstakil cümle bağlayıcıları* (Adjunktur), iki yan yana sıralı bağımsız cümleyi sentaktik olarak birbirine bağlayan bağlayıcı ögelerdir. Bu bağımsız ögeler daha çok söylem ve metinsellik işlevi gören gramer birlikleridir. *Bağlaşık cümle bağlayıcıları* (Junktur) ise ardışık iki cümleyi sözdizimsel olarak birbirine bağlanmakla birlikte bağlayıcı öge sözdizimsel olarak ikinci cümlenin bir parçası olarak kabul edilmektedir (Aydemir 2015b: 226-229). Kırgızcadada sözlükselleşen zarf-fiilli yapılarından gelişen bağlayıcıların görece az olduğunu tespit ettik. Bunlar: *jana* (<*jan-a*) ‘ve’, *antkeni menen* (<*ant-keni menen*) ‘ancak’, *antkeni* (<*ant-keni*) ‘çünkü’, *oşondoy bolsa da* (<*oşondo-y bolsa da*) ‘buna rağmen’, *bolboso* (<*bolbo-so*) ‘yoksa’, *degen menen* (<*de-gen menen*) ‘bununla beraber’, *körse* (<*kör-sö*) ‘meğer’ gibidir. Şimdi bazı örnekler verelim:

(56) *Öz kelbetine jana denesine siymiqtanıp jürçü bek kizi.* (Ceritoğlu 2012: 96)
‘Kendi güzelliği ve endamıyla övünen bey kızıdır.’

(57) *Adatta, qız balanı birönün bülösü dešet. Degen menen ata-ene için baldarinin barı birdey.* (Kasapoğlu Çengel 2005: 325)
‘Adete göre, kız çocuğunu başkasının çocuğu sayarlar. Bununla beraber baba ve anne için çocuklarının hepsi birdir.’

(58) *Jalbarıp oltuğan Toqtoğol tündö tüş körügö mümkün emes ele, antkeni al tañ atqanča kirpik irmegen emes.* (Öner 1998: 243)
‘Yalvarıp duran Toqtoğul’un geceleyin rüya görmesi mümkün değil, çünkü o tan atıncaya kadar gözünü yummuş değil.’

3.4. Seviye 4

Bu bölümde, belli zarf-fiilli yapıların zamanla gramerleşerek kılınış, *görünüş-zaman*, *kip* gibi gramatikal kategorilere (eklerine) dönüşmesi konusu ele alınacaktır. Örneğin Kırgızcada *-(X)p çiq-* bitiş sınırlı kılınış kategorisine, *-A al-* kip işlevli (olanaklık/yeterlik) gramer yapısına, *-A tur-* ise *-At* biçiminde şimdiki zaman ekine gelişmiştir. Ayrıca görünüş bildiren ekleşik fiil yapısından gelişen gramer işaretleyicilerinden bahsedilecektir. Seviye 4'te temel parça, yüklem çekirdeğinin sadece bir parçası olarak işlev görürken sentaktik açıdan asıl rolü zarf-fiil parçası (fiil +zarf-fiil) üstlenmektedir. Yani temel parça gramatikal bir işaretleyici olarak zarf-fiil parçasının niteleyicisi rolünü üstlenir. Böylece zarf-fiil ekli parça ile temel parçadaki fiil tabanı birlikte kılınış bildiren bir ekleşik fiili (postverb) oluşturur. Kısacası *ana fiil + zarf-fiil = ZP + yardımcı fiiller =TP'* den oluşan ekleşik fiiller *kılınış, görünüş-zaman, kip* gibi bazı kategorilere dönüşmüştür. Örneğin, süreklilik bildiren Ttü. *-p gel-* gibi. Johanson seviye 4'ü şu şekilde formüle etmiştir (1995: 315):

Yüklem ([özne] yüklem (yüklem çekirdeği (leksem + ekleşik fiil)))

ZP TP

Kırgızca

Oqu-p tur-du

Oqu-ZF tur-GÇZ-3.TŞ

'O (sürekli) okudu.' (seviye 4)

'O okudu ve [sonra] durdu'. (seviye 2)

Gökçek seviye 4 kapsamındaki yapıların, zarf-fiil parçası bir altasıralayıcı işlevini yitirdiğini ve temel parça ile birlikte kılınış (actionality) bildirdiğini ifade etmektedir. Ayrıca bu seviyedeki yapıların seviye 1, 2 ve 3'ün aksine normal yüklemsele kapasitelerine göre artık genişletilemeyen çok az sayıdaki ekleşik fiillerden oluştuğunu belirtir (2013: 48). Johanson'a göre eğer seviye 4'teki zarf-fiil parçası ile temel parça

arasında yeterli bürünsel (prosodik) araçlar (vurgu, duraklamalar vb.) çoğunlukla çok anlamlılığı önler (1995: 315).

Seviye 4'teki ekleşik fiilli yapılar, bazı sentaktik özelliklere sahiptir:

- a. Seviye 4'te her iki parçadaki fiil dizilişi sabittir.
- b. Seviye 4'te bazı Türk dillerinde ki bu yapılar ikiden fazla fiil art arda dizilebilir.
- c. Bu seviyedeki gramerleşmiş yardımcı fiillerin asli sözlüksel anlamları artık belli değildir.
- d. Seviye 4'teki temel fiil ile yardımcı fiil araya giren bazı ilgeçler hariç dizilim bakımından bitişik olmak zorundalar.
- e. Seviye 4'teki fiillerin birleşme neticesinde genellikle ses aşınması olur. Seviye 4'teki ekleşik fiil birleşmeleri neticesinde çoğunlukla kılınış, kip, görünüş-zaman gibi yeni gramer kategorileri oluşur (Gökçe 2013: 49). Buradan da anlaşılacağı üzere belli bir dilbilgisel süreçten geçen ekleşik fiillerden bazı yeni gramer kategorileri doğmuştur.

Ekleşik fiiller için Türkiye Türkolojisinde *art-fiil* (Aslan Demir 2013, Gökçe 2013, Bacanlı 2014: 89), *ekleşik fiil* (Demir & Emine 2016: 210, Aydemir 2015: 90) geleneksel dilbilim çalışmalarında ise tasviri fiil (Korkmaz 2009: 811) gibi terimler kullanılmıştır. Son yıllarda *art-fiil* 'postverb' teriminin tercih edilmesinin sebebi, Hint-Avrupa dillerindeki *ön-fiiller* 'präverbs'e benzemesinden dolayıdır (Gökçe 2013: 1, Csató & Johanson 2014: 37). Kırgızcada ise, *leksiqalaşqan tatāl etişter* 'leksikalleşen birleşik fiiller' (Kasapoğlu Çengel 2005), *etiştik unğulu tatāl etişter* 'fiil esaslı birleşik fiiller' (Kudaybergenov 1980) gibi terimler kullanılmıştır. Ancak bu çalışmada kullanılacak ekleşik fiil terimiyle 'zarf-fiil eki + yardımcı fiil' yapıları kast edilmektedir. İncelediğimiz metinler ekleşik fiiller açısından zengin olduğunu gördük.

Ekleşik fiiller gramerleşme sonucunda ortaya çıkan gramer birliklerinden biridir. Johanson'a göre ekleşik fiil, bir zarf fiil eki ile gramerleşen ve kendi leksikal anlamını yitiren bir yardımcı fiilden oluşan gramer birliğidir (Johanson 1995: 315, Aydemir 2015a: 90). Aynı şekilde Bacanlı da ekleşik fiilleri, zarf-fiil ekleriyle sözlüksel anlamlarını yitirmiş yardımcı fiillerin oluşturduğu morfemler biçiminde tanımlamıştır (2014: 89). Ekleşik fiiller, leksikal anlamlarını tamamen ve ya biraz kaybederek yeni ve

genel bir anlam kazanır (Csatò & Johanson 2014: 38). Kırgızcada *-(X)p tur-*, *-A/-O;-y bil*, *-(X)p bol-*, *-A/-O;-y qal*, *-(X)p bar-*, *-A/-O;-y kel*, *-(X)p kir-*, *-(X)p kör* gibi yapılar, ekleşik fiil olarak nitelendirilmektedir. Diğer Türk dillerinde olduğu gibi, Kırgızcada ekleşik fiiller *-A/-O;-y* ve *-(X)p* zarf-fiil eklerin yardımıyla oluşturulur. Kırgızcadaki ekleşik fiilli yapılara geçmeden önce bu çalışmadaki seviye 4'ün daha iyi anlaşılması için zarf-fiilli yapıların gramerleşmesine değinmek gerekir.

Dilbilgisel bir süreç olan gramerleşme (dilbilgiselleşme) ilk defa Fransız dilbilimci Meillet tarafından kullanılmıştır (Gökçe 2013: 21, Bacanlı 2014: 31, Demirci 2008: 131, Aydemir 2015a: 90, Lehmann 2002a: 11). Gramerleşme ile sözlükselleşmeyi birlikte ele alan Lehmann, gramerleşmenin dinamik bir süreç olduğunu ve gramerleşen herhangi bir unsurun gramerleşmeden önce sözlükselleşmesi gerektiğini ifade etmektedir (2002a: 1). Demirci'ye göre gramerleşme, değişik dillerde görülebilen ve bazen semantik bazen de sentaktik değişim süreci ve bu sürecin bir tarihi olan dil olayı şeklinde tanımlamıştır (2008: 231). Johanson gramerleşmeyi, kökeni belirsiz (durum ekleri, çoğul ekleri vb.), isim (sıfat, isim vb.) soylu ve fiil (ekleşik fiil) soylu sözlük birimlerin gramatikal işaretleyicilere evirildiği süreç olarak tanımlar (2012: 752). Ancak Demirci gramerleşmeyi hem sözlük birimlerin ekleşmesi hem de bazı bağımsız biçimbirimlerin evrilip ek haline geldikten sonra sesbirimleştiği şeklinde ele almaktadır (2008: 134). Aydemir ise gramerleşmeyi gramatikal unsurların esas sözlüksel anlamlarının kaybederek bazı yeni gramatikal işlevler kazandıkları dinamik süreç olarak tanımlamıştır (2015a: 90). Buradan anlaşacağı üzere bazı unsurların gramerleşmesi dilbilgisel bir olay olmakla birlikte bunların dilbilgisel süreçten geçip gramerleşmesi için zamana ihtiyaç vardır. Ayrıca gramerleşme *anlamsal silikleşme, genişleme, morfo-sentaktik özelliklerin kaybı, ses erozyonu, yenileme, katmanlaşma, ayrılma* gibi süreçlere sahiptir (Aydemir 2015a: 92, Gökçe 2013: 31).

Fiil birleşmelerinde zarf-fiiller haricinde, önemli bir rol üstlenen diğer unsur ise yardımcı fiillerdir. Türk dillerinde *al-*, *bol*, *bil-*, *et-* gibi sınırlı sayıdaki yapılar, zaman-kılınış, kip zaman-görünüş kategorilerinin oluşumunda en önemli rol üstlenmektedir. Ayrıca yardımcı fiiller, gramerleşme süreçlerinin sonucunda bazı dilbilimsel zincirleme

yapıların oluşumuna yardımcı olmuştur. Yardımcı fiiller eş zamanlı ve art zamanlı bir gramerleşme zincirine sahiptir (Gökçe 2013: 64-66).

3.5.2. Kılınış Kategorisi

Kılınış (actionality, Aktionsart), fiilin iç semantik yapısıyla ilgili leksikal bir kategoridir. Fakat her fiil leksemiyle ilgili bütün semantik değerler kılınış değeri taşımaz. Kılınış kategorisi, fiilin iç zaman yapısını ve evrelerini konu edinir. Fiiller, iç zaman ve evreleri açısından farklı karakterlere sahiptir (Aslan Demir 2013: 69, Bacanlı 2014: 38, Aydemir 2015a: 92). Örneğin, Kırgızcada *-(X)p çiq-* bitiş dönüşümlü, *-(X)p tur-* dönüşümsüz, fiilleri oluşturur. Bu gramer kategorisi, olayın *başlangıç sınırı*, *süreci ve bitiş sınırı* ile ilgilidir. Bu özelliğinden dolayı kılınış, görünüş ve zamandan oldukça farklı bir kategoridir. Kılınış semantik bir kategori iken görünüş ve zaman gramatikal bir kategoridir. Bundan dolayı kılınış kategorisi, özünde sözlüksel olmakla beraber görünüşe duyarlı fiil veya fiil öbeği (actional phrase) sınıflandırması içerdiği için görünüş-zamansallığın bir parametresi olarak da kabul edilebilir (Johanson 2000: 39-40, Aslan Demir 2013: 69, Bacanlı 2014: 38)

Johanson'un *kılınış* modeline göre bir olayın genel olarak bir *başlangıç sınırı* (terminus initialis), bir *bitiş sınırı* (terminus finalis) ve bu ikisi arasındaki *süreç safhası* (cursus) vardır. Bu modele göre Türk dillerinde kılınış bildiren fiiller *dönüşümlüler* (transformativa) [+d] ve *dönüşümsüzler* (nontransformativa) [-d] olmak üzere iki ana gruba ayrılır. Bununla birlikte dönüşümlüler de *başlangıç dönüşümlüler* (Initialtransformativa) [+başd] ve *bitiş dönüşümlüler* (finaltransformativa) [+bitd] olmak üzere kendi içinde iki alt gruba ayrılır. Dönüşümsüz fiiller, belirli bir başlangıç veya bitiş dönüşümü bildirmeyen, olayları sadece süreci açısından ifade eder. Başlangıç dönüşümlü fiiller olayların başlangıç sınırını, bitiş dönüşümlüler ise olayın bitiş sınırını ifade ederler (Johanson 2000: 60-62, Gökçe 2013: 53-56, Bacanlı 2014: 47, Aydemir 2015a: 92-93). Johanson betimlemesini yaptığı kılınış kategorisini şu şekilde sembolleştirmiştir (2000: 59):

X=hareketle ilgili sınırı gösterir. Ø=ilgili sınırda olayın vurgulandığını gösterir.

[+başd] Başlangıç: Ø.....

[+sürd] Süreç: X

[-bitd] Bitiş :Ø

İşte kılınış kategorisi, ilk etapta olayları bu sınırları ya da süreci bağlamında ifade eder. Şimdi bu yapılara bakalım:

3.5.2.1. Dönüşümsüz Fiiller

Johansona göre dönüşümsüz fiiller [-d] belirli bir başlangıç veya bitiş dönüşümü bildirmeyen, kılınış içeriği açısından süreç bildiren fiillerdir, (Ttü.) *bilmek*, *istemek*, *çalışmak*, (Kırg.) *jazū* ‘yazmak’, *iyālā* ‘ağlamak’, *jürū* ‘yürümek’. Dönüşümsüz fiillerin bazıları *dinamiktir*, bunlar dinamik olmayan dönüşümsüzlere [-d, +din] nazaran zaman bakımından daha az sabit bir içeriğe sahip olmakla beraber aşamalı bir değişim ifade ederler, örn. (Kırg.) *oynū* ‘ oynamak’, *ösū* ‘büyümek’, *jürū* ‘yürümek’ vb fiiller örnek gösterilebilir. Dinamik olmayan dönüşümsüz [-d, -din] ise kılınışsal kapsam açısından sabit, ilerleyici iç evrilmede eksik olarak kavramlaşırlar. Nispeten değişmeyen, zamana dayanıklı fiziksel ve sosyal özellikleri, ilişkileri, bilgileri, sahiplikleri vb. bildirirler, örn İngilizcede *be blind* ‘kör olmak’, *contain* ‘içermek’, *remain* ‘kalmak’, Türkçede *sahip olmak*, *beklemek*, *sevmek* vb. (Johanson 2000: 64-65, Aslan Demir 2013: 70-71, Gökçe 2013: 55, Bacanlı 2014: 47-48).

Diğer birçok Türk dillerinde olduğu gibi, Kırgızcada da *-(X)p bar*, *-A* veya *-(X)p jat-*, *-(X)p jür-*, *-(X)p otur-*, *-(X)p tur*, *-(X)p qal-*, *-(X)p kel-*, *-(X)p ket-* gibi ekleşik fiillerinin birincil işlevi, dönüşümsüz [-d] fiiller oluşturmaktır. Bu tip fiiller, olayların başlangıç ve bitiş sınırlarını belirtmeyip sadece süreci (*cursus*) belirtirler. Bu ekleşik fiiller, ayrıca olayların gerçekleşme şekliyle ilgili olarak eylem içeriğine ‘süreklilik, tekrar’ gibi farklı anlamlar da yükler. Kırgızcada *-(X)p tur-* ekleşik fiilini ele aldığımızda, ilk etapta dönüşümsüz fiiller oluşturmakla birlikte bu tür fiiller ayrıca belli bir *süreklilik*, *tekrar*, *şu anda* gibi farklı anlamlar da ifade eder (Aydemir 2015a: 93, Bacanlı 2014: 210-211).

Aşağıda verilen (62)'deki cümleye bakıldığında cümledeki *-ip tur-* yapısı, dönüşümsüz bir fiil oluşturmakla birlikte ayrıca eylem içeriğine bir 'devamlılık' anlamı katıldığı görülebilir, yani *qaranğilatip turat* ekleşik fiili 'karar-, kararmaya devam et-' anlamı vardır. Aynı şekilde (63), (64), (65) ve (66)'daki *kele jatat*, *salinip jüröt*, *jaşıldanip oturd* ve *berip turdu* ekleşik fiiller için de geçerlidir:

(59) *Oyuma tüşkön sayin köñülümdü qaranğilatip turat.* (Tan 2005: 72)

ZP+TP

'Aklıma her geldiğinde içimi karartıyor.'

(60) *Biz, bilgenibizdi aytışa jatat.* (Kasapoğlu Çengel 2005: 288)

ZP+TP

'Biz, bildiklerimizi söyleyeceğiz.'

(61) *Qışqışini dayıma jün jöluk salinip jüröt.* (Turgunbayer 2014: 65)

ZP+TP

'Kışın her daim yünlü yazmayı örtünüyor.'

(62) *Oşol üçün bul oturgandar jirgaldü mağdirögo balqip, jüzdörü jarqip, kē birlerinin közdörü jaşıldanip oturdu.* (Tan 2005: 167)

ZP+TP

'Onun için bu oturanlar, huzur içinde eriyip, yüzleri nurlanıyor ve bazılarının gözleri yaşarırdı.'

(63) *Jaydan berip turdu.* (Radloff 1995: 34)

ZP+TP

'Çay (sürekli) verdi.'

3.5.2.2. Başlangıç Dönüşümlü Filler

Ekleşik fiiller, dönüşümlü fiil yapılarında olaylar/olgular/durumlar süreçleri bağlamında değil, sınırları bağlamında ifade edilir (Johanson 2000: 62-63, Uğurlu 2003: 128,

Aydemir 2010a: 25, Aydemir 2015a: 94). Yukarıda bahsettiğimiz gibi dönüşümlüler kendi aralarında ikiye ayrılır. Bunların birincisi başlangıç dönüşümlü fiiller olup olayları başlangıç sınırı temelinde ifade eder. Başlangıç dönüşümlüler birbirine bağlı iki “Eylem”i yansıtır. Bunların gerçekleşmiş sayılması için, eylemi gerçekleştirmeye başlamak olan “ön sınır” aşıldıktan sonra “sürek” gelmesi gerekir (Uğurlu 2003: 128). Kırgızcada *-A başta-*, *-A kir-*, *-(X)p kir-*, *-(X)p batša-*, *-(X)p bar-* gibi ekleşik fiil yapıları başlangıç dönüşümlü fiiller oluşturur. Bunlar Türkiye Türkçesindeki *-mAyA başla-* yapısını karşılamaktadır.

Aşağıda verilen (67)’deki cümleye bakıldığında *qasip kirdi* ekleşik fiili eylemin sınırını belirtip başlangıç dönüşümlü ifade eder. Aynı şekilde (68) ve (69)’daki *çiğa baştadi*, *alıp barat* ekleşik fiilleri için de geçerlidir:

(64) *Bir tutam saman menen atin qasip kirdi.* (Tan 2005: 65)

ZP+TP

‘Bir tutam samanla atını kaşımaya başladı.’

(65) *Kedeyler uyuşulğan türdö qarşı çiğa baştadi.* (Kasapoğlu Çengel 2005: 285)

ZP+TP

‘Fakirler öğütlenmiş bir şekilde karşı çıkmaya başladılar.’

(66) *Al bugün meymandardi alip barat.* (Kasapoğlu Çengel 2005: 285)

‘O bu gün misafirleri götürecek.’

3.5.2.3. Bitiş Dönüşümlü Fiiller

Bitiş dönüşümlü fiiller, olayların bitiş sınırını vurgularlar. Bitiş dönüşümlüler kendi içinde *anlık olanlar* (momentaneous) ve *anlık olmayanlar* (nomementaneous) olmak üzere ikiye ayrılır. Anlık olan bitiş dönüşümlü fiiller, *düşürmek*, *patlamak*, *hapşürmek*, *atlamak* gibi. Anlık olmayan bitiş dönüşümlü fiiller ise *ölmek*, *büyümek*, *gelişmek*, *inşa etmek* gibi (Johanson 2000: 59-62, Bacanlı 2014: 48, Aydemir 2015a: 95). Kırgızcada

belli başlı bitiş dönüşümlü fiiller şunlardır: $-(X)p$ *büt-*, $-(X)p$ *çiq-*, $-(X)p$ *qal-*, $-A$ *kel-*, $-(X)p$ *qoy-*, $-(X)p$ *sal-*, $-(X)p$ *tašta-* gibi yapılar bitiş dönüşümlü fiillerdir.

Aşağıda verilen örneklere (67)'ye bakıldığında *aytip qoyunuz* 'söyleyiniz!' ekleşik fiili eylemin sınırını belirtip bitiş dönüşlü ifade eder. Aynı şekilde (68), (69) ve (70)'deki *alip çiqtim* 'aldım', *jetip bütön* 'varmıştı' ve *bütürüp taštadi* 'bitirdi' ekleşik fiilleri için de geçerlidir:

(67) *Başattan, tūra üñkürdün özünön **alip çiqtim***. (Tan 2005: 131)

ZP+TP

'Başat'taki uzun mağaradan kendim aldım.'

(68) *Yabon soğuşuna Kırgızdın mali dayar ekinin gubernatorgo **ayitip qoyunuz!***

ZP+TP

(Kasapoğlu Çengel 2005: 291)

'Japon savaşı için Kırgızların hayvanlarının hazır çok olduğunu valiye söyleyiniz!'

(69) *Anin uşunday adam ekenine nebaq közü **jetip bütön***. (Tan 2005: 104)

ZP+TP

'Onun böyle bir adam olduğuna çoktan kesin bir kanaate varmıştı.'

(70) *Al işti **bütürüp taštadi***. (Kasapoğlu Çengel 2005: 293)

ZP+TP

'O işi bitirdi.'

3.5.3. Kipsel Yapılar

Kırgızcada ekleşik fiillerin bir başa işlevi ise, kipsel işlevli yapılar oluşturmasıdır. Kiplik, "konuşurun bilginin gerçekliğine dair bakış açısını, inançlarını, sorumluluklarını, arzularını, yeterliliklerini vb. ifade eden bir kategoriyken kip ise kipliğin ifadesini sağlayan, biçimsel olarak dilbilgiselleşmiş, morfolojik

işaretleyicilerdir’’ (Aslan Demir 2017: 112). Yani kiplik semantik, kip ise morfolojik bir kategoridir. Bazı ekleşik fiiller, zamanla gramerleşerek belli kipsel kategorilere dönüşmüştür, örn. Kırgızcada *-A/-O;-y al-* yeterlik bildirmektedir. Kipsel işlevle karşımıza çıkan bu tür ekleşik fiil yapılar, çoğu zaman 3. tekil kişi yapıdır ve şahsilik bildirmezler (Aydemir 2015a: 95). Kırgızcada *-A/-O;-y al-*, *A/-O;-y bil-*, *-p bol-* gibi yapılar ‘olanaklılık/yeterlik/olasılık’ veya ‘izin’ ifade etmektedir (Tan 2005: 192, Turgunbayer 2010: 61). Kırgızcada kipsellik bildiren bu yapıları teker teker sırasıyla ele alıp örneklerle açıklamaya çalışalım:

a. -A/-O;-y al-:

Kırgızcada yeterliliği ifade etmek için en çok kullanılan *-A/-O;-y al-* yapısı Türkiye Türkçesinde *-A bil-* yapısına tekabül eder ve *olanaklılık/yeterlilik* veya *izin* bildirir. Bu yapı bir olayın gerçekleşmesinin mümkün olup olmadığını bildirir (Kirchner 1998: 349, Tan 2005: 78). (72)’ye baktığında *körö alat* ‘görebilir’ ekleşik fiilinin *olanaklılık/yeterlilik* ifade ettiğini görmek mümkündür. Kırgızcada olumsuz yeterlilik - *BA/-BO-* olumsuzluk ekleriyle yapılmaktadır. (73)’ye baktığında *oquy albayt* ‘okuyamaz’ *-A/-O;-y al-* yapısının olumsuzluk hali verilmiştir:

(71) *Oquy alam.* (Kirchner 1998: 349)

ZP+TP

‘Okuyabilirim’

(72) *Meykindik menen mezigildegi jirgaldı, mağdirönu, erkindiqtı adam bañgi mas bolğondo ğana körö alat.* (Tan 2005: 78)

ZP+TP

‘Zaman ve mekândaki mutluluğu, huzuru ve özgürlüğü insan yalnız esrar sarhoşu olduğunda görebilir.’

(73) *Jetim bala oquy albayt.* (Kasapoğlu Çengel 2005: 284)

ZP+TP

‘Yetim çocuk okuyamaz.’

b. -p bol-:

Çoğu Türk dilinde yeterlik ifade eden *-p bol* yapısı aynı şekilde Kırgızcada da yeterlik/olanaklılık bildirmektedir (Tan 2005: 81-83). Söz konusu yapı, olumsuzluk ekiyle birlikte kullanılır ve asıl fiilde ifade edilen hareketin veya olayın gerçekleşmesinin mümkün olmadığını ifade eder (Turgunbayer 2008: 132). (74)'e bakıldığında *ötüp bolboyt* 'geçilemez' olayın imkânsız oluşu bildirilmiştir:

(74) *Jazında sū kirgen saydan ötüp bolboyt.* (Turgunbayer 2008: 138)

ZP+TP

'Yazın suyun aktığı yoldan geçilemez.'

(75) *Qilič menen qorqutup alabağandığındı, tilin mene jibitip almağa bolot.* (Alyılmaz

ZT+TP

2001: 151)

Kılıç ile korkutup alamadığını, dil ile kolayca alabilirsin.

(76) *Bu ilni kişi men qilip bolmas.* (Tan 2005: 42)

ZP+TP

'Bu halkı insan engellemez.'

d. A/-O;-y bil-:

Kırgızcada *-A/-O;-y bil-* yapısı da yeterlilik/olanaklılık bildirir ve Türkiye Türkçesindeki *-A bil-* yapısına tekabül eder. Görece az kullanılan bu yapı Kırgızcadaki *-A/-O;-y al-* yapısıyla benzer işleve sahiptir, örn. (77)'ye bakacak olursak *qila bilgen* 'işleyebilen' eyleminden anlaşılacağı üzere bu yapı yeterlik/olanak bildirdiğini görebiliriz.

(77) *Men künō qila bilgen bas, esine kelse, künōsün...* (Tan 2005: 52)

ZP+TP

'Ben günah işleyebilen birinin, aklı başına geldiğinde, günahını...'

(78) *Bul ŷerde Kırġız arin saqtay bilgen, qilimdar sindan ötkön jürök turat.* (Tan 2005: 99)

ZP+TP

‘Bu topraklarda Kırġızların ŷerefini koruyabilmiŷ, yüzyıllar boyunca ŷetin sınavlardan basarıyla geŷmiŷ yürek yasıyor.’

3.5.4. Zaman-Görünüş- Kategorisi

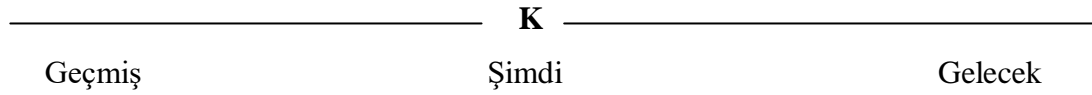
Zarf-fiilli yapılara belli yardımcı fiillerin getirilmesiyle kurulan ekleŷik fiiller, zamanla gramerleŷerek görünüş-zaman eklerine dönüşmüŷtür (Aydemir 2015a: 92). Kırġızcada bu yolla oluŷmuŷ *görünüş-zaman* (Aspektotempus) ekleri mevcuttur. Belli ekleŷik fiiller (-A *tur-* veya -(X)p *tur-*) eskiden kılınıŷ iŷlevi varken, bunlar zamanla gramerleŷerek zaman-görünüş eklerine (-At veya -ptXr) dönüşmüŷtür. Örneġin -(X)p *tur-* ekleŷik fiili derecede gramerleŷmesiyle postterminal geŷmiŷ zaman eki ortaya çıkmıŷtır. Aynı ŷekilde -A *tur-* ekleŷik fiili de gramerleŷerek -At ŷimdiki zaman ekine evirilmiŷtir. Ayrıca Kırġızcada -(X)p ve -A + *ŷat-*, *tur-*, *otur-*, *jür-* gibi ekleŷik fiiller de genel ŷimdiki zaman bildirmektedir.

3.5.4.1. Zaman

Zaman (Tempus) olgusunun daha iyi anlaşılması için zamanla ilgili bazı temel kavramalardan bahsetmek gerekir. Zaman kavramı, temel olarak fiziksel (ontolojik) zaman ve gramatikal zaman olmak üzere ikiye ayrılır. Fiziksel zaman, eylemlerin gerŷekleŷtiġi, yaŷadığımız, akıp giden süreçtir. Gramatikal zaman ise olayları zaman çizgisinde belirlemeyi ifade eden bir kavramdır (Comrie 1985: 9). Burada zaman çizgisi belirlenirken dilsel öġeler kullanılır. Yani fiziksel zaman, dilsel öġelere baġlı olmaksızın deneyimlediğimiz zaman iken gramatikal zaman fiziksel zamanın dilsel öġelerle ifade edilebilir duruma gelmesidir (Aslan Demir 2017: 101).

Aydemir olayların zaman çizgisinde belirlenmesinde, öncelikle iki temel parametreden söz eder: *konuŷma anı noktası* (K noktası) ve olayın oluŷ süreci itibarıyla zaman çizgisinde konumlandığı yeri gösteren *belirleme noktasının* (B noktası) önemli rol

oynadığını belirtir (2010a: 14, 2011: 54). *Konuşma anı* (K Noktası), konuşurun konuştuğu zamanı gösteren bir kavram olup ölçüt alınan asıl nokta ‘şimdi ve burası’dır (Aslan Demir 2017: 101). *Belirleme noktası* (B Noktası) ise, olayların zamana konumlandığı noktayı işaret eder. Bir olayın mutlak zamanlardan olan *geçmiş zaman*, *şimdiki zaman* veya *gelecek zaman* dilimlerinden hangisinde gerçekleştiğini belirlemek *konuşma anı* ve *belirleme noktası* temel referans noktaları ölçüt alınmaktadır (Comrie 1985: 36-55, Aydemir 2011: 54, Aslan Demir 2017: 101). Buna göre bir olayın B noktası K noktasından önce ise, geçmiş zaman; eğer B noktası K noktasından sonra ise, gelecek zaman, eğer B=K (zamansal örtüşme) söz konusu ise zaman şimdiki zaman vardır (Uğurlu 2003: 130, Aydemir 2010a: 19-21, 2011: 54, Aslan Demir 2017: 102).

Bu üç mutlak zamanının belirlenmesi ise ekler/yüklemleştirciler yardımıyla yapılmaktadır. Geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanın eklerinin odaklı (fokal) veya odaklı olmama (nonfokal) durumları da mevcuttur. Ayrıca bu durum mutlak zaman eklerini birbirinden ayıran bir özelliktir. *Odaklılık*, yöneliş noktasından (Y Noktası) eyleme yönelik odaklanma ve yoğunluk derecesi olarak tanımlanabilir (Johanson 2000: 38, 2016: 139-40, Aydemir 2010: 18). Kırgızcada gramerleşmiş bazı zaman ekleri morfolojik olarak *-A/-O;-y* (<-A *turur* < -A tur + geniş zaman -r) basit yapıda olduğu gibi aynı zamanda *-(X)ptXr* (*-(X)p turur*) gibi zarf-fiil + ekleşik fiilin zamanla gramerleşerek gramatikal birime dönüşmüş birleşik biçimbirimler de vardır. Kırgızcada zarf-fiil + ekleşik fiilden oluşan ve mutlak zaman bildiren yapılarla ilgili yaptığımız araştırmanın neticesine göre şimdiki zaman ve gelecek zaman bildiren *-At* ve geçmiş zaman bildiren *-XptXr* yapılar tespit ettik (bk. Turgunbayer 1999: 497, 2014: 60-65).

a. Şimdiki Zaman Eki -At:

Kırgızcada *-A tur-* (<-A *turur*) yapısından gelişen *-At* biçiminin, pek çok kaynakta cümle bağlamına uygun olarak genel şimdiki zaman, odaklı şimdiki zaman ve gelecek zamanı karşılayabildiği belirtilmektedir (Kasapoğlu Çengel 2005: 218-230, Tan 2017 201 70-73, Turgunbayer 1999: 497). *-At* biçimi konuşma anında sürmekte olan

eylemleri göstermek için odaklı (fokal) *oturat* ‘oturur/oturuyor’ anlamıyla kullanılabilmesi gibi daha genel, odaklı olmayan (nonfokal) *barat* ‘gidecek’ bir anlamla da kullanılabilir.

Aşağıda verilen örnekler bakıldığında -At eki (79), (80) ve (82)’deki at *genel şimdiki zaman* bildirirken (81)’de ise *odaklı şimdiki zaman* bildirmektedir:

(79) *Aqbara döbötünün izini jazbay taniyt.* (Öner 1998: 179)

‘Akbara erkek kurdun izini hiç şaşırmadan tanır.’

(80) *Al, sözsüz bul işti kelecekte aqtarat.* (Kasapoğlu Çengel 2005: 227)

‘O, mutlaka bu işi **gelecekte yapacak.**’

(81) *Men şārda işteym.* (Turgunbayer 2014: 62)

‘Ben (şuan) şehirde çalışıyorum’

(82) *Ay aq ulaq, aqmaq, janıñ barda tüş deymın, bas deymın.* (Karadavut 2006: 116)

‘Ey ak oğlak, ahmak, (şuan) sağ iken in diyorum, yürü diyorum.’

Kırgızcada -(X)p ve -A + *jat-*, *tur-*, *otur-*, *jür-* gibi ekleşik fiillere -At kip eki eklendiğinde çoğu zaman genel şimdiki zaman bildirmektedir. Ekleşik fiiller şimdiki zamanı ifade etmezler, ancak burada odaklı zaman morfemine dönüşen ekleşik fiil yapıları vardır. Bu durumu şu şekilde sembolleştirebiliriz: fiil + zarf-fiil biçimi + ekleşik fiil + kip eki + şahıs eki. Bu tür yapılar Kırgızcada *birleşik şimdiki zaman* (tatāl uçur çaq) kelinde ifade edilir (Kasapoğlu Çengel 2005: 221, Gülensoy 2016: 155, Tan 2017: 72). Ayrıca bu yapılarla birlikte *jat-*, *tur-*, *otur-*, *jür-* gibi fiiller kullanıldığında odaklı şimdiki zamanı bildirmektedir (Turgunbayer 2014: 62).

Aşağıda verilen örneklere bakıldığında -(X)p *tur* birleşik yapı (83)’teki *jäp turat* ‘yağıyor’ odaklı şimdiki zaman bildirirken (84)’te ise *bolup turat* ‘olur’ genel şimdiki zaman bildirmektedir:

(83) *Jamg̃ir j̃ap turat.* (Kasapoğlu engel 2005: 221)

ZP+TP

‘Yağmur yağıyor.’

(84) *Sirdariyada tařqindōlor j̃ana nuğun ōzgōrt̃lōr bolup turat.* (Turgunbayer 2014: 65)

ZP+TP

‘Sirderya’da taşkınlar ve nehir yatağı değişimleri oluyor.’

b. Geçmiş Zaman Eki -XptXr:

Kırgızcada -XptXr (<-(X)p turur) biçimi fokal olan geçmiş zaman olup aynı zamanda *kanıtsallık* (evidentiality) ve dolaylık bildirmektedir. *Geçmiř zaman*, eylemin konuşma noktasından (K noktası) ōnce gerçekleştiğini ifade etmektedir (Kirchner 1998: 351, Johanson 2016: 59). *Kanıtsallık* (evidentiality), bilgi kaynağına gōndermede bulunan dilbilgisel kategoridir. Bir konuşur aktardığı bilgiyi doğrudan ve bizzat şahit olduysa bu durum *direk/doğrudan* (directly) bilgi edinme biçimidir. Eđer konuşur ikinci veya ūnc kaynaklardan ve neden-sonuç ilişkisi kurarak bilgi edinmişse bu durum *dolaylı* (indirectly) bilgi edinme biçimidir. Kırgızcadaki geçmiş zaman bildiren -DX biçimi kanıtsallık açısında direkt bilgi edine biçimi için kullanılmaktadır. -GAN ve -XptXr biçimleri ise kanıtsallık bakımından dolaylı bilgi edinme biçimi için kullanılır (Johanson 1998: 45, 2000: 121-123, Aslan Demir 2017: 104-105). Kırgızcada -GAN biçimi Türkiye Türkçesinde -DI ile aktarılırken -XptXr biçimi ise -mIř ’ı karşılamaktadır.

Aşağıda vermiş olduğumuz ōrneklere bakıldığında (85)’te konuşur bilgiyi eylemin sonuçlarını duyularıyla algılayarak elde etmiştir. (86)’da konuşur bilgiyi neden-sonuç bağlantısı kurarak, deneyimle veya mantıksal bir yolla çıkarmıştır. (87)’de ise konuşur bilgiyi başkasından duymuştur:

(85) *Sāttın toqtop qalđanin bilbey qalıptirmin.* (Coşkun 2001: 186)

‘Saatin durduğunu fark etmemişim.’

(86) *Bārīn bergen tabiyat maquluqtarīnīn bir da birine ošol erteŋki kelip basču balenin tuyumun buyurubaptır.* (Öner 1998: 159)

‘Her şeyi veren tabiat, canlıların hiç birisine, ertesi gün gelip çıkacak bir belayı hissetme gücünü buyurmamış.’

(87) *Ošondon kiyin qarqıra tülküdon šektenip, qalğan balapandandarīn alip, başqa jaqqa köçüp ketiptir.* (Karadavut 2016: 120)

‘Bundan sonra turna şüphelenmiş, kalan yavrularını alarak başka tarafa göçüp gitmiş.’

3.5.4.2. Görünüş

Tıpkı zaman eklerinde olduğu gibi belli ekleşik fiiller gramerleşerek görünüş eklerine de dönüşmüştür. Bunlar: *-At*, *-(X)p/-A + jatat*, *turat*, *oturat*, *juröt* ve *-(X)ptXr* biçimleridir. Görünüş kategorisi, kılınış ve zamanla ilişkili olmasına rağmen bu kategorilerden farklıdır. Zira, görünüş gramatikal bir kategori iken kılınış olayların iç zamansal evreleriyle ilgili leksikal bir kategoridir. Bu anlamda görünüş, kılınış üzerinde işlem yapar ve onu belirli perspektiflerle görünür hale getirir. Görünüş, kılınışın içeriğini değiştirmez. Görünüş öznelken kılınış nesnel bir kategoridir. Aynı şekilde görünüş kategorisi zamanla ilgili ancak zamanla açıklanamayan dilbilgisel olguların fark edilmesini ifade eder (Aydemir 2010a: 22, Bacanlı 2014: 72, Gürkan 2016: 109-110, Aslan Demir 2017: 108)

Comrie’ye göre görünüş, ‘‘bir olayın kendi iç zamansal özellikleri bağlamında farklı açılardan gözlemlenmesini’’ ifade eden dilbilgisel bir kategoridir (1976: 3) (bk. Aydemir 2010a, Bacanlı 2014, Aslan Demir 2017). O, görünüşü olayın geçici iç durumunu değişik yollarla yorumlamaktır (1976: 2). Yani daha çok fiilin iç zamansal özelliklerini dikkate almıştır. Comrie görünüş modelini *bitmişlik* (perfective) ve *bitmememişlik* (imperfective) temelinde ele almıştır. *Bitmişlik* görünüş, geçmişte yapılan bir eylemin tamamlanmış/bitmiş olmasını ifade eder. Burada tamamlanmış/bitmiş eylemden kasıt eylemin başı, ortası ve sonu vardır. Yani burada bir eylemin bir bütün halinde görülmesidir, örn. Kırgızca *toldu* ‘doldu’. *Bitmemişlik* görünüş, zaman çizgisi üzerindeki bir noktandan eylemin iki sınır arasında

görülmesidir, örn. Kırg. *işteyt* ‘çalışıyor’ Comrie bitmemişliği *alışılmış* (habitual) ve *sürerlik* (continuous) ayırmakla beraber *sürerliği* de *ilerleyici* (progressive) ve *sürersiz* (noprogressive) şeklinde ikiye ayırmıştır (1976: 16-25). Comrie’nin görünüş hakkındaki bakış açısı Slav dilerindeki görünüş (vid) kategorisine çokça benzemektedir (Aydemir 2010a: 22).

Johanson’a göre ise görünüş, olayları kendi iç zamansal sınırları bağlamında gözlemlenmesine izin veren subjektif bakış açılarıdır (2000: 29, 2007: 188). Johanson’un görünüş modeline göre, üç değişik görünüş perspektifi vardır. Bu modele göre, olayları iki sınır ⁷ arasında gösteren *intraterminal* bakış açısı, olayları kritik sınır aşıldıktan sonraki safhada yansıtan *postterminal* bakış açısı ve olayları kritik sınırı total olarak ulaşıldığında yansıtan *terminal* bakış açısı şeklinde üç değişik bakış açısı vardır (2000: 76-85, 1998: 43-44).⁸ Johanson’un görünüş modelini kısaca tanıyalım:

a. Intraterminal Bakış Açısı (Sınırlar Arası Bakış): bu bakış açısı, olayı başlangıç ve bitiş sınırları arasında yansıtan bir perspektiftir (Johanson 2000: 76). Diğer bir ifadeyle olay, süreç safhasında yansıtılır. Bu bakış açısında olay henüz *tamamlanmamıştır* (Johanson 2016: 87):

-At:

Kırgızcada *-At* yapısı Johanson’un üçlü görünüş modeline göre intraterminaldir. Bu yapı, olayı başlangıç ve bitiş sınırları arasında gösterir. Örneğin, *Emekçiler işteyt* ‘işçiler (şuan) çalışıyor’ cümlesinde *-At* biçiminin birincil işlevi, intraterminal bir bakış açısı yansıtmakla beraber, odaklıl şimdiki zamandır (Johanson 2000: 76-85, 1998: 43).

Aşağıdaki örneklere (88), (90) bakıldığında, olaylar intraterminal bir bakış açısından, yani başlangıç sınırı ile bitiş sınırı arasında yansıtılır. Fakat zaman açısından bakıldığında, (88) numaralı örnekte odaklıl şimdiki zaman, diğer örneklerde ise genel şimdiki zaman söz konusudur:

⁷ Söz konusu sınırlar için bk. Johanson 2000: 59.

⁸ Görünüş hakkında ayrıca bk. Aydemir 2010a, Bacanlı 2014, Aslan Demir 2017 vb.

(88) *Eki jigit aqsaqaldin eki jagında oturuşat.* (Kasapoğlu engel 2005: 229)

‘İki genç aksakalın iki tarafında oturuyorlar.’

(89) *Ālamdin kōrkün kōz aĉat, adamdin kōnün sōz aĉat.* (Gültekin 2013: 1499)

‘Alemin güzelliğini göz aĉar, insanın gönlünü söz aĉar.’

Kırgızcada -At yapısı dışında -(X)p ve -A + *ĵatat, turat, oturat, ĵürōt* gibi aynı zamanda hem intraterminal hem de odaklıl şimdiki zamanı ifade eder:

(90) *Tündō kōrbōy uyqunu, ĵürüp kele ĵatamın.* (Öner 1998: 166)

ZP+TP

‘Gece uykuyu görmeden, yürüyüp geliyorum.’

(91) *Andan kōrō tētiđi qirdi aşsan, aq ulaq oynop ĵürōt.* (Karadavut 2006: 152)

ZP+TP

‘Şu kırır aşsan, orada ak oğlak oynamaktadır.’

b. Postterminal Bakış Aĉısı (Sınır Sonrası Bakış): Olayı kritik sınırı aşıldıktan sonraki bir safhada yansıtır (Johanson 1998: 44, 2000: 102). Ancak perspektif genelde bir bitmişlik ifade ettiği için kesin geĉmiř zaman (perfect) bildirir:

-(X)ptXr:

Kırgızcada bu görünüş perspektifi, -(X)ptXr ve -GAN gibi geĉmiř zaman bildiren temel cümle yüklemleştiricilerce yansıtılmaktadır. Ancak konumuz itibariyle sadece -(X)ptXr

biçimine incelenecektir. Örneğin, *Bala mālina jētpej jayraptir* ‘daha çocukluk çağına ulaşmadan ölmüş’ (Öner 1998: 160). Bu cümleyle, bize *ölmüş* olayının kritik sınırı aşıldığını bir bölümüyle ilgili bilgi verir.

Aşağıda verilen (92)’ye bakıldığında *kiriptir* ‘etmiş’ kritik sınırın aşıldığı gözlemlenmektedir. Bu olay postterminal olmakla beraber zaman bakımından odaklı geçmiş zaman bildirmektedir:

(92) *Ečki özü tūy albay atip, qoygo anaçi kiriptir.* (Çelik Şavk 2002: 117)

‘Keçi kendisi doğurmadan koyuna ebelik etmiş.’

(93) *Ertesi qan ordunan turbay tūš bolğuça jata beriptir.* (Karadavut 2006: 188)

‘Han ertesi gün yerinden kalkmadan öğleye kadar yatmış.’

(94) *Qarini jaštay qiyiqtap Padiša zalim tariptir.* (Öner 1998: 160)

‘İhtiyarı çocuk gibi azarlayıp, zalim Padişah alçalmış.’

(95) *Dostorum menen oşol ayılğa keliptirmin.* (Kasapoğlu Çengel 2005: 215)

‘Dostlarımla bu köye gelmişim.’

c. Terminal Bakış Açısı (Sınır Bakış): Daha çok Slav tipi bitmiş görünüşe özgü olan bu görünüş bakış açısı, bir olayı sınırları veya süreci bağlamında değil, sadece kritik sınırına ulaşıldığı noktada “bütün” olarak erişimi bildirmektedir (Johanson 1998: 44, 2000: 135). Bu bakış açısında olayın ne sınırları ne de süreci ön plana çıkmaz. Burada vurgulanan, sadece olayın totallığıdır. Terminal görünüş, Batı literatüründe *bitmiş* (perfective) olarak nitelenir. Bu bakış açısı Kırgızcada daha çok *-DX* biçimiyle ifade edilmektedir, örn. *Ecekeme işenip ersiz qaldim* ‘Ablama güvenip kocasız kaldım’ (Çelik

Şavk 2002: 117). Bu cümleye bakıldığında *qaldim* ‘kaldım’ sadece doğrudan ve total olarak yansıtılmıştır. Bu bakış açısı bizim konumuzun dışında olduğu için sadece bu örnekle yetindik.

SONUÇ

Bu inceleme, Kırgızcadaki zarf-fiilleri sentaktik-tipolojik açıdan ele alan ilk betimsel çalışmadır. Kırgızcada zarf-fiiller, $-(X)p$, $-A/-O;-y$, $-GAndA/-GOnDO$, $-mAyInčA/-mOyUnčA$, $-GAnčA/-GOnčO$, $-GIčA/-GUčO$, $-GAndAn/-GOnDOn$, $-GAnDAy/-GOnDOy$, $-GAn/-GOn$ boydon, $-GAn/-GOn$ sayın, $-GAnDAn/-GOnDOn$ başqa, $-GAndAn/-GOnDOn$ kiyin, $-GAnI/-GOnU$ menen, $-GAn/-GOn$ boydon, $-GAndAn/-GOnDOn$ kiyin gibi yüklemleştircilerle işaretlenmektedir. Zarf-fiiller, altasırallı olarak temel parçaya bağlanır ve genelde bağlı oldukları üst/temel cümlelerde sebep, tarz, gibi açılardan belirteç oluşturur, yani temel parçanın arka planını oluştururlar.

Bu çalışma, Johanson'un teorik yaklaşımına (1995) göre yapılmış bir betimlemedir. Bu yaklaşıma göre, Kırgızca zarf-fiil yüklemleştircileri 4 seviyede, sentaktik-tipolojik işlevleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Seviye 1 ve Seviye 2'de hemen bütün zarf-fiiller kullanılmaktadır. Ancak $-A,-O;-y$ ve $-(X)p$ zarf-fiilleri sadece Seviye 2'yi oluşturmaktadır. Seviye 3'de Kırgızcada *fiil + zarf-fiil + fiil* yapısıyla oluşmuş fiil leksemeleri azdır; Ancak zarf-fiilli yapılar zamanla sözlükselleşerek çok sayıda zarf, edat, bağlaç gibi yeni gramer birimlerine dönüşmüştür. Seviye 4'de ise Kırgızcada belli zarf-fiil yapıları zamanla gramerleşerek çok sayıda kılınış bildiren ekleşik fiiller oluşturmuştur. Kırgızcada zarf-fiillerin oluşturduğu *-At (şimdiki zaman)* ve *-(X)ptXr (geçmiş zaman)* ekleri dışında $-(X)p$ ve $-A + jat-, tur-, otur-, jür-$ gibi yapılar de zaman-görünüş bildirmektedir. Yani bu seviyede Kırgızcada zarf-fiiller zamanla gramerleşerek kılınış, kiplik, zaman-görünüş gibi gramer kategorilerine dönüşmüştür.

Kırgızcada zarf-fiiller ile ilgili taradığımız metinlerde, $-(X)p$ ve $-A/-O;-y$ yüklemleştircilerinin büyük bir kullanım sıklığı olduğunu tespit ettik. Ancak Kırgızcada $-ArdA/-OrdO;-rdA$ ve $-BastAn/-BOstOn$ yüklemleştircilerin ise oldukça az kullanıldığını gördük. Ayrıca $-(X)p$ biçimi Kırgızcada periyodik zincirleme cümlelerin kurulmasında önemli bir fonksiyona sahip olduğunu tespit ettik. Bunların yanı sıra Kırgızcada zarf-fiillerin olumsuz biçimleri genellikle $-BAy$ ve $-mAyInčA/-mOyUnčA$ biçimleriyle yapılmaktadır

Kırgızcada zarf-fiil parçalarını sentaktik-tipolojik açıdan inceleme amacı taşıyan bu betimsel çalışmayla Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları alanına zarf-fiil yapıları temelinde yeni ve modern bir araştırma sunulmuş oldu. Bununla birlikte Kırgızcadaki zarf-fiil yüklemeleştiricilerine uyguladığımız Johanson'un (1995) modeli ileride yapılacak çalışmalara örnek teşkil etmektedir. Böylece dilbilimsel Türkolojiye bir katkı sunacağını ve bu sahada çalışan araştırmacılara bir ölçüde faydalı olacağını ümit ediyoruz.

Tablo 1: Kırgızcada Zarf-fiil Eklerin Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları

Kırgızca	Türkiye Türkçesi
-A/-O;-y	-(y)Xp/-(y)XncA/- A
-(X)p	-(y)Xp/-(y)ArAk
-GAndAy	-DXğX gibi
-ArdA/-OrdO;- rdA	-(y)rken
-BAstAn/BOstOn	-mAdAn
-GANI/-GOnU	-(y)AlI
-mAyInčA/- mOyUnčA	-(y)XncA
-GAIU	-(y)AlI
-GANčA/-GOnčA	-A dek
-GIčA/-GUčO	-A dek
-GANGa	-mAk için
-GAndA/-GOnDU	-(y)rken/-DXğX zaman
-GAndAn /-GAndOqtAn	-DXğX için /-DxğXndAn
-mAy	-mAdAn
-A/O;-y AlAqtA	-mAdAn
-GAndAn kiyin	-DXKtAn sonra
-GAN soñ	-DXKtAn sonra
-GANI menen	-mAsXnA rağmen
-GAndA başqa	-mAsX başak
-GAN sayin	-DXkçA
-GAN boydan	-(y)ArAk
-ArI menen	-(X)nA/ Ar... mAz

Tablo 2: Kırgızcada Zarf-Fiil Eklerin Seviyelere Göre Dağılımı

Yüklemleştirci	Seviye 1	Seviye 2	Seviye 3	Seviye 4
-A/-O;-y	-	+	+	+
-(X)p	-	+	+	+
-GAndAy	+	+	-	-
-ArdA/- OrdO;-rdA	+	+	-	-
-BAstAn/- BOstOn	+	+	-	-
-GANI/-GOnU	+	+	-	-
-mAyInčA/- mOyUnčO	+	+	-	-
-GAI	+	+	-	-
-GANčA/- GOnčA	+	+	-	-
-GIčA	+	+	-	-
-GANGa	+	+	-	-
-GAndA/- GOnDO	+	+	-	-
-GAndAn /-GAndIqtAn	+	+	-	-
-A/O;-y AlAqtA	+	+	-	-
-GAndAn küyin	+	+	-	-
-GAN soñ	+	+	-	-
-GANI menen	+	+	-	-
-GAndA başqa	+	+	-	-
-GAN sayın	+	+	-	-
-GAN boydan	-	+	-	-

KAYNAKÇA

1. Bilimsel Kaynaklar

- Akalın, Mehmet (1979). *Tarihi Türk Şiveleri*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Akayev, Askar (2002). 'Kırgızistan: Geçmişte, Bugün ve Gelecekte'. *Türkler Ansiklopedisi*. Cilt. 19, Ankara: Yeni Türkiye Yay. 737-741.
- Akunova, A. & Çokoşeva, B & Eshimbeko, G. (2009). *Azırkı Kırgız Tili, Morfolojiya*. Biskek: Pedagogika İnstitutu Yay.
- Akunova, A. & Raimbekova, M. & Karamendeva, Ç. (2010). *Azırkı Kırgız Tili, Sintaksis*. Bişkek: Kırgız Mamlakettik Universiteti Pedagogika İnstitutu Yay.
- Aslan Demir, Sema (2013). 'Türkmencede Kılınış İşlemcisi Olarak Art-Fiiller'. *Türkbilig* 26, 67-90.
- Aslan Demir, Sema (2017). 'Fiil Çekimi: Zaman, Görünüş, Kip'. Pilavcı, Hülya (ed). *Türkçe Biçim Bilgisi*. Anadolu Üniversitesi Yay. 100-123.
- Aydemir, İbrahim Ahmet (1997). 'Altay Tuvacasında Ulaş Cümlelerinin İlkeyleyenlerine Göre Tipolojik Bir Analiz'. *VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferans Bildirileri*. 7-9 Ankara 1997: 99-108.
- Aydemir, İbrahim Ahmet (2010a). *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi*. Ankara: Grafiker Yay..
- Aydemir, İbrahim Ahmet (2010b). 'Tuvacada Zarf-Fiil Cümlelerinin Söz Dizimine Dair'. *Belleten* 2: 7-18.
- Aydemir, İbrahim Ahmet (2011). 'Tuvacada Şimdiki Zaman'. *Bilig* 59, 53-66.
- Aydemir, İbrahim Ahmet (2012). 'Türkiye Türkçesinde Zarf-Fiil Cümlelerinde Sözcük Sıralaması Üzerine'. (Çev. Duygu Özge Demir) *Gazi Türkiyat* 11, 227-233.

- Aydemir, İbrahim Ahmet (2013). ‘Türkçede Zarf-Fiillerin Görünüş Değerleri.’ *Erdem* 64, 15-30.
- Aydemir, İbrahim Ahmet (2015a). ‘Güney Sibirya Türkçesinde Zarf-fiilli Yapıların Gramerleşmesi Hakkında’. *Türkbilig* 29, 89-100.
- Aydemir, İbrahim Ahmet (2015b). ‘Tuvacada Sözlükselleşmiş Zarf-Fiil Yapıları’. *Türkbilig* 30, 223-230.
- Bacanlı, Eyüp (2013). ‘Güney Sibirya Türk Dillerinde Birleşik Fiillerle İlgili Teorik Sorunlar’. *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 24, 27-33.
- Bacanlı, Eyüp (2014). *Kılış Kategorisi ve Altaycada Kılış Belirleyicisi Olarak Art Fiiller*. Ankara: TDK Yay.
- Baytok, Ayşe (2015). ‘Kırgız Türkçesinin Diyalektleri Üzerine’ . *Diyalektolog* 10, 35-58.
- Bickel, Balthasar (1998). ‘Converbs in Cross-linguistic Perspective’ *Linguistic Typology*, 2.3, 81-397.
- Bolat, Cuma (2018). *Kırgızcada İsim-Fiil Cümleleri ve Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı. Yayınlanmamış YL Tezi.
- Ceritoğlu, Murat (1998). *Kırgız Türkçesinin Şekil Bilgisi*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Ceritoğlu, Murat (2012). *Kırgız Türkçesinin Sözdizimi*. İstanbul: Kesit Yay.
- Comrie, Bernard (1976). *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. (Cambridge Textbooks in Linguistics). Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, Bernard (1985). *Tense*. (Cambridge Textbooks in Linguistics). Cambridge: Cambridge University Press.

- Coupe, Alexander (2005). ‘Converbs’ Brown, Keith (ed.) *Encyclopedia of languages and linguistics*, second edition. vol 3, Oxford: Elsevier, 145–152.
- Csató, Éva A. & Johanson, Lars (1997). ‘On Gerundial Syntax in Turkic’, Akiner, Shirin & Sims-Williams, N.(ed.) *Languages And Script Of Central Asia*. School of Oriental and African Languages. London: 52-60.
- Csató, Éva A. & Johanson, Lars (1998). *The Turkic Languages*. London & New York: Routledge.
- Csató, Éva Á. & Johanson, Lars (2014) ‘Two Degrees of Grammaticalization of a Turkic Postverb’. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi* 2, 37-53.
- Cumakunova, Gülzura (2002). ‘Kırgız Türkçesi’ *Türkler Ansiklopedisi*. Cilt. 19, Ankara: Yeni Türkiye Yay. 946-966.
- Cumakunova, Gülzura (2005). *Türkçe-Kırgızca Sözlük*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yay.
- Çorotekin, Tınçtıkbek (2002). ‘Kırgızistan Cumhuriyeti’. *Türkler Ansiklopedisi*. Cilt. 19, Ankara: Yeni Türkiye Yay. 742-789.
- Coşkun, Volkan (1999). ‘Türk Lehçelerinde Zaman Kavramı Taşıyan –p Zarf-fiil Ek’ *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 7, 173-189.
- Dahl, Östen (1985). *Tense and Aspect Systems*. New York: Basil Blackwell Ltd.
- Demir, Nurettin & Yılmaz, Emine (2016). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yay.
- Demirci, Kerim (2008). ‘Dilbilgiselleşme Üzerine Bir İnceleme’. *Sosyal Bilimler Dergisi* 45: 131-146.
- Dilaçar, Agop (1974). Türk Fiilinde ‘Kılınmış’la ‘Görünüş’ ve Dilbilgisi Kitaplarımız. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1973-74, 159-171.
- Ercilasun, Ahmet B. (2012). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yay.

Ergin, Muharrem (2002) *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yay.

Gökçe, Faruk (2013). *Gramerileşme Teorisi ve Fiil Birleşmeleri. Dil Araştırmaları* 05; Ankara: Türk Kültürünün Araştırma Enstitüsü.

Gülensoy, Tuncer (2016). *Kırgız Türkçesi Grameri (Ses Bilgisi-Şekil Bilgisi)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.

Gültekin, Mevlüt (2011). 'Kırgız Türkçesinde Zarf-Fiiller ve Türkiye Türkçesi Karşılıkları Üzerine Bir Araştırma'. *Tübar* 25, 99-125.

Gültekin, Mevlüt (2013). 'Kırgız Atasözlerinin Cümle Yapısı Üzerinde Bazı Gözlemler'. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8, 1495-1509.

Gürkan, Duygu Özge (2016). *Türkçede Belirteç İşlevli Bağımlı Cümleler*. Ankara: Grafiker Yay.

Haspelmath, Martin (1995). The converb as a cross-linguistically valid category. Haspelmath, Martin & König, Ekkehard (eds.), (1995) *Converbs in Cross-linguistic Perspective: Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms-Adverbial Participles, Gerunds*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1-55.

Hebert, Reymond & Poppe, Nicholas (1963). *Kirghiz Manual*. Bloomington: Indiana University, *Uralic and Altaic Series* 33.

İmer, Kamile, Kocaman, Ahmet & Özsoy, Sumru (2013). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay.

Johanson, Lars (1971). *Aspekt im Turkischen. Vorstudien zu einer Beschreibung des türkeitürkischen Aspektsystems*. *Studia Turcica Upsaliensia* 1. Uppsala: Almqvist & Wiksell.

Johanson, Lars (1991). 'Zur Typologie Türkischer Gerundialsegmente'. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 98-110.

Johanson, Lars (1995). 'On Turkic converb clauses' *Haspelmath, Converbs in cross-linguistic perspective. Structure and meaning of adverbial verb forms-adverbial participles, gerunds*. Martin & König, Ekkehard (ed.) *Empirical approaches to language typology 13*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 313-347.

Johanson, Lars (1998). 'The Structure of Turkic'. *The Turkic languages*. London and New York: Routledge Press, 30-66.

Johanson, Lars (2000). 'Viewpoint operators in European languages'. Dahl, Östen (ed.) *Tense and aspect in the languages of Europe*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 27-187.

Johanson, Lars (2001). *Discoveries on the Turkic Linguistic Map*. (Swedish Research Institute in Istanbul, Publications 5.) Stockholm: Swedish Research Institute in İstanbul.

Johanson, Lars (2007). 'Aspectotemporal connectivity in Turkic: Text construction, text subdivision, discourse types and taxis'. Rehbein, Jochen & Hohenstein, Christiane & Pietsch, Lukas (eds.) *Connectivity in grammar and discourse*. Amsterdam: John Benjamins, 188-198

Johanson, Lars (2012). 'Grammaticalization in Turkic languages'. Narrog, Heiko & Heine, Bernd (ed.) *The Oxford Handbook Of Grammaticalization*. Oxford: Oxford University Press, 752-761.

Johanson, Lars (2014). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*. (Çev. Nurettin Demir), Ankara: TDK Yay.

Johanson, Lars (2016). *Türkçede Görünüş*. (Çev. Nurettin Demir), Ankara: Grafiker Yay.

Kamchybekova, Kiyal (2011) 'Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri'. Ortadoğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* Cilt: 2. 3, 87-102.

Kasapoğlu Çengel, Hülya (2005). *Kırgız Türkçesi Grameri*. Ankara: Akçağ Yay.

Kirchner, Mark (1998). 'Kirghiz'. *The Turkic languages*. London and New York: Routledge Press, 344-356.

Kudaybergenov, S. & Tursunov, S. & Sıdıkov, C. (1980). *Kırgız Adabiy Tilinin Grammatikası, I. Bölüm: Fonetika Cana Morfologiya*, Frunze: İlim Basması.

Korkmaz, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay.

Lehmann, Christian (2002a). 'New reflections on grammaticalization and lexicalization'. Wischer, I. & Diewald, G. (eds.) *New Reflections on Grammaticalization, Typological Studies in Language* 49, 1-18.

Lehmann, Christian (2002b). 'Thought on Grammaticalization'. Second revised edition. Arbeitspapiere des Seminars für Sprachwissenschaft der Universität Erfurt Nr. 9, Erfurt.

Nedjalkov, Igor (1995). 'Some typological parameters of converbs'. Haspelmath, Martin & König, Ekkehard (eds.), (1995) *Converbs in Crosslinguistic Perspective: Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms-Adverbial Participles, Gerunds*. Berlin: Mouton de Gruyter, 97-136.

Ölmez, Mehmet (2006). 'Mançurya'daki Fuyu Kırgızları ve Dilleri'. *Büyük Türk Dili Kurultayı*, Ankara: Bilkent Üniversitesi, 753-758.

Öner, Mustafa (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: TDK Yay.

Özgen, Nurcan (2014). *Kırgız Edebiyatı Tarihi*. Ankara: TDK Yay.

Tan, Ali (2017). 'Kırgız Türkçesinde *Satıp Al-* Yapısı Üzerine'. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 51: 189-193.

Tan, Ali (2005). *Kırgızcada Tasvir Fiiller*. Çukurova Üniversitesi. Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Tekin, Talat & Ölmez, Mehmet (2003). *Türk Dilleri 'Giriş'*. İstanbul: Yıldız 2. Dil ve Edebiyat.

Tikkanen, Bertil (2001). 'Converbs' *Language Typology and Language Universals*, Haspelmath, Martin vd. (eds.) Vol. 2, Berlin, New York: de Gruyter, 1112-1122.

Turgunbayer, Caşteğin (1999). '-A turur Şimdiki Zaman ve -p turur geçmiş zaman eklerinin yapısı'. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 8, 497-505.

Turgunbayer, Caşteğin (2008). 'Kırgız Türkçesindeki *bol-* Fiilinin işlevleri ve Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları'. *Türkbilig*, 15, 126-135.

Turgunbayer, Caşteğin (2010). 'Türkiye Türkçesindeki Yeterlik Fiilinin İşlevleri Ve Kırgız Türkçesindeki Karşılıkları'. *Türkbilig*, 20, 60- 66.

Turgunbayer, Caşteğin (2014). 'Kırgız Türkçesinde Fiilin Kılınış Özelliklerine Göre Geniş ve Geçmiş Zaman Eklerinin Görünüş Değişimleri'. *Türkbilig*, 15, 59-68

Tursunov, Askar (1960). *Azırkı Kırgız Tilindegi Çakçıldar*. Frunze: Kırgız Mamlakettik Okuu-Pedagogika Basması.

Uğurlu, Mustafa (1999). *Memluk Türkçesinde Zarf-Fiilli Parçaların Dizimi*. Ankara: TDK Yay.

Uğurlu, Mustafa (2003). 'Türkiye Türkçesinde 'Bakış' (Aspektotempora)'. *Türkbilig* 5, 124-133.

Von Gabain, Annemarie (2003). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: TDK Yay.

Yılmaz, Emine (2016). 'Türkçenin Tipolojisi', *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi, Kuramlar, Yöntemler, Beceriler, Uygulamalar*, Ed. Faruk Yıldırım, Burak Tüfekçioğlu, Ankara: Pegem Akademi, 1-15.

Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız Sözlüğü*. Cilt:1, Ankara: TDK Yay.

Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız Sözlüğü*, Cilt:2, Ankara: TDK Yay.

Yunusaliyev B. M. (2016) ‘Kırgız Dili ve Diyalektleri’. (Çev. Erhan Taşbaş), *Gazi Türkiyat* 19, 241-267.

2. Online Kaynaklar

<https://www.ethnologue.com/country/KG/languages> (web 1)

www.cumhuriyet.com.tr

<http://www.milliyet.com.tr/kirgizistandaicsavas75olu977yarali/dunya/haberdetay/13.06.2010/1250295/default.htm> (web 2).

3. Taranan Metinler

Akmataliyev, Abdıldacan & Kırbaşev, Keneş (2007). *Kocacaş Destanı*. (Çev. Türkmen, Fikret & Uzun, Gülsine & Hança, Bora) Ankara: TDK Yay.

Alyılmaz, Kemal (2001) ‘Kırgızca Atasözlerinden Seçmeler’. Atatürk Üniversitesi *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 17, 145-155.

Çelik Şavk, Ülkü (2002). *Kırgız Atasözleri*. Ankara: TDK Yay.

Karadavut, Zekeriya (2006). *Kırgız Masalları*. Konya: Kömen Yay.

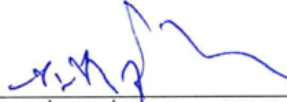
Radloff, Wilhelm (1995). *Manas Destanı* (Haz. Gürsoy, Emine) Ankara: Türksoy Yay.

Yıldız, Naciye (2007). *Kırgız Halk Edebiyatı 1 ‘İrlar - Ezgili Şiirler-Türküler’*. Ankara: Alp Yay.

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78591/kirgiz-halk-edebiyati.html> (web 3).

<http://www.erkintoo.kg/gezitter>.

EK 1. TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYET FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU	
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA		
Tarih: 25/01/2019		
Tez Başlığı: KIRGIZCADA ZARF-FİLLER		
Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:		
1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır.2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.		
Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.		
Gereğini saygılarımla arz ederim.		
25/01/2019 Tarih ve İmza		
Adı Soyadı: ABDULLAH KARA		
Öğrenci No: N14225699		
Anabilim Dalı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI		
Programı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI		
Statüsü: ☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Doktora		
<u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u>		
Etik Kurul iznine gerek yoktur.		
DOÇ. DR. İBRAHİM AHMET AYDEMİR		
Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr		
Telefon: 0-312-2976860	Faks: 0-3122992147	E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES**

Date: 25/01/2019

Thesis Title: CONVERBS IN KIRGHIZ

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

25/01/2019
Date and Signature

Name Surname: ABDULLAH KARA

Student No: N14225699

Department: MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES

Program: MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES

Status: MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

The approval of the Ethics Committee is not required.

ASSOC. PROF. İBRAHİM AHMET
AYDEMİR

EK 2. YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPFORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPFORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 04/02/2019

Tez Başlığı: KIRGIZCADA ZARF-FİİLLER

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 79 sayfalık kısmına ilişkin, 04/02/2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 7 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

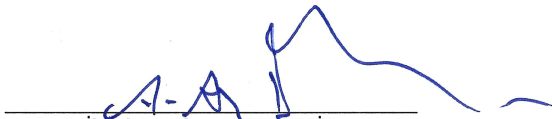
Gereğini saygılarımla arz ederim.

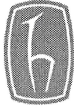
04/02/2019

Adı Soyadı: Abdullah KARA
Öğrenci No: N14225699
Anabilim Dalı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
Programı: YÜKSEK LİSANS

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

İbrahim Ahmet AYDEMİR

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURE DEPARTMENT**

Date: 04/02/2019

Thesis Title: CONVERBS İN KIRGHIZ

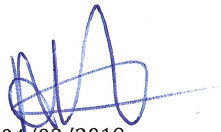
According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 04/02/2019 for the total of 79 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 7 %.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

04/02/2019

Name Surname: Abdullah KARA

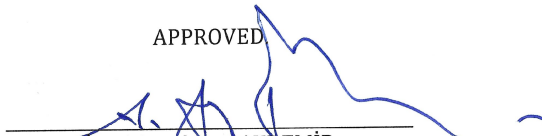
Student No: N14225699

Department: MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES

Program: MASTER DEGREE

ADVISOR APPROVAL

APPROVED

Ibrahim Ahmet AYDEMİR